

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**KÂBİSÎ VE ZERNÛCÎ'NİN EĞİTİM GÖRÜŞLERİNİN
KARŞILAŞTIRILMASI**

AYSEL ODABAŞI

DANIŞMAN

Doç. Dr. Safiye Kesgin

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI**

EYLÜL – 2022

**KÂBİSÎ VE ZERNÜCÎ'NİN EĞİTİM GÖRÜŞLERİNİN
KARŞILAŞTIRILMASI**

AYSEL ODABAŞI

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

EYLÜL - 2022

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Aysel ODABAŞI

09.09.2022

KÂBİSÎ VE ZERNÛCÎ'NİN EĞİTİM GÖRÜŞLERİNİ KARŞILAŞTIRILMASI

(Yüksek Lisans Tezi)

Aysel ODABAŞI

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Eylül 2022

ÖZET

İslam, eğitim-öğretime oldukça önem veren bir dindir. Hz. Peygamberin “Ben bir öğretmen olarak gönderildim.” sözü de öğrenme ve öğretme faaliyetlerini hızlandırmıştır. Bu eğitim- öğretim faaliyetleri, İslam’ın yayılmasında da oldukça etkili olmuştur. Müslüman toplumlar tarih boyunca başarılı eğitim kurumları kurmuş, Müslüman eğitimciler de eğitim- öğretim faaliyetlerini bu teşkilatlı yapılar içerisinde sürdürmüşlerdir. Bu araştırmanın konusu, bahsi geçen Müslüman eğitimcilerden kabul edilen Ebu’l Hasan El-Kâbisî ve İmam Burhaneddin ez-Zernûcî’nin eğitim ve öğretim hakkındaki görüşlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesidir. Bu incelemeyi yaparken temel amaç, bu âlimlerin eğitim- öğretim görüşlerinin kendi aralarındaki benzerlik ve farklılıklarına yer vermektir. Bu, aynı zamanda araştırmanın önemini de ortaya koymaktadır. Literatür incelendiğinde her ne kadar Zernuci’nin ve Kabisi’nin tek tek görüşleri ele alınmış olsa da birbirlerinin görüşleri karşılıklı olarak incelenmediği görülmüştür. Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden literatür taramasına başvurulmuştur. Literatür taramasında Kâbisî’nin Er-Risaletü’l Mufasssala kitabı ve Zernûcî’nin Ta’limü’l-Müte’allim’ kitabı incelenmiştir. Her iki Müslüman âlimin de eserlerinin günümüze kadar ulaşmış olması, çalışmada veri elde etmeyi kolaylaştırmıştır. Çalışmanın giriş kısmında araştırmanın konusu ve önemi, problemi, amaçları ve bu konuda yapılan çalışmalar ele alınmıştır. İkinci ve üçüncü başlıkta her iki müellifin hayatı, yaşadığı ülke ve dönemi, eserleri, hocaları, talebeleri ve yazma gayeleri üzerinde durulmuştur. Dördüncü başlıkta araştırmanın temel sorusu ve alt soruları üzerinden, müelliflerin görüşleri karşılaştırılmıştır. Elde ettiğimiz bulgulara göre Kâbisî ve Zernûcî’nin eserlerinde, eğitimcilerin öğrencilerine karşı şefkat ve merhametli olmaları konusunda tavsiyeleri belirlenmiş ve hangi eğitim-öğretim yöntemlerini kullandıkları tespit edilmiştir. Her iki müellifin eğitim-öğretimde önceliklerinin tasnifi belirlenmiş, öğretimde gerekli, caiz ve caiz olmayan konuların neler olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Yine her iki âlimin eğitim- öğretimle ilgili kullandıkları kavramlar ve eğitimlerinin muhtevasının neler olduğu hakkında bilgiler tespit edilmiştir. Ayrıca temel eğitim felsefesinde varlık, bilgi ve değer anlayışlarının neler olduğu, eğitimde tatil günleri, kadın eğitimine bakış açıları, çocuk eğitiminin nasıl olduğu bilgisine de ulaşılmıştır. Bununla birlikte eğitimde kullandıkları kavramlar ve tavsiye ettikleri yöntemler bakımından çoğunlukla ortak görüşlere sahip oldukları görülmüştür. Bu benzerliğin özünde eğitime bakışlarındaki İslam anlayışının etkili olduğu ifade edilebilir. Ayrıca var olan küçük farklılıkların ise yaşadıkları bölgede yaygın olan ve mensup oldukları mezhepsel farklılıklara dayalı olarak oluştuğu da söylenebilir.

Bilim Kodu : 60201
Anahtar Kelimeler : Eğitim, Eğitim görüşlerinin karşılaştırılması, Eğitim-Öğretim yöntemleri, Din eğitimi, Öğretmen- Öğrenci ilişkileri
Sayfa Adedi : 95
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Safiye Kesgin

COMPARISON OF EDUCATIONAL OPINIONS OF KÂBÎSÎ AND ZERNÛCÎ
(M.Sc. Thesis)

Aysel ODABAŞI

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES
September 2022

ABSTRACT

Islam is a religion that attaches great importance to education. Hz. The Prophet said, “I was sent as a teacher.” The word also accelerated the learning and teaching activities. These educational activities were also very effective in the spread of Islam. Muslim societies have established successful educational institutions throughout history, and Muslim educators have continued their education and training activities within these organized structures. The subject of this research is the comparative analysis of the views of Ebu'l Hasan El-Kâbisi and Imam Burhaneddin ez-Zernûcî, which are considered to be among the aforementioned Muslim educators. The main purpose of this review is to include the similarities and differences between the education-teaching views of these scholars. This also demonstrates the importance of research. When the literature is examined, although the views of Zernuci and Kabisi are discussed one by one, it is seen that each other's views are not mutually examined. In this study, literature review, one of the qualitative research methods, was used. In the literature review, Kabisi's *Er-Risaletü'l Mufassala* book and Zernûcî's *Ta'limü'l-Müte'allim'* book were examined. The fact that the works of both Muslim scholars have reached the present day has made it easier to obtain data in the research. In the introduction part of the study, the subject and importance of the research, its problem, aims and studies on this subject are discussed. In the second and third titles, the lives of both authors, the country and period in which they lived, their works, teachers, students and writing purposes are emphasized. In the fourth title, the opinions of the authors were compared over the basic question and sub-questions of the research. According to the findings we obtained, in the works of Kâbîsî and Zernûcî, they recommended the educators to be compassionate towards their students and it was determined which education-teaching methods they used. The classification of the priorities of both authors in education has been determined, and the information about the necessary, permissible and illegal subjects in education has been reached. Information about the concepts used by both authors about education and the content of their education has been determined. In addition, the knowledge of what are the concepts of existence, knowledge and value in the basic education philosophy, holidays in education, perspectives on women's education, and how child education is have been reached. However, it has been seen that they mostly have common views in terms of the concepts and methods they use and recommend in education. At the core of this similarity, it can be stated that the understanding of Islam in their view of education is effective. In addition, it can be said that the small differences that exist are based on the sectarian differences that are common in the region they live in and they belong to.

Science Code : 60201
Key Words : Education, Comparison of educational views, Religious education, Education-teaching method, Teacher-Student relations.
Page Numaber : 95
Supervisor : Doç. Dr. Safiye Kesgin

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın başarılı bir çalışma olabilmesi açısından başından sonuna kadar yaptığı yardımları, uyarı ve önerilerini esirgemeyen kıymetli hocam ve danışmanım Doç. Dr. Safiye Kesgin'e şükranlarımı sunuyorum. Çalışma sürecinde çalışmamla ilgili sorduğum soruları canı gönülden cevaplayan Prof. Dr. Mehmet Kamil Coşkun'a ve yol göstermeleriyle yardımını eksik etmeyen Doç. Dr. Tuncay Akgün ve Prof. Dr. Osman Demir'e ve tezin son aşamasında sunduğu öneriler için Doç. Dr. Muhammed Ali Yazıbaşı'ya ayrı ayrı teşekkürlerimi sunuyorum.

Ayrıca bu çalışmamda tam bir özveri ile beni destekleyen eşim ve çocuklarıma minnet ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Ankara – 2022

Aysel Odabaşı

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
TABLoların LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR.....	x
1. GİRİŞ	1
2. KÂBİSÎ'İN HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ.....	11
2. 1. Kâbisî'nin Yaşadığı Ülke	11
2. 2. Kâbisî'nin Yaşadığı Dönem	12
2. 3. Kâbisî'nin Hayatı	13
2. 3. 1. Hocaları.....	14
2. 3. 2. Öğrencileri.....	18
2. 3. 3. İlmî Meziyetleri ve Eserleri	21
2. 3. 4. Er-Risaletü'l Mufassala'nın Yazılış Gayesi.....	24
3. BURHANEDDİN EZ-ZERNÛCÎ'İN HAYATI VE ESERLERİ	25
3. 1. Zernûcî'nin Yaşadığı Ülke.....	25
3. 2. Zernûcî'nin Yaşadığı Dönem.....	26
3. 3. Zernûcî'nin Hayatı	27
3. 3. 1. Hocaları.....	28
3. 3. 2. Öğrencileri	32
3. 3. 3. Zernûcî'nin Eserleri	33
3. 3. 4. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar	34
3. 3. 5. Ta'limü'l Mûte'allim'in Yazılış Gayesi.....	38
4. KÂBİSÎ VE ZERNÛCÎ'İN EĞİTİM GÖRÜŞLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI	39
4. 1. Kabisi ve Zernuci'nin Eğitim-Öğretim ile İlgili Kullandıkları Kavramlar	39
4. 2. Kâbisî ve Zernûcî'ye Göre Eğitiminin Muhtevası	42
4. 3. Kâbisî ve Zernûcî'nin Temel Eğitim Felsefesinde Varlık, Bilgi ve Değer Anlayışları Nasıldır?.....	46
4. 4. Kâbisî ve Zernûcî'nin Uyguladıkları Ve Tavsiye Ettikleri Öğretim Yöntemleri Nelerdir?	49
4. 5. Kâbisî ve Zernûcî'nin Eğitimlerinde Tatil Günleri Ne Zamandır?	60
4. 6. Kâbisî ve Zernûcî'nin Kız Çocuklarının ve Kadınların Eğitimine Bakış Açısı	61

4. 7. Kâbisî ve Zernûcî'nin Eğitim-Öğretiminde Çocuk Eğitiminin Önemi	65
4. 8. Kâbisî ve Zernûcî'nin Eğitim-Öğretim Anlayışlarında Öğretmen ve Öğrenci İlişkisi Nasıl Olmalıdır?	72
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	79
KAYNAKLAR	89
ÖZGEÇMİŞ	95

TABLÖLARIN LİSTESİ

Tablo	Sayfa
Tablo 1.1.....	79

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
İA	İslam Ansiklopedisi
çev	Çeviri
bkz	Bakınız
bsk	Baskı
c	Cilt
d	Doğumu
haz	Hazırlayan
H.	Hicri
Hz	Hazreti
İst	İstanbul
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MEGEP	Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi
ö	Ölümü
cc	Celle Celâlühû
sav	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
vb	Ve benzeri
vd	Ve diğerleri
vs	Ve saire
yay	Yayıncılık/Yayınlar

1. GİRİŞ

İslam dini eğitim-öğretime büyük önem vermiştir. Kur'an'a eğitim perspektifinden bakıldığında bu husus açıkça görülebilir. Örneğin Hz. Muhammed (s.a.v.)'e gelen ilk vahiy cümleleri aynı zamanda din eğitimini başlatan ayetler olarak da düşünülebilir:

“Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı bir aşılınmış yumurtadan yarattı. Oku! Rabbin, en büyük kerem sahibidir. O Rab ki kalemle (yazmayı) öğretti. İnsana bilmedikleri şeyi öğretti.” (el-Âlak 87/1-5). Daha ilk ayetlerde anlamını bulan okuma, yazma, öğretme ifadeleri vahiy sürecinin aynı zamanda bir eğitim süreci olduğuna işaret etmektedir, denilebilir.

“(Resulüm!) De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür.” (ez-Zümer, 39/9) ayetiyle bilgi sahibi olmanın daha faziletli olduğu ortaya koyulmuştur. “Bilen ve bilmeyen bu iki zümrenin hali, kör ve sağır ile gören ve işiten kimselerin hali gibidir. Bunların durumları hiç birbirlerine denk olur mu? Hiç düşünmez misiniz?” (el-Hud, 11/24) ayetinde de bilenlerle bilmeyenler arasındaki fark somutlaştırılarak açıklanmaktadır. Başka bir ayette “Rabbim, ilmimi artır, de.” (et-Tâhâ, 20/114) yine ilmin üretimine dua yoluyla vurgu yapılmaktadır.

Kur'an'da yer alan ilme, ilim öğrenmeye ve öğretmeye dair vurgunun hadisler ve sünnette uygulamaya dair boyutunu görmek mümkündür.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in “Kadın olsun, erkek olsun bütün Müslümanlara ilim öğrenmenin farz olduğunu” (İbn Mâce, Sünnet, 17) belirttiği hadis genel eğitimin ve ilim ihtiyacının zarureti vaz etmiştir. Dolayısıyla bu hadisle toplumların ilerlemesinin ancak eğitimle sağlanacağına dikkat çekilmiştir. Ayrıca başka hadislerde insanların en değerlisi ve faziletlisinin ilmi arayanların ve öğretenlerin olacağına işaret edilmektedir. Örneğin, Kays b. Kesîr anlatıyor: “Medine’den bir adam Dimaşk’ta bulunan Ebu’d-Derdâ’nın yanına geldi. Ebu’d-Derdâ ona, ‘Kardeşim, seni buraya getiren nedir?’ diye sordu. Adam, ‘Senin Resûlullah’tan (sav) naklettiğini öğrendiğim bir hadis.’ cevabını verdi. Bunun üzerine Ebu’d-Derdâ dedi ki, ‘Resûlullah’ı (sav) şöyle derken işittim’: “Kim ilim için yola çıkarsa Allah ona cennete giden yolu kolaylaştırır. Melekler, hoşnutluklarından dolayı ilim talebesine kanatlarını serer. Sudaki balıklara varıncaya kadar yer ve gök

ehli, âlim kişinin bağışlanması için Allah’a yakarır. Âlimin, âbide (ibadet edene) üstünlüğü, (parlaklık, görünürlük ve güzellik bakımından) ayın diğer yıldızlara olan üstünlüğü gibidir. Kuşkusuz âlimler peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler miras olarak ne altın ne de gümüş bırakmışlardır; onların bıraktıkları yegâne miras ilimdir. Dolayısıyla kim onu alırsa büyük bir pay almış olur.” (Tirmizi, İlim, 19). Anlaşılmaktadır ki hadislerde de eğitimin dönüştüren, değiştiren, geliştiren ve üstün kılan yönüne vurgu yapılmaktadır.

Bu araştırmanın konusu, İslam eğitimcilerinden Kâbisî ve Zernûcî’nin kitaplarında yer alan eğitim görüşlerinin karşılaştırmalı olarak farklı açılardan değerlendirilmesidir.

Klasik İslam eğitimcilerinden olan ve bu araştırmaya konu olan her iki müellifin ortak amacı genelde insanları özelde çocukları eğitmek ve bunun yanında yukarıda sözü edilen ilmi mirası bir sonraki nesle aktarmanın yollarını ortaya koymaktır.

Ayrıca bu çalışma; o dönemde verilen eğitimin çocukluk döneminden mi başlatılmakta ve tasarlanmakta, eğitimin içeriği hakkında bilgi var mı, bu içerik veli tarafından mı yoksa öğretmen tarafından mı belirlenmekte, sağlıklı bir eğitim nasıl hazırlanmalı, öğretmenlerin hangi niteliklere sahip olması gerekli, öğrencilerin dikkat etmesi gereken hususlar neler olmalı? gibi varsayımların cevabını da taşımaktadır. Zira eğitim sisteminde bu gibi konular Müslüman eğitimciler tarafından üzerinde durulan konular olmuştur.

Bu araştırmanın problemi, “Kâbisî ve Zernûcî’nin eğitim-öğretim alanında ortaya koyduğu görüşleri karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde ortaya çıkan sonuçlar nelerdir?” sorusudur. Dolayısıyla araştırmanın amacı, Kâbisî’nin *Er-Risaletü’l Mufasssala* ve Zernûcî’nin *Ta’limü’l-Müte’allim* kitaplarını eğitimle ilgili görüşleri açısından mukayese ederek değerlendirmektir. Bunun için çalışmada literatür taraması yöntemi ile veri toplanarak nitel bir araştırma yapılmıştır.

Ancak çalışmada karşılaştırmalı olarak incelenen eserlerin Arapça asılları esas alınmış ve sözü edilen tercümeleri ile karşılaştırmalı olarak okuma yapılarak metinlerin değerlendirilmesine özen gösterilmiştir.

Beş bölümden oluşan bu çalışma, girişten sonraki ikinci başlıkta Kâbisî'nin hayatı, yaşadığı ülke ve dönem, hocaları, öğrencileri, ilmi meziyeti, eserleri ve yazılış gayesi; üçüncü başlıkta Zernûcî'nin yaşadığı ülke ve dönemi, hayatı, hocaları, öğrencileri, eserleri, eser üzerine yapılan şerhler ve tercümeleri ve yazılış gayesi; dördüncü başlıkta Kâbisî ve Zernûcî'nin eğitim görüşlerinin karşılaştırılması ve beşinci başlıkta sonuç ve öneriler ele alınmaktadır.

Araştırmanın Konusu: Müslümanlar ayetler ve hadisler ışığında, İslam'ın başlangıcından günümüze kadar eğitim faaliyetlerini (Doğan & Ege, 2020: 19), hiç ara vermeksizin sürdürmüşlerdir. Başta bizzat Hz. Peygamber öncülüğünde cami ve mescitte başlayan eğitim faaliyetleri, daha sonra kütüphaneler, saray okulları, kitapçı dükkânları, ilim ve edep meclisleri, âlimlerin evleri, hadis öğrenmek için uzak beldelere yapılan yolculuklar (rîhle), çölde eğitim olmak üzere hayatın her alanına sirayet etmiştir (Doğan & Ege, 2020: 23; Köylü & Koç, 2020: 13).

Hz. Peygamberin vefatından sonra Emeviler, Abbasiler, Selçuklular, Osmanlılar ve diğer İslam ülkelerinde de başta halife, sultan, padişah ve diğer devlet adamları ilim ve irfan konusunda hüküm sürdükleri yerlerin adeta birer eğitim üssü olmasını sağlamak için yarışmışlardır. Özellikle Abbasiler döneminde Beytül Hikme'nin de açılmasıyla tercüme faaliyetleri başlamış, sadece İslam'a ait bilgiler değil, geçmiş devirlerin ve çeşitli toplumların ilmî eserleri hiçbir dinî ve etnik ayırımı tabi tutmaksızın tercüme edilerek insanlığın hizmetine sunulmuştur. Müslümanlar kısa sürede ilim ve medeniyet konusunda öyle ilerlemiştir ki başta Kurtuba olmak üzere Şam, Buhara, Basra, Bağdat ve Semerkant gibi şehirler birer ilim merkezi haline gelmiş ve tüm dünyadan öğrenciler Müslümanların açtıkları bu eğitim merkezlerine akın etmişlerdir (Köylü & Koç, 2020: 13).

Daha sonra Büyük Selçuklu veziri Nizam Mülk tarafından Bağdat'ta (1066-1067) kurulan Nizamiye Medreseleri, eğitim faaliyetlerine önemli katkılar sağlamıştır. İlmî faaliyetler adeta bir zirve yapmış ve bu inkişaf uzun yıllar devam etmiştir. Özellikle dokuzuncu asırdan on altıncı asrın sonlarına kadar İslam dünyası ilim ve medeniyet konusunda öncülüğü elinde tutmuştur. İslam'ın bu gelişim çağında birçok bilim dalında, İslam uleması yetiştirilmiş, farklı bilim dallarında çalışmalar yapılmıştır. Bunun neticesinde sadece İslam dünyasına değil, tüm dünya ülkelerine fayda sağlanmıştır. Kısacası Müslümanlar ilmin her alanında uzmanlaşarak,

günümüze değin kendilerinden söz ettirecek büyüklükte başarılar elde etmişlerdir (Köylü & Koç, 2020: 14). Bu ilim merkezlerinin farkı, öğretim meselelerini ve yöntemlerini birlikte harekete geçirmiş olmalarıdır. Başka bir deyişle farklı ilimlerde derinleşen âlimlerden bazıları aynı zamanda eğitim öğretim meselesi üzerinde de eserler kaleme almışlardır. Bu araştırmanın konusu olan eserlerle birlikte benzer başka kitaplar da yazılmış ve İslam dünyasına sunulmuştur. Bunlardan: El-Câhiz (ö. 225/869)'in *Risaletü'l Muallimin'i*, İbn-i Sahnûn (ö. 240/870)'un *Adabü'l-Mu'allimin'i*, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Halef el-Meâfirî el- Kayrevânî el-Kâbisî (ö. 403/1012)'nin *er-Risâletü'l-mufaşşala li-ahvâli'l-müte'allimîn ve ahkâmi'l-mu'allimîn ve'l-müte'allimîn*'i, İbn-i Cemâa (ö. 733/1333)'nın *Tezkiretu's-sami ve'l mutekellim-fi-Edebi'l-âlim va'l-müte'allim'i*, Taşkoprizâde (ö. 968/1561)'nin *Risâle fi İlmi'l-Edeb'i*, aslen Türkistanlı olan Ez-Zernûcî (ö. 1223)'nin *Ta'limu'l Müte'allim fi Tariki't-Te'allüm'ü* (Ateş & Öymen, 1966: VIII) eğitim-öğretim konusunu ele almış kitaplardan bazıları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu araştırmanın konusu, sözü edilen âlimlerden ikisi olan Kâbisî ve Zernûcî'nin kitaplarında yer alan eğitim görüşlerinin karşılaştırmalı olarak farklı açılardan değerlendirilmesidir. Zira yapılan araştırmalarda her iki eğitimci âlim hakkında karşılaştırmalı bir çalışmanın yapılmadığı tespit edilmiştir. Araştırmanın sınırlılığı çerçevesinde belirlenen âlimlerin karşılaştırmalı olarak değerlendirilen eserleri şunlardır:

1. Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Halef el-Meâfirî el-Kayrevânî el-Kâbisî (ö. 403/1012)'nin “*er-Risâletü'l-mufaşşala li-ahvâli'l-müte'allimîn ve ahkâmi'l-mu'allimîn ve'l-müte'allimîn* adlı eseri ve

2. Burhaneddin Ez-Zernûcî (ö. 1223)'nin “*Ta'limu'l Müte'allim fi Tariki't-Te'allüm*” isimli esridir.

Karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi öngörülen bu âlimler ve eserlerinin seçilmesinin nedenlerinden birincisi, alanda bu âlimler ve eserleri inceleyen ayrı ayrı çalışmalar olmakla beraber bu iki âlimin eğitimle ilgili görüşlerinin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesine dair bir çalışmaya rastlanmamış olmasıdır. İkincisi iki âlimin eserlerinde farklı coğrafyalarda yaşanmış İslam eğitimi tecrübesini yansıtmış olabileceklerinin öngörülmesidir. Kâbisî 10. Yüzyılda Kayrevân'da yaşamış Tunuslu bir âlim, Zernûcî de 13. Yüzyılda Orta Asya'da yaşamış bir âlim olarak

düşünüldüğünde coğrafyalarının farklı olduğu görülmektedir. Üçüncüsü ise farklı zamanlarda yaşamış bu âlimlerin eserleri, İslam eğitim anlayışının zamanla farklılaşan yönlerini ortaya koyma imkânı verebilmesidir.

Konu İle İlgili Yapılmış Çalışmalar: Bu araştırmada esas alınan eserlerden ilki olan Kâbisî'nin *er-Risaletü'l Mufasssala* eserinin Süleyman Ateş ve Hıfzurrahman Raşit Öymen tarafından "*İslam'da Öğretmen ve Öğrenci Münasebetlerine Dair Geniş Risale*" (Ateş ve Öymen 1966) adıyla bir çevirisi bulunmaktadır. Bu çeviriden eserin Arapça aslı ile karşılaştırmalı okuma yapılarak faydalanılmıştır.

Ayrıca Süleyman Ateş'in, İslam Tarihinde İlk Pedagojik Eserlerden Bir Örnek: "*Öğretmen ve Öğrenci Meseleleri*" adlı makalesi bu konuda yazılmış bir çalışmadır. Bu makale incelendiğinde "*İslam'da Öğretmen ve Öğrenci Münasebetlerine Dair Geniş Risale*" adlı kitabının makaleleştirilmiş hali olduğu görülmüştür.

Zernûcî'nin *Ta'limü'l-Müteallim* adlı eserinin ise birden çok çevirisi ve şerhine rastlanılmaktadır. Çevirilerden ilki Ömer Faruk Kasadar (1919) tarafından "*Öğretmen-Öğrenci İlişkileri*" adı ile çevrilmiştir. Diğeri ise Taha Alp (2007) tarafından yapılan tercümedir. Bir de bu eserin Yunus Vehbi Yavuz (2010) tarafından Osmanpazârî şerhinden de yararlanılarak yazılmış bir tercümesi de bulunmaktadır. Bu tercümeler incelenmiş, bunlardan karşılaştırmalı olarak yararlanılmış ancak daha çok Ömer Faruk Kasadar'ın tercümesinin eğitim görüşlerini inceleyerek değerlendirme açısından daha anlaşılır ve açık olduğu düşünülerek Ömer Faruk Kasadar'ın tercümesi tercih edilmiştir.

Sahalarında uzman kişilerin kaleme aldıkları "*Klasik İslam Eğitimcileri*" (Köylü & Koç: 2020) kitabında yirmi bir meşhur İslam âlimleri yer almış ve eğitim görüşleri hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmada bu eserde yer alan eğitim görüşleri ile dikkat çeken iki eğitimci olan Kâbisî ve Zernûcî'ye ait eğitim tarihi açısından önemli olan eserleri ve eğitim görüşleri ayrı ayrı incelenmiştir.

M. Faruk Bayraktar'ın "*İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*" (2020) adlı kitabı Kâbisî ve Zernûcî'nin görüşlerini inceleyen eserler arasında yer almaktadır. Bu kitap İslam eğitim müesseseleri ile buralarda uygulanan eğitim yöntemlerini, ana hatlarıyla tanıtmış ve İslam eğitimcilerinin konu ile ilgili dikkat çekici görüşlerini günümüze aktarmıştır. Kâbisî ve Zernuci de bu eserde bahsedilen

İslam eğitimcileri arasında yer alır. Ancak sözü edilen eserde özellikle bu iki âlimin görüşlerine odaklanarak karşılaştırmalı bir değerlendirme amacının güdülmediği görülmektedir

Mehmet Tütüncü'nün (1991) doktora çalışması olan “*Türk İslam Eğitimcisi Zernûcî (Batılı Eğitimcilerle Mukayeseli Olarak)*” adlı eserinden yararlanılmıştır. Bu çalışmada Zernûcî'nin eğitim tarihindeki yerinin tespiti ele alınmış, eserin tanıtılması, eğitim-öğretim görüşlerinin yeni bir anlayışla sunulması ve bunların batılı eğitimcilerle karşılaştırılması yapılmıştır.

Hayati Tetik'in (1991) “*Zernûcî ve Ta'limu'l-Müte'allim'de Eğitim Öğretim*” adlı yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır. Bu tezde, Zernûcî'nin hayatı ve ilmi şahsiyeti, Hocaları ve eserleri hakkında genişçe bilgiler sunulmuştur.

Muhammed Fethali Hanî Alırıza Fasihzade'nin (2017) “*Müslüman Âlimlerin Eğitim, Öğretim ve Temelleri Üzerine Görüşleri*” adlı seri kitabı, 30 civarında Müslüman mütefekkir ve eğitimci hakkındadır. Bu eserde aralarında Kabisi ve Zernuci'nin de yer aldığı Müslüman âlimlerin eğitim-öğretime dair bakış açıları ve bilhassa bu görüşlerin temelleriyle ilgili oldukça detaylı bir bilgi verilmiştir.

Ayrıca her bir âlimin eğitim görüşleri için yazılan makaleler de incelenerek veri toplanmıştır. Emine Keskiner'in (2015) “*Zernuci'nin Tûsî'ye Eğitim Açısından Etkisi Üzerine Bir İnceleme*” isimli makalesi ve Kübra Kamer Ekici'nin (2019) “*İbn Sahnûn ve Zernûcî'ye Göre Din Eğitiminde Kullanılacak Yöntem ve Teknikler*” adlı makalesi bu alanda yazılan iki eserdir. Bu makaleler ile Zernuci'nin başka âlimlere olan etkisi veya görüşlerinin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi, onun görüşlerine farklı açılardan bakabilmeyi ve dolayısıyla daha kapsamlı bir biçimde anlayabilmeyi sağlaması bakımından ufuk açıcı olmuştur

Kâbisî'nin eseri hakkında yapılan araştırmalar neticesinde yurt dışında da çalışmalar yapıldığı bilgisine ulaşılmıştır. Bunlar:

Ahmed Fuad el-Ehvani “*Et-Terbiye fi'l İslam ev et-ta'lim fi re'yil- Kâbisî*” Kahire 1945, 1955, 1968, 1975; Kahire Üniversitesi hocalarından Doktor Ahmed el-Ehvani, Kâbisî'nin risâlesini esas alarak İslamiyet'in eğitim görüşlerini inceleyen “*Et-Terbiye fi'l İslam ev et-ta'lim fi re'yil- Kâbisî: İslam'da eğitim veya Kabisiye*

Göre Öğretim" adlı eserini meydana getirmiştir. (Ankara Üniversitesi Kütüphanesinde 297.84 nolu kısımda yer almaktadır.)

Abdullah el-Emîn Na'mî; "*el-Menâhic ve turuku't-ta'lim 'inde'l-Kâbisî ve İbn Haldûn*," (Kâbisî ve İbn Haldûn'a göre öğretim yöntemleri ve araçları) Trablusgarp 1984, 233 sayfa. 2. Basım. Merkezi Cihad'il-Libiyyin. (bu kitaba İslam Araştırma Merkezi'nde ulaşılmıştır. Yer 2. Kat, 36)

Abdülemîr Şemseddin, "*el-Fikrû't-terbevî 'inde İbn Sahnûn ve'l-Kâbisî*," (İbn Sahnûn ve Kâbisî'ye göre eğitim fikirleri) Beyrut 1405/1985. (Bu kitaba İslam Araştırma Merkezi'nde ulaşılmıştır, 236 sayfa.)

Tahkîk ve talik, Es-Seyyid Muhammed b. Alevi b. Abbas el-Maliki, "*el-Mulahhas li'l Kabisi*," (Bu kitap da İslam Araştırma Merkezi'nde bulunmaktadır. 3. Baskı, 2003, 617 sayfa.)

Tahkîk, Ali bin Ahmed el-Kindi El Merar , "*el-imâmi'l hafız alimi'l mağrib ibni'l-Hasan Ali bin Muhammed bin Halef el-Kâbisî el-Mâlikî*,"¹ Baskı, Arapça, 2009, 184 sayfa. (Bu kitabın satışı mevcut olduğundan incelenmek üzere satın alınmıştır.)

Ayrıca Malezya ve Endonezya'da Kâbisî üzerine oldukça çok sayıda yapılan tez ve makale çalışmalarına rastlanılmıştır. Örneğin: Malezya'da Malaya Üniversitesinde Cafer, Zubaidah Binti; Madzalan, Julia Binti; Ariffin, Sedek Bin (2018) tarafından "Al-Quran Teaching and Learning by Al-Qabisi Model: A Study Towards Excellent Students Ulul Albab Tahfiz Model and Tahfiz Stifin" (Al-Qabisi Modeli ile Kur'an Öğretimi ve Öğrenimi: Mükemmel Öğrencilere Yönelik Bir Çalışma Ulul Albab Tahfiz Modeli ve Tahfiz Stifin) başlıklı bir makale yayımlanmıştır. Bu çalışmada araştırmacılar, el- Kâbisî'nin öğrenme modeline atıfta bulunarak, bir Kur'an öğretimi modeli üzerinde durumaktadır. İki yıldan daha kısa bir sürede Kur'an'ı ezberlemeyi başaran Ulul Albab Tahfiz modelinde ve Tahfiz Stifin'i tamamlayan arasında Kur'an eğitiminin arka planına yönelik yürüttüğü bir çalışmayı ortaya koymaktadır.¹

¹ (Geniş bilgi için bkz. <https://doi.org/10.1166/asl.2018.11948>).

Endonezya’da Kābisî üzerine çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Bunlardan bir tanesi de “Konsep Pendidikan Islam Dalam Kajian Tokoh (Studi Pemikiran al Qabisi), [Karakter Çalışmalarında İslami Eğitim Kavramı: (El Kābisî Düşüncesi Çalışması)] adlı bir çalışma Tegal Devlet İslam Din Enstitüsü’nde Ahmad Hufron (2021) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada; El- Kābisî, klasik İslami eğitimin geliştirilmesinde ve İslami eğitim dünyasının gelişim modelinin renklendirilmesinde yüksek güvenilirliğe ve çok büyük bir role sahip olan bir eğitimci ve düşünür olarak ele alınmaktadır. Kābisî’nin daha geniş topluluklarca kolayca anlaşılan ve benimsenen görüşleri ele alınarak yeniliklere ve gelişime açık olduğu; bunların öğrenci seviyesi ve ihtiyaçlarına bağlı olarak günümüz program geliştirme çalışmaları açısından dikkate alınabileceği vurgulanmaktadır. Bu çalışma 31 Haziran 2021’de La Tazan dergisinde yayınlanmıştır (Hufron, 2021).

Araştırmanın Problemi: Bu araştırmanın problemi, “Kābisî ve Zernûcî’nin eğitim-öğretim alanında ortaya koyduğu görüşleri karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde eğitime dair ortaya çıkan sonuçlar nelerdir?” sorusudur.

Bu temel soru çerçevesinde araştırmanın belirlenen alt soruları şunlardır:

1. Kābisî ve Zernûcî’nin eğitim-öğretim ile ilgili kullandıkları kavramlar nelerdir?
2. Kābisî ve Zernûcî’ye göre eğitimin muhtevası nelerdir?
3. Kābisî ve Zernûcî’nin temel eğitim felsefesinde varlık, bilgi ve değer anlayışları nasıldır?
4. Kābisî ve Zernûcî’nin uyguladıkları ve tavsiye ettikleri öğretim yöntemleri nelerdir?
5. Kābisî ve Zernûcî’nin eğitimlerinde tatil günleri ne zamandır?
6. Her iki âlimin kız çocuklarının ve kadınların eğitimine bakış açıları nelerdir?
7. Kābisî ve Zernûcî’nin eğitim-öğretiminde çocuk eğitiminin önemine değinilmiş midir?
8. Kābisî ve Zernûcî’nin eğitim-öğretim anlayışlarında öğretmen ve öğrenci ilişkisi nasıl olmalıdır?

Araştırmanın Amacı ve Önemi: Bu araştırmanın amacı, Kâbisî'nin *Er-Risaletü'l Mufasssala* kitabı ve Zernûcî'nin *Ta'limü'l-Müte'allim*' kitabını tahlil ederek bu iki âlimin eğitimle ilgili görüşlerini, mukayese ederek değerlendirmektir.

Her iki âlimin eğitim anlayışlarını tespit etmek, bu âlimlerin yaşadıkları dönemi, bölgeyi, uygulamakta olan eğitim yöntem ve tekniklerini ve diğer görüşlerinin eğitim görüşleri üzerindeki etkilerini göz önünde bulundurmaya gerektirmektedir. Diğer taraftan bu iki âlimin karşılaştırmalı olarak görüşlerinin değerlendirilmesi bu âlimlerin dönemlerinin genel yapısı ve eğitim özellikleri hakkında da fikir sahibi olmayı sağlayabilir. Ayrıca böylesi bütüncül bir yaklaşımla beraber bir de farklı zaman ve mekânlara ait şartlarda eğitimle ilgili görüşlerini ortaya koymuş iki âlimin birleştikleri veya ayrıştıkları görüşleri tespit edilerek yaşanmış olan herhangi bir değişim veya gelişim olup olmadığı tespit edilebilir. Bu hususlar göz önüne alındığında bu iki âlimin eğitim alanına yaptıkları katkıları ile ilgili sistemli ve derinlemesine bir çalışma yapmak ve bu zamana kadar geçen din eğitim tarihi sürecinin ilgili döneminin ve görüşlerinin bugüne yansımalarını anlamaya katkı sağlayabilir.

Bu çalışmada ilk dönem âlimlerinden olan Kâbisî'nin eğitime ait eseri, eğitime yönelik bakış açısı, eğitim ve öğretim yöntem ve kuralları değerlendirilmiş, öğrenci ve öğretmenlere önerileri incelenmiştir. Daha sonra kendisinden takribi iki yüzyıl sonra gelen Zernûcî'nin eğitimle ilgili eseri, eğitim-öğretim yöntem ve uygulamaları, eğitime olan bakış açısı, eğitim anlayışı, öğrenci ve öğretmenlere verdiği tavsiyeler incelenmiştir. Akabinde bu iki âlimin eğitim anlayışları kıyaslanmış, aradaki bu zaman zarfında eğitim konusunda bir değişiklik olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın temel sorusu doğrultusunda başlıklar haline getirilen alt soruları her iki âlimin görüşleri karşılaştırılıp değerlendirilerek cevaplanmaya çalışılmıştır. Böylelikle araştırmanın sınırlılığı çerçevesinde belirlenen âlimlerin dönemlerinin eğitim anlayışını yansıtan görüşlerinin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın Yöntem ve Sınırlılıkları: Bu çalışma, literatür taraması yöntemi ile verileri toplanan ve içerik analizi ile değerlendirme yapılan nitel bir araştırmadır. “Bir araştırma için literatür taraması sistematik, açık ve tekrar edilebilir bir yöntem uygulanarak araştırmacılar, uzmanlar ve uygulayıcılar tarafından kaydedilmiş ve

oluşturulmuş bilgiler bütününü belirlemek, değerlendirmek ve bir araya getirmektir” (Fink, 2019). Bu araştırma şahısların görüşleri merkezli betimsel bir çalışmadır. Bir başka deyişle bu araştırma iki eğitimcinin görüşlerinin ve özelde eğitim alanındaki fikirlerinin karşılaştırmalı olarak derinlemesine incelenmesi, anlaşılması, karşılaştırılması ve betimlenmesini içermektedir.

Bu çalışma, İslam eğitimcilerinden ikisi Kâbisî ve Zernûcî ile onların belirlenen iki eserinin incelenmesi ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca eserlerin Arapça asılları esas alınarak tercümeleri ile karşılaştırmalı olarak okuma yapılarak değerlendirmeye özen gösterilmiştir. Bu eserlerden ilki öğretim meselelerini ele alan Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Halef el-Meâfirî el-Kayrevânî el-Kâbisî (ö. 403/1012)'nin *er-Risâletü'l-mufasssala li-ahvâli'l-müte'allimîn ve aḥkâmi'l-mu'allimîn ve'l-müte'allimîn*, "Öğretmenlerin ve Öğrencilerin Durumunu Açıklayan Geniş Risale'si pedagojik ve didaktik eserlerin başında yer alması itibariyle İslam pedagojisini araştıracaklar için mühim bir eser olarak ele alınabilir.

Kayravanlı Kâbisî'nin risâlesi, ondan önce yazılan İbn Sahnûn'u daha da açıklamış ve onun görüşlerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur. Buna ek olarak öğretmen ve öğrencinin sahip olması gereken özellikleri belirtmenin yanında öğütler ve düsturlarla yetinmeyip, “itikad psikolojisine ve iman esaslarına” yer vermiştir. Zamanının ilim adamlarının fikirlerine de başvurarak, mukayeseli olarak konuları ele alıp sistemli bir şekilde işlemeye çalışmıştır. Böylelikle kendinden önceki eserlerden ayrılmış ve onlara bu yönden bir üstünlük göstermiştir (Ateş & Öymen, 1966: VIII).

Karşılaştırmalı olarak değerlendirilen ikinci eser, Burhaneddin Zernûcî'yi ilim âlemine tanıtan ve bugüne ulaşmış tek eseri *Ta'limu'l Müteallim*'dir. Bu eser o zamandan günümüze değin İslam eğitim-öğretim konularında yararlanılan bir yapıt olma özelliği taşımaktadır. Eserin nüshalarının ve şerhlerinin çokluğu, onun yetkinliğine ve ilgilendiği konulara vukûfiyetine delalet etmektedir (Tetik, 1991: 16-21; Tütüncü, 1991: 93-98).

2. KÂBİSÎ'İN HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Bu bölümde her iki müellifin yaşadığı ülke, hayatı, eserleri, hocaları, talebeleri ve yazma gayeleri üzerinde durulmuştur. Bu bilgiler, yazarların yaşadığı dönemleri ve zamanın şartları göz önünde bulundurarak bütüncül bir bakış açısı sağlayarak görüşlerini daha doğru ve sağlıklı değerlendirebilmek açısından önemli görülmektedir.

2. 1. Kâbisî'nin Yaşadığı Ülke

Tunus, resmî adı TUNUS CUMHURİYETİ, Kuzey Afrika'da bölgenin en küçük ülkesi olarak 154.530 km²'lik alanı kaplayan bir kıyı ülkesidir. 756 km boyunca kuzeyden güneye doğru uzanır; en geniş kesimi doğudan batıya 351 km'yi bulur. Güneydoğuda Libya, doğu ve kuzeyde Akdeniz, batı ve güneybatıda Cezayir ile çevrilidir. Kıyılarının toplam uzunluğu 1.200 km'dir. Akdeniz'deki stratejik konumundan dolayı hemen hemen her dönemde bölgede gelişmelerin odağında yer almıştır. Tunus, kaynaklarının az olması sebebiyle ekonomik açıdan pek gelişmiş olmamakla beraber bölgenin modernleşmeye en yatkın ülkelerinden biri olarak kabul edilir (*AnaBritannica*, 1992, 21: 217).

Tunus fiziksel coğrafya açısından kuzeyden güneye doğru uzanan beş kısma ayrılmıştır. Eskiden göl olan havzalara alüvyonların dolmasıyla ülke topraklarının neredeyse üçte birini kaplayan kuzeydeki dağlık bölge oluşmuş Mecerde Vadisini çevreleyen iki sıradağ sisteminden meydana gelmiştir. Sahra Atlasları'nın bir devamı olarak güneybatı-kuzeydoğu istikâmetinde ilerleyerek Tunus Körfezinde sona eren büyük sıradağ sistemi, giderek daralan kireçtaşı oluşumlu bir dizi sırtı kapsar. Ülkenin en üst doruk noktası olan eş-Şenebi (Şambi; 1.544 m) ve Zaguan (1.295 m) dağları bu düzenek içinde yer alır (*AnaBritannica*, 1992: 218).

Genel olarak Tunus tarihine bakıldığında bu bölgenin, MÖ 12. Yüzyıla kadar geri götürülebilen bir ticaret merkezi, liman ve yerleşim bölgesi olduğu ve farklı devletlerin kurularak yönetildiği bir tarihe sahip olduğu görülmektedir²

² "Fenikelilerin Kuzey Afrika kıyılarında ticaret noktaları ve uğrak limanları kurmaları MÖ 12. yüzyılda başladı. Kuruluşu MÖ 8. yüzyıla tarihlenen Tunus Körfezi kıyısındaki Fenike yerleşmesi zamanla egemenlik alanını genişleterek MÖ 6. yüzyıla doğru bugünkü Tunus topraklarının büyük bölümünü içine alan güçlü bir devlete dönüştü. Akdeniz ticareti üzerindeki rekabetin bir sonucu olarak Roma'yla girişilen Pön Savaşları (MÖ 264-146), başlangıçtaki bazı başarılarla karşın Kartaca'nın yıkılmasıyla noktalandı." (*AnaBritannica*, 1992: 220).

İslam'ın ortaya çıkışından bir süre sonra 7. yüzyılın ilk yarısında Kuzey Afrika'ya yönelen Araplar bugünkü Tunus topraklarına da ulaştı. Eski bir Bizans kalesinin bulunduğu yerde 670'te kurulan el-Kayrevan, bölgede İslam'ın yayılmasının başlıca merkezlerinden biri haline geldi. Abbasi halifeliği sırasında İfrikiyye eyaleti olarak düzenlenen bölge, 800'de el-Kayrevan'ı başkent edinen Aglebilerin hükümranlılığına girerek yarı bağımsız bir pozisyon kazandı. Sicilya, Malta ve Sardinya'yı alarak Akdeniz'de güçlü bir statüye yükselen Aglebi hanedanı, Şîi Fatımilerin devamlı saldırıları sonunda 909'da yıkıldı. Bölgeyi hâkimiyetleri altına alan Fatımiler, Mısır'ı ele geçirerek (969) başkentlerini Kahire'ye taşıdıktan sonra bugünkü Tunus topraklarını kendilerine bağlayan Zirilere bıraktılar (*AnaBritannica*, 1992: 220).

2. 2. Kâbisî'nin Yaşadığı Dönem

Kâbisî Tunus'ta Kayrevan'da (d. 6 Recep 324/30 Mayıs 936) doğmuş, âmâ olmasına rağmen ilme olan düşkünlüğü nedeniyle zamanın meşhur hocalarından ders almıştır (Kâbisî, 1995:8). Yaşadığı dönemde Fâtımî ve Zirîler'in hâkimiyeti söz konusuydu. Mâlikîliğin uygulamalarını ortadan kaldırmayı bir devlet politikası olarak gören Fâtımîler'in İfrikiye döneminde (909-973) Tunus'ta ilmî hareket büyük baskıyla karşı karşıya kaldı. Kayrevan Camii'nde Mâlikî ve Hanefî mensubu fıkıh âlimlerinin dersleri yasaklandı, bir kısım fıkıh âlimleri hapse atılırken birkaçı daha ağır cezalara maruz bırakıldı. Bu durumda öğretim evlerde gizli olarak yapıldı. Fâtımî idarecilerinin baskıları ve özellikle Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'i kınamaları Mâlikî fakihlerini onlara karşı Ehl-i sünnetin görüşlerini müdafa ve bu konuda eserler yazmaya yöneltti. Fâtımîlerin Kahire'ye göç etmelerinden sonra başlayan Zirîler devrinde Tunus'ta Mâlikîlik tekrar güçlendi. İki dönemde de yaşayan ve bölgede Mâlikîler'in önderi olan İbn Ebû Zeyd, Şîi Fâtımîler'in baskılarına karşı Ehl-i sünnet'in görüşlerini savunarak mücadele etmek suretiyle; Ehl-i sünnet ile Şîa arasındaki anlaşmazlıklara dair çeşitli risâleler yazdı. İbn Ebû Zeyd'in vefatından sonra Kayrevan'da Mâlikî mezhebinin otoritesi haline gelen Ebü'l-Hasan el-Kâbisî,

Romalıların "Kartaca'ya bağlı topraklardan oluşturduğu Afrika Eyaleti, bölgedeki yayılmanın getirdiği yeni düzenlemelerle daha geniş sınırlara ulaştı. Bu arada çok sayıda koloninin kurulması bölgede Roma uygarlığının gelişmesine zemin hazırladı. Roma'nın zayıflamasıyla MS 5. yüzyılda bölgeye giren Vandallar Kartaca'yı başkent edinerek güçlü bir barbar krallığı kurdular. Belisarios komutasındaki orduların 533'te Vandal egemenliğine son vermesinden sonra bölge Bizans yönetimi altına girdi. Ama geçmişteki savaşların yol açtığı yıkımla ekonomik bakımdan çökmüş olan bölge eski refah düzeyine kavuşamadı." (*AnaBritannica*, 1992: 220).

Eş'ariyye'nin bölgeye yayılmasına katkı sağladı. Zîrî Hükümdarı Muiz b. Bâdis'in 441 veya 443'te (1049 veya 1051) Fâtımîler'le ilişkisini keserek Mâlikî mezhebinin uygulanacağını ilân etmesiyle yeni bir dönem başladı (Yiğit, 2012: 393-397).

Kâbisî, Kayrevan'da Kur'an ilimleri ve kıraat okuturken, zamanında devam eden Halku'l Kur'an tartışmalarından uzak durmak için hadis ve fıkıh üzerine yoğunlaşmıştır (Köylü & Koç, 2020: 126).

2. 3. Kâbisî'nin Hayatı

Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Halef el-Meâfirî el-Kayrevânî el-Kâbisî (ö. 403/1012), 6 Receb 324'te (30 Mayıs 936) Kayrevan'da doğdu. Kendisine dayandırılan bir rivayete göre sarığını Kâbisîler gibi saran amcası Kâbisî künyesiyle zikredilince aile de bu şekilde tanındı. İbn Nâcî'ye göre ise İbnü'l-Kâbisî nisbesiyle de anılması babasının Kâbisî (Tunus) olduğu intibasını vermekte, Kâbisî yakınında bulunan Meâfirîn konumunu çağrıştıran Meâfirî künyesi de bunu teyit etmektedir. Dolayısıyla babasının Kâbis veya Meâfirîn'den olup Kayrevan'a yerleştiği düşünülebilir. Meâfirîn'de halkın büyük ilgi gösterdiği bir mescide adı verilen Sîdî Ali ile Kâbisî aynı şahıs olabilir (Parladır, 2011: 41).

Safedi, Kâbisî'nin, arkadaşı Ebubekir as-Sakalî'ye şöyle dediğini kaydediyor: “Bana da sana da iftira ettiler. Bana Kâbisî'li dediler; hâlbuki ben Kâbisî'li değil, Kayravan'lıyım. Sana da as-Sakalî dediler, oysa sen Sakalî'li değilsin. Baban Sakal'a müsafereten gittimişti, bu yüzden sana da as-Sakalî dediler.” (Kâbisî, 1995: 8)

Fâtımî hükümetinin meşruiyetini tanımadığı bilinen Kâbisî'nin devlet yetkilileriyle görüşmemek, yönetim merkezlerine elinden geldiğince gitmemekten kaçınmak ve membası oradan olan yiyecek ve içeceklerle el sürmemek gibi silik refleksler sergilediği rivayet edilmektedir. Kâbisî'nin Kayrevan'da önceleri Kur'an ilimleri ve kıraat okuturken Şîi idarenin bu husustaki sorularından³ kaçınmak için hadis ve fıkıh üzerine odaklandığı kaydedilmektedir. Zamanla hadis ilimlerinde gelişen Kâbisî fıkıh ve kelâm alanlarında da eser verecek bir seviyeye ulaşmıştır. İbn Ebû Zeyd'in vefatından sonra Kayrevan'da Mâlikî mezhebinde söz sahibi olma ve görüş alınma düzeyine ulaşmıştır. Fıkıhî hükümleri İmam Mâlik ve talebelerinin ortaya koyduğu ilkelere dayandıran İbnü'l-Mevvâz'ın el-Mevvâziyye'sini sadece rivayetleri toparlayan diğer kaynaklara yeğlemiştir. Dinî kaygılarla fetva vermekten çekinen Kâbisî, bu mevkide kendisinden daha liyakatli bir kimse bulunmadığını

³ H.II (M. VIII). Yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan Sünni ve Şii âlimler arasında farklı görüşlerin olduğu Halku'l Kur'an meselesine ilişkin tartışmalar hatırlanabilir. (Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Halku'l Kur'an,” *TDV Ansiklopedisi*, Cilt. 15, s. 371).

düşünenlerin ısrarlarına daha fazla direnç gösteremeyince görevi üstlenmiştir. Eş'ariyye'ye meyleden Kâbisî, Kayrevan'da yayılmasında etkili olduğu bu mezhep için *Keşfü'l-Makâle* adında bir eser kaleme almıştır. Kaynaklara göre 3, mezar kitâbesine göre ise 26 Rebûlâhir 403 (22 Ekim veya 14 Kasım 1012) tarihinde Kayrevan'da vefat eden Kâbisî Bâbü Tûnis Mezarlığı'na⁴ defnedilmiştir (Akyürek, 2020: 127).

2. 3. 1. Hocaları

Hocalarına son derece hürmet eden Kâbisî, onları daima hayır üzere anmış, onlardan aldığı ilmi, kendi öğrencilerine nakletmek amacıyla ilmin yayılmasına, hocalarının da rahmetle hatırlanmasına katkıda bulunmuş ve onlar hakkındaki güzel şehadetiyle ruhlarını yâd etmiştir (Kâbisî, 1995: 8-9).

Eserinde tespit edilen hocaları şunlardır:

Ebü'l-Abbâs El- İbyâni,

Derrâs ibn İsmail el-Fâsi,

Ebu Muhammed ibn Mesrur el Haccac,

Hamza el-Kinânî,

Ebü'l Hasan ibn Mesrur el-Debbağ,

Ebü Abdullah ibn Mesrur el Assal (Kâbisî, 1995: 8).

Hocalarından Ebû Muhammed ibn Ebû Yezid hakkında da şöyle demiştir: “Diyanetinde ve rivayetinde kendisine güvenilir bir imamdır.” (Kâbisî, 1995: 9)

Sadece memleketindeki hocalarla yetinmeyen Kâbisî, hac için gittiği Mekke'de Ebû Yezid'den hadis kitabı olan Buharî okumuştur. İbnu Hallikân onun, 355 yılında hacca gittiğini 357 yılı Şaban Ayının bir veya ikinci günü olan Çarşamba sabahı Kayravan'a geldiğini yazmıştır (Kâbisî, 1995: 9). Buradan şu çıkarım

⁴ Mezar Kitabesinin tercümesi: “Allah, Efendimiz, Mevlâmız Muhammed'e salat ve selam etsin. Burası, Abu'l-Hasen 'Ali ibn Muhammed ibn Halef el-Ma'afiri al-Mafruf bi'bni'l Kâbisî'nin kabridir. Kendisi alim, 'ama, ilm ile ibadeti, zühdü, takvayı, Allah korkusunu, kalp inceliğini, ruh temizliğini, fakirleri sevmeyi birleştirmiş, Allah'ın kitabını, manalarını ve hükümlerini ezberlemiş, sünneti hıfzetmiş, Hadis ve Fıkıh ilimlerine vakıf bir zat idi. Çarşamba günü öldü, Perşembe günü öğle namazını müteakib: Ahır'ın 27 sinde defnedildi. Ömrü, seksen yıldan beş ay eksiktir. Sene: 403. Kendisini Mekki ibn Abdirrahman el-Ansari yıkadı, Abu İmran el-Fasi namaz ını kıldırdı ve onun için 100 beyit kadar ağıt yazdı. Allah rahmet eylesin.” (Bkz. " Ateş & Öymen, *İslam'da Öğretmen ve Öğrenci Meselelerine Dair Geniş Risale*, 4.)

yapılabilir ki Kâbisî ilim için her fedakârlıkta bulunmuştur. Bu, ilim ehlinin ortak özelliklerinden olan rihle seyahatlerini hatırlatmaktadır. Bu gelenek önceki dönemlerdeki ilim ehlinin bıraktıkları miraslardandır.

Me'alimü'l İman sahibi (Abdurrahman b. Muhammed ed-Debbağ) yukardaki bilgiyi teyit etmekle birlikte Mısır'a uğradığı bilgisini de eklemektedir. İskenderiye'de bir süre kalıp Ebû'l Hasen Ca'fer eş-Şeybânî'den Hadis okuduğunu ve 357 senesinde tekrar Kayravan'a gittiğini bildirmektedir (Kâbisî, 1995: 9; el-Merar, 2009: 12).

Kâbisî'nin eserinde hocaları hakkında ayrıntılı bilgiye rastlanılmamaktadır. Hocaları hakkındaki bilgiye diğer kaynaklardan da ulaşılmaya çalışılmıştır.

El- İbyânî (ö. 352/963): Ebü'l-Abbâs Abdullah b. Ahmed b. İbrâhîm el-İbyânî, Tunus yakınlarında olan fakat bugün bulunmayan İbyâne (İbbiyâne, Vibiana) köyünde dünyaya geldi. Tunus'ta yaşamına devam etti. Yahyâ b. Ömer el-Kinânî, Himâs b. Mervân, Ahmed b. Ebû Süleyman, İbnü'l-Lebbâd, Dâvûd es-Savvâf ve Hamdîs el-Kattân gibi âlimlerden ders aldı. Zamanında Mâlikî mezhebinin en iyi bilen âlimlerden biriydi ve bu mezhebin fetva makamı oldu. Asîlî, Ebû'l-Hasan el-Kâbisî, İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî, Saîd b. Meymûn, İbnü't-Tebbân, İsa b. Saâde ve Ebû'l-Hasan el-Levâtî onun öğrencilerinden bazılarıdır. Kâbisî hocasını çok takdir eder, İbn Ebû Zeyd de Kayrevan'da zor sorunlarla karşılaştığında ona mektup yazarak görüş beyan etmesini isterdi. İbyânî'nin, mezhepteki reyleri bilmesinin yanında fikhî hükümlerin istinbatı hususunda da yüksek bir beceriye sahip, rivayet konusunda dürüst bir şahıs olduğu ve İmam Şâfiî'nin görüşlerine yöneldiği kaydedilir (Özel, 200: 378).

Kâbisî, el-İbyan olarak tanınan hocası için şöyle demiştir. “Ne şarkta ne de garpta Ebû'l Abbas gibisini görmedim. Çok hünerliydi, kasap, eti nasıl dilip ayırırsa Ebû'l Abbas da mes'eleleri öyle tahlil eder, açıklardı. İlimde müzakereyi sever, ‘Sizi dinliyorum sorun.’ derdi” (Kâbisî, 1995: 9).

İbyânî hacca gittiği esnada Mısır ulemasının teveccühüne nail oldu. Yönetimi zulüm yapmakla itham ettiği halde huzuruna çıkarıldığı Kâfûr el-İhşîdî, İbn Şa'bân el-Kurtî'nin, “Elli yıldan beri Nil'in bu yakasına ondan daha âlim birisi gelmemiştir” diyerek tanıttığı İbyânî'ye saygı gösterdi. Uzun bir hayata sahip olan İbyânî, Ağlebîler'in son devirleriyle Fâtımîler dönemindeki olumsuz siyasî şartların da

tesiriyle yönetimle arasına mesafe koyarak ilmî çalışmalarını sürdürdü; Fâtımî Hükümdarı İsmâil el-Mansûr'un Kayrevan kadılığı teklifini kabul etmedi. Yüz yaşlarında iken 352 (963) yılında vefat eden İbyânî'nin, Tunus yakınlarındaki köyünün bulunduğu yerde bugün Hureybe diye bilinen mekânda bulunan türbesi Sîdî İbyânî ismiyle anımsanır. İbyânî'nin günümüze aktarılan Mesâ'ilü's-semâsire (Tertîbü's-semâsire) adında bir risâlesi bilinmektedir. Mal satımında aracılık yapan simsarlarla (dellâl) alakalı olarak kendisine sorulan sorulara verdiği yanıtları içermektedir (Özel, 2000: 378).

Derrâs ibn İsmail el-Fâsi (ö. 357/968): Ebû Meymûne Derrâs ibn İsmail el-Fâsi, memleketi ve tahminen doğduğu yer olan Fas kentinde ilk eğitimini bitirdikten sonra ilim seyahatine çıktı. İfrîkiye'de İbnü'l-Lebbâd el-Kayrevânî'den İmam Mâlik'in el-Muvatta'ını okudu ve ondan hadis dinledi. Hac yolculuğu esnasında uğradığı İskenderiye'de Ali b. Abdullah b. Ebû Matar'dan İbnü'l-Mevvâz'ın el-Mevvâziyye'sini dinleyerek Kayrevan'da rivayet etti. Büyük saygı gördüğü Kayrevan'da döneminin en önemli hadis hâfızı kabul edilerek Ebû Meymûne el-Muhaddis diye meşhur oldu. Burada kendisinden İbn Ebû Zeyd ve Kâbisî gibi tanınmış hocalar hadis dinlediler. İlim ve cihat için Endülüs'e giderek bir süre sınırda ikamet etti. Bu sırada kendisinden Hasan b. Ali el-Kelbî ve Ebü'l-Ferec İbn Abdûs hadis dinlediler. Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Büstî, Ömer b. Meymûn el-Kaysî ve Hammûd b. Gâlib el-Hemedânî gibi âlimler de öğrencileri arasında bulunmaktadır (Kallek, 1994: 183).

Daha sonra “Derrâs el-Fâsî, kendi döneminde İmam Mâlik ve mezhep ileri gelenlerinin görüşlerini en iyi bilen âlim oldu. Daha önce Hanefî olan Mağrib halkı arasında Mâlikî mezhebinin yayılmasında rol oynadı. H. Roger Idris, akaid yönünden Eş'arîliği benimsediğini belirttiği Derrâs'ın Mağrib'de bu görüşleri yaymaya çalıştığını söyler. Kaynaklarda eserleriyle ilgili herhangi bir kayda rastlanmayan Derrâs el-Fâsî, Zilhicce 357 (Kasım 968) tarihinde Fas şehrinde vefat etmiş, daha sonra burada adına bir cami yaptırılmıştır.” (Kallek, 1994: 183).

Assâl (ö. 349/960): Ebû Ahmed Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el-İsfahânî, zengin bir tüccarın oğludur. İsfahan'daki ulemalardan başka Şam, Hemedan, Bağdat, Kûfe, Basra, Hicaz, Vâsıt, Rey ve Hûzistan'daki âlimlerden de eğitim aldı. Hocaları arasında Ebû Müslim el-Keccî, Ebû Ca'fer İbn Ebû Şeybe,

Muhammed b. Esed el-Medînî, Ebû Şuayb el-Harrânî gibi birçok hoca vardır. Şeyhlerine dair kaleme aldığı Mu'cem'inde 400 hocasının adını vermiştir (Başaran, 1991: 503).

Güvenilir bir hadis âlimi olan Assâl keskin bir zekâyâ sahipti. İbn Mende'nin bin kadar âlimden hadis yazdığına ve bunlar içinde Assâl'dan daha dürüst ve hâfızası daha güçlü birine rastlamadığına dair söylemi onun hakkında bir fikir vermektedir. Hadis, tefsir, tarih ve fıkıh yanında, kıraat ilminde de usta olan ve ünlü yedi imamdan Nâfi' b. Abdurrahman'ın kıraatini Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Amr el-İsfahânî'den öğrendiğine vurgu yapılan Assâl'ın Tefsîrû'l-Kur'ân, Hurûfû'l-kırâ'ât, el-Ma'rife fi's-sünne, Târîhu İsfahân, Târîhu'n-nisâ', el-Müsned 'ale'l-ebvâb, Garîbü'l-hadîs, Kitâbü'r-Rekâ'ik, Kitâbü'r-Rü'ye gibi nice yapıtının bulunduğu kaydedilmekte ise de bunların günümüze kadar ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Bağdat'a giderek orada hadis rivayet etmiş olan Assâl, 9 Ramazan 349 (2 Kasım 960) günü seksen yaşlarında İsfahan'da vefat etmiştir (Başaran, 1991: 503).

Ebû Zer el-Herevî (ö. 434/1043): Ebû Zer Abd b. Ahmed b. Muhammed el-Herevî, Kendisinden nakledildiğine göre 355 (966) veya 356 (967) yılında Herat'ta doğdu. Memleketinde, dedelerinden Semmâk'e mensup edilerek İbnü's-Semmâk diye anıldı. Ensârî, Mekkî kimlikleriyle ve oğlu İsâ'dan dolayı Ebû İsâ soyuyla da tanınır. Ebû Zer Herat'ta İbn Hamîrûye gibi hadis âlimlerinden hadis okudu. Daha sonra eğitim için İslâm ülkelerini dolaşmaya başladı. Basra'da Hilâl b. Muhammed, Bağdat'ta Dârekutnî ve Bâkılânî, Dımaşk'ta Abdülvehhâb b. Hasan el-Kilâbî, Mısır'da Ebû Müslim el-Kâtib, Mekke'de İbrâhim b. Muhammed ed-Dîneverî'den yararlandı. Şahîh-i Buhârî'nin üç meşhur râvisi Abdullah b. Ahmed b. Hammûye el-Hamevî'den 373'te (983-84) Serahs'ta, İbrâhim b. Ahmed el-Müstemlî'den 374'te (984-85) Belh'te, Muhammed b. Mekkî el-Küşmîhenî'den 387'de (997) Merv'de Şahîh-i Buhârî'yi okudu ve bu eseri daha sonra Horasan, Bağdat ve Mekke'de okuttu (Kandemir, 1994: 269-270).

Şahîh-i Buhârî'yi Buhârî'nin talebesi ve en önemli râvisi Firebrî'nin üç tanınmış öğrencisinden okumuş olması ve onlara ait üç nüshadan bir nevi tenkitli nüsha meydana getirerek onu Mekke'de hac mevsiminde yıllarca okutması kendisine ve nüshasına büyük şöhret kazandırdı. Bu hizmeti sebebiyle *Şahîh-i Buhârî*'nin üçüncü nesil râvileri içinde en önemlisi sayıldı (Kandemir, 1994: 269-270).

Ebû Zer el-Herevî'nin pek çok eser kaleme aldığı söylenir. Bunlardan bir kısmı şunlardır:

Fevâ'id,

Ehâdis,

el-Müstedrek 'alâ Sahîhi'l-Buhârî ve Müslim.

Mu'cemü's-şüyûh (Kandemir, 1994: 269-270).

Ebû Zerr'in bunlardan başka, kendisine gelen rivayetlerden faydalanarak kaleme aldığı Allah'ın sıfatlarına dair es-Sünne ve's-sıfât ile ed-Du'â' (ed-De'avât), Fezâ'ilü'l-Kur'ân, Delâ'ilü'n-nübüvve, Fezâ'ilü Mâlik b. Enes, Mesânîdü'l-Muvaţta' (el-Muvaţta'ât), Kerâmâtü'l-evliyâ', el-Menâsik, Bey'atü'l-Akabe, Mâ ruviye fî bismillâhirrahmânirrahîm, Fezâ'ilü'l-îdeyn, Fazlû yevmi 'aşûrâ', er-Rü'yâ ve'l-menâmât, er-Ribâ, el-Yemînü'l-fâcire ve şehâdetü'z-zûr ve et-Tefsîr adlı eserlerinin olduğu kaynaklarda gösterilmiştir (Kandemir, 1994: 269-270).

Görülmektedir ki Kâbisî kendi alanlarında meşhur olan ehli hadis ve fıkıh âlimlerden ders alması kendisinin de alanında iyi yetişmiş bir âlim olduğunun göstergesidir. Elbette ki iyi hocalar topluma hayırlı ve toplumun geleceğini inşa edecek talebeler yetiştirecektir.

2. 3. 2. Öğrencileri

Esrinden ulaşılabilen öğrencileri:

Ebû İmran el-Fâsî Ebû'l-Kasim el-Lebîdî'den fıkıh öğrenmiştir. Muhalleb ibn Safrâ', Hatem ibn Muhammed et-Trablusî, Ebû Amr al Mağribî'den hadîs okumuş ve nakletmişlerdir. Endülüs'ten doğuya göç eden, hafız, İmam-i Rabbânî Ebû Amr ed-Dânî 397 yılında Kayravan'a gelmiş, orada dört ay kalmış ve İmam Ebû'l-Hasen el Kabisî'den hadîs eğitimi almıştır (Kâbisî, 1995: 9). Öğrencileri hakkında kısa bilgilere çeşitli kaynaklardan ulaşılabilmektedir.

Ebû İmrân el-Fâsî (ö. 430/1039): Ebû İmrân Mûsâ b. Îsâ b. Ebî Hâc el-Gafecûmî el-Fâsî, 365 (976) veya 368 (979) senesinde tahminen Fas'ta dünyaya geldi. Berberî kabilelerinden Gafecûm'a mensup Benî Ebû Hâc diye bilinen bir ailedendir. Öğrenimini daha sonra taşındıkları Kayrevan'da yaptı. Burada Kâbisî'den fıkıh, Ebû Bekir ez-Zevîlî ve Ali b. Ahmed el-Levâtî es-Sûsî'den hadis eğitimi aldı. Daha sonra arkadaşı İbn Abdülber en-Nemerî ile birlikte Kurtuba'ya geçip Asîlî, Ebû Osman Saîd b. Nasr, Ahmed b. Kâsım el-Ebzârî, Abdülvâris b. Süfyân'dan ders aldı.

Ardından doğuya yolculuk yaparak Mısır'da Ebü'l-Hasan Abdülkerîm b. Ahmed, Mekke'de Ebû İshak Ubeydullah b. Muhammed'den kıraat, Ebû Zer el-Herevî'den de hadis dersi aldı. Bağdat'a gidip (399/1008) İbn Ebü'l-Fevâris, Ebü'l-Hasan Ali b. İbrâhim el-Müstemlî, Ebü'l-Fazl Ubeydullah b. Abdurrahman ez-Zührî gibi âlimlerden ders aldı. Buradaki hocaları içinde en tanınanı ve üzerinde en çok etkiye sahip olan Bâkılânî'dir (Süveysî, 1994: 168-169).

Doğuda ne kadar kaldığı net olarak bilinmemekle beraber 402 (1011) senesinde vatanına gittiği bilinmektedir. Daha sonra Kayrevan'a yerleşen Ebû İmrân burada kıraat, fıkıh, hadis ve kelâm dersleri vermeye başladı. Çok geçmeden ünü bütün Mağrib'e yayıldı ve evinde verdiği derslere sadece Kayrevan'dan değil Endülüs ve Mağrib'in çeşitli yerlerinden birçok öğrenci gelmeye başladı. Mâlikî fikhının ve Ebü'l-Hasan el-Eş'arî kelâmının Mağrib'de genişlemesinde ve köklenmesinde büyük bir paya sahip olan Ebû İmrân el-Fâsî, fıkıh ve kelâm ilimlerinin yanı sıra hadis ilminde de kayda değer bir konuma haizdir. Hadisçiler onu hâfız olarak sayarlar ve müksirûndan⁵ kabul ederler. Rivayet ettiği yüce hadislerin toplamı 100 yaprak hacmindeki bir eseri dolduracak bir tutara ulaşmaktadır. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'i yedi kıraate göre okuyabilen bir kıraat hocası olarak da bilinmektedir (Süveysî, 1994: 168-169).

el-Berâziî (ö. 430/1039'dan sonra): Ebû Saîd Halef b. Ebi'l-Kâsım b. Süleymân el-Ezdî el-Kayrevânî el-Berâziî, İbnü'l-Berâziî ve Berâdiî olarak da tanınmaktadır. İbn Ebû Zeyd ve Ebü'l-Hasan el-Kâbisî'den ders aldı. Kayrevan'ın ileri gelen âlimlerindendi. Fakat devlet adamları ile iyi ilişkiler içinde olması ve iyi geçinmesi nedeniyle bu şehirdeki öteki âlimler tarafından pek benimsenmemiş ve görüşleri önemsenmemiştir. Bunun yanında bu ulemalar tarafından, kitaplarının okunmaması yönünde bir fetva verildiği de söylenmektedir. Buna rağmen et-Tehzîb fi'htîşârî'l-Müdevvene adlı meşhur eseri kimilerince bundan müstesna tutulmuştur. Yapılan eleştiriler sebebiyle Kayrevan'da kendini kabul ettiremeyen Berâziî Sicilya'ya giderek oraya yerleşmiştir. Bağdâdî 400 (1010) dolaylarında vefat ettiğini bildirmişse de bazı kaynaklarda 430'da (1039) hayatta olduğuna dair bilgiler aktarılmaktadır (Şafak, 1992: 476).

⁵ Sözlükte “sayıca çok olmak, artmak” anlamındaki kesret kökünün “if’âl” kalıbından türeyen müksir kelimesi çok hadis rivayet eden sahâbîyi ifade eder. (bkz. Ağırman, *Müksirûn*, TDV İslam Ansiklopedisi, (Cilt. 31, s. 534)

el-Berâziî'nin eserleri şunlardır:

*et-Tehzîb fî 'htişâri 'l-Müdevvene.*⁶

*et-Temhîd li-Mesâ'ili 'l-Müdevvene.*⁷

İhtisârü 'l-Vâdiha.

Kitâbü 'ş-Şerh ve 't-temâmât (Şafak, 1992: 476).

el-Havlânî (ö. 432/1041): Ebû Bekir Ahmed b. Abdirrahmân b. Abdillâh el-Havlânî el-Kayrevânî, Kayrevan'da dünyaya geldi. Kuzey Afrika'da bulunan Arap kökenli Havlân kabilesine mensuptur. 377 (987) yılında eğiti için Mısır'a gitti. İbn Ebû Zeyd, Ebû'l-Hasan el-Kâbisî, İbn Ahî Hişâm, Ebû Muhammed b. Hâlid es-Sûsî, Ebû Bekir Muhammed en-Naâlî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahman el-Cevherî, Ebû Yahyâ b. Eşec ve Ebû Ömer el-Bâcî gibi İfrîkiye, Mısır ve Endülüslü âlimlerden ders aldı. İbnü'l-Mevvâz'ın Mâlikî fıkına dair eseri el-Mevvâziyye'yi ezbere bilen Havlânî, yine mezhebin klasiklerinden olup derslerinde okuttuğu el-Müdevvenetü'l-kübrâ'nın bütün inceliklerine vâkıftı (Koca, 1997: 537-538).

Yaşadığı dönemde Ebû İmrân el-Fâsî ile birlikte Kayrevan'da Mâlikî mezhebinin en önemli şahsiyeti olan Havlânî ayrıca edebiyat ve nahivle de ilgilendi. Zîrî Sultanı Muiz b. Bâdis'in her iki âlimi zaman zaman huzuruna davet ederek ilmi münazaralarda bulunduğu, bazan da siyasî tartışmalar yaptığı rivayet edilmekte, Havlânî'nin sultanın hoşuna gitmeyeceğini bildiği halde doğruları söylemekten çekinmediği kaydedilmektedir (Koca, 1997: 537-538).

Bir âlimden bahsedilirken onu tanımak ve tanıtmak adına elbetteki hocalarından ve öğrencilerinden de bahsetmek gerekir. Çünkü bu bilgiler, hem kendi dönemindeki ilmi hayatın işleyişini anlamaya, hem de daha geniş manada İslam ilim geleneğinin pratik işleyişine dair genel bir fikriyat oluşumuna katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda hocalarından etkilendikleri ve kendilerinden sonrakileri etkiledikleri manası da taşımaktadır. Bir başka deyişle kendinden önceki gelenekten etkilendiği gibi kendinden sonraki müellifleri de etkilediği anlamına gelir. Dolayısıyla o âlimin aldığı ilimlerin çokluğunun ve aldığı bu ilimleri bir sonraki nesillere miras olarak aktarması bilinci içinde olduğunun da göstergesidir. Bu nakil İslam geleneğinin bir gerekliliğidir. Bir başka deyişle ilimin ve bilimin yaşatılması ancak talabeler yetiştirmekle, tecrübelerini sonraki nesillere aktarmakla mümkündür.

⁶ "Müellif 372'de (982) telif ettiği bu eserinde, Mâlikî mezhebinin temel fıkıh kitabı el-Müdevvenetü'l-kübrâ'yı özetlemiştir. Yöntem olarak İbn Ebû Zeyd'in el-Müdevvene'yi ihtisarındaki usulünü takip etmiş, ancak onun yaptığı ilâveleri eserine almamıştır. et-Tehzîb o dönemde çok ilgi görmüş, Mağrib ve Endülüs'te devamlı başvurulana önemli bir kaynak olmuştur." (Şafak, 1992: 476).

⁷ "İbn Ebû Zeyd'in el-Müdevvene üzerine yazdığı en-Nevâdir ve 'z-ziyâdât ile Muhtaşarü'l-Müdevvene adlı eserlerini tanıtmaktadır." (Şafak, 1992: 476).

2. 3. 3. İlmi Meziyetleri ve Eserleri

Kaynaklar onun âlim, fakîh, muhaddis, olduğunda ittifak etmişlerdir. Başka âlimlerin onun hakkındaki sözleri onun ilmi meziyetlerine işaret etmektedir. Örneğin İbnu Hallikan, ondan “Kabisi, Hadis ilminde, metinlerinde, senedlerinde ve hadisle ilgili bütün konularda önder idi. Halk, ona karşı içten bir saygı ve hüsn-i zan beslerdi.” şeklinde bahsetmiştir. Şezaratü'z-Zeheb, onun hakkında: “İlimde yed-i Tûlâ (tam, çok geniş ilimi ihtisas) sahibi olmasıyla birlikte, hafız, müttaki, zahid idi. Hadisi ve illetlerini onun kadar ezbere bilen başka biri yoktu.” demiştir. *Me'alimü'l-İman* sahibi de onun, bütün ilimlere vakıf olduğunu, bütün ibadetleri yerine getirdiğini ifade ettikten sonra:

Zühd ve takvâya, Allah' ı sevgi ve korku içerisinde anmaya dikkat ederdi. İnce kalbli, temiz ruhlu bir bireydi. Fakirleri severdi. Allah' ın Kitabını hıfz etmiş, anlamlarını ve ahkâmlarını derk etmişti. Bilginlerin anlaşılmadıkları konuları bilirdi. Çağdaşları ilimde, dinde ve fazilete eşleri olan âlimler, onun üstünlüğünü kabul etmişlerdi. Çok oruç tutar, herkes uyurken, o, her gece sürekli teheccüt namazı kılardı. Çok Kur'an okurdu. Kâbisî'de öyle nitelikler vardı ki o nitelikler sadece onda kemale ermişti. Kanaat sahibi, günahkârlara acıma, bela ve musibetleri gidermeye çalışma, eziyete sabır, Müslüman kardeşlere hizmet, alçak gönüllülük, fakirlere elinden geldiğince yardımda bulunma, sadaka verme, onun güzel hasletleri arasındaydı (Kâbisî, 1995: 10).

diye onu anlatmıştır. Kadı İyaz, onun güzel huylarını dile getirirken duasının kabul oluşu ile bilindiğini de söylemiştir (Kâbisî, 1995: 10). Bunlara ilaveten bu araştırmanın konusu olan eseriyle de eğitim yönünü de ortaya koyduğu görülmektedir.

İbnu Farhun on beş, Kadı İyaz on dört, Abdurrahman on kitabının olduğunu söylerler. Bu üç otobiyografi yazarı şu eserlerinde hem fikirlerdir (Kâbisî, 1995: 11).

-er-Rislatu'l-Mufassala li Ahvali'l Müte'allimin ve Ahkâmi'l Mu'allimin ve'l Muta'allimîn: Bir eğitimci olarak meşhur olmasını sağlayan bu eserinde Kâbisî, İbn Sahnûn'un *Âdâbü'l-mu'allimîn*'inden fazlasıyla faydalanmıştır. Ehvânî'nin ayrıntılı bir şekilde incelemeye aldığı bu kitap, Süleyman Ateş ve Hıfzırrahman R. Öymen tarafından *İslam'da Öğretmen ve Öğrenci Meselelerine Dair Geniş Risale* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir (Ankara 1966). Hadis ekolünden olan fıkıh usulüne uygun bir biçimde hazırlanan bu eser üç bölümden meydana gelmiştir. Birinci cüzde iman, İslâm, ihsan ve istikamet kelimelerinin tanımları yapıldıktan sonra Kur'an'ın ve Kur'an'ı öğrenip öğretmenin fazileti, anne-babanın bu alandaki mesuliyetine ait

konular ele alınmıştır. İkinci cüzde ilköğretimde öğretmenin ücreti, öğretim konuları, eğitim yöntemleri, tatilin zorunluluğu ve karma eğitimin mahzurları ele alınmıştır. Üçüncü cüzde eğitim ve öğretimde meydana gelen bazı sorunların çözüm tavsiyelerine yer verilmiştir.

Kābisî'nin eseri üç bölümden müteşekkildir; ama bu, her bölümün konusunun diğer bölümlerden tamamen ayrı olduğu anlamına gelmemektedir. Bazı cüzler veya bu cüzlerin bazı bölümleri, diğer bir cüzün tekrarı veya onu tamamlayıcı niteliğindedir. Bu, zamanla verilen cevaplarda, önceki sorularla ilgili yeni bir konuya ulaştığında veya yeni bir ayrıntıdan bahsetmeyi gerekli gördüğünde, sonraki cevabın başında bunu zikrettiğini ve sonra yeni sorunun cevabına geçtiğini göstermektedir. Mesela ikinci ve üçüncü bölümün başında böyle yaptığı görülmektedir (Muhammed Fethali Hani Ali Rıza Fasihzade, 2017: 172).

Bölümlerin içeriği şu şekildedir: Kur'ân'ın faziletleri, Kur'ân'ı öğrenmenin ve öğretmenin önemi, Kur'ân 'ı öğrenip de unutanın durumu Kur'ân'ı ezberleyip tekrar etmenin ehemmiyeti; yaya, binek üstünde, ayakta, çarşı-pazarda, hamamda Kur'ân okuma durumu; Kur'ân ve diğer bilimlerin öğretiminin, çocuğu okula göndermenin zorunlu olup olmadığı; öğretiminin, kadınların Kur'ân ve diğer bilimleri öğrenme sorunu; öğretmen öğrenci ilişkileri; öğretmenin ücreti; çocukların eğitimi, öğretmenin davranış tarzı; kız erkek öğrencilerin ayırımı, tatil ve paydos zamanları; önemli günlerde öğretmene verilecek bahşış ve hediyeler; öğretmenin, yerine vekil bırakıp bırakamayacağı meselesi; birkaç öğretmenin birlikte çalışması, okulun başka yere nakli, çocuğu bir okuldan alıp başka okula verme; eğitimde dikkat edilecek hususlar gibi konular ele alınmıştır.

Eğitimi fıkıh ilminin bir parçası olarak incelemesi, yani bir çeşit “eğitim fıkıhı” özelliği taşıması bakımından ilk örnekleri arasında yer alan kitapta hükümler sırasıyla Kur'an, sünnet, amel-i ehl-i Medîne ve icmâa dayandırılmış, sonunda da kıyasa başvurulmuştur. Eser o dönemde temel eğitimin hedef, konu ve yöntemleri hakkında İslâm ulemasının dinî esaslardan hangisine dayandıklarını ve nasıl bir eğitim yöntemi oluşturduklarını göstermesi, ayrıca öğretmenliğin bir meslek olarak benimsenmesini gerektirecek deliller ortaya koymasının yanı sıra, öğrencilerin disiplin cezalarına getirilen medenî sınırlandırmalar açısından da ilgi çekicidir (Parladır, 2001: 41-42)

- *Kitabü Mulâhhasi'l-Muvatta,*

- *Kitabu'l-Mümahhed fi'l-Fikh ve Ahkâmi'd-diyâne: Fıkıh alanında önemli bir eserdir.*

- *Kitabu'l-Muba'id man Şuhahi't-Ta'vil,*

- *Kitabu'l-Munabbih li'l-Fatin an Gavaili'l-Fiten,*

- *Kitabu'l İ'tikadât,*

- *er-Rislatu'n-Nasırıyye fi'r-Red 'ala'l-Bekriyye:* [“Abdurrahman bin Muhammed b. Abdullah el-Bekries-Sıkıllı' el Kayrevani'nin bazı tasavvufi görüşlerine reddiyedir (Parladır, 2001: 41-42).]

- *Kitabu'z-Zikri va'd-du`â'.*

Safadî bunlara:

- *el-Manâsik'i* ilave ediyor.

Kadı İyâd ile İbnu Farhun, şu eserlerinden de bahsederler:

- *Risâletu Kaşfi'l-Makala fi't-Tavba,*

- *Kitâbu Rutebi'l-İlmi va Ahvali Ehlih,*

- *Kitabu Hüsni'z-zanni billâhi Ta'ala,*

- *Rislatu Tezkiyeti' ş -Şuhûd va Tacrûhim,*

- *ar-Risalâletu fi'l-vara'i,*

Kadı İyad'ın unuttuğu, İbn Farhu'nun, ed- Dîbâcu'l muzehheb'inde zikrettiği:

- *Ahmiyatu'l-Husun* (Kâbisî, 1995: 11).

Görüldüğü gibi Kâbisî âmâ olmasına rağmen hadis, kelam, fıkıh, tasavvuf ve eğitim alanlarında birçok eser vermiştir. Kâbisî'nin eğitim tarihindeki yeri Ateş ve Öymen tarafından şu sözlerle ortaya konulmuştur. “Mağribta İbn-ı Sahnûn ve Kayrevan'lı Kâbisî, Maliki mezhebi usullerine göre ve maşrıktta Maverâ-ün-Nehir'li Burhaneddin-i Ez-Zernûcî Hanefî mezhebine göre üçüncü hicri yüzyıldan itibaren eğitim ve öğretim eseleleri üzerine yayımlanan risâlelerin anılmış şahısları olarak İslam eğitim ve öğretimi tarihinde yer almışlardır.” (Ateş & Öymen, 1966: IX).

2. 3. 4. Er-Risaletü'l Mufasssala'nın Yazılış Gayesi

Kâbisî, kitabının yazılış sebebini açıklarken, eğitime dair sorulan bazı soruları cevaplamaktan kaçındığını, cevap vermek istemediğini söylemiştir. Bu konuda fetva vermekten ya da yeterli bir cevap verememekten kendisini mesul tutmamak adına çekimser kaldığını ileri sürse de her alanda kendisini yetiştirmiş bir âlim olarak bunun mütevazılığına bir göstergesi olduğu aşikârdır.

Kâbisî, kitabını yazma nedenini şöyle açıklamıştır:

Ebu el-Hasen der ki: Biri benden birtakım meseleleri cevaplandırmamı istedi. Bu hususta çok ısrar etti, onları yazmış, birtakım şartlar sıralamıştı. Bunları anlayamadığını ve anlamak istediğini zira bu meseleleri öğrenmek icap ettiğini, çünkü daima başa gelen meseleler olduğunu, fakat korkarak onlara yaklaşmadığını, bu meseleleri öğrenmek için kendisine yardım edecek kimselerden de uzak bulunduğunu, bunlara dokunmamanın doğurduğu huzursuzluktan da korktuğu için bana başvurmak zorunda bulunduğunu ifade ederek ısrarında mazur olduğunu beyan etti. Ben de onu mazur gördüm. Ona cevap vermemekten acı duydum. Bununla beraber benden sorduğu her mesele hakkında cevap verebileceğimden de korkuyordum. Bundan dolayı sorularını çabucak cevaplandırmaktan çekindim. O da durmadan isteğini bir an önce yerine getirmem için beni teşvik ediyordu. Nihayet Aziz ve Celil olan Allah, onun suallerine cevap vermeyi kabul etmemi kalbime düşürdü. Güçlük çıkaranlardan olmaktan Allah'a sığınırım. Beni sınıdığı dine dair sözlerimde hakka yapışmayı; kendi katından bir hidayetle en güzel söze uymam için sözlerin en güzelini bana duyurmasını kerim Allah'tan niyaz ederim. O, inananları doğru yola iletir (Ateş & Öymen, 1966: 8). Sorulan sorular; “İman, İslam, İhsanve İstikamet” ve salah sıfatının keyfiyetinin ne olduğuna, Kur'an'ın faziletini, Kur'an'ı öğrenenin ve öğretmenin sevabı, Kur'an'ın hangi huyları haiz olarak taşınacağı, Kur'an'ı ezberleyeninin adabı, Kur'an'ı ezbarledikten sonra unutanın durumu, çocuğuna Kur'an öğretene babanın sevabı; evladına küçüklükte Kur'an öğretmenin babasına veya vasilerine vacip olduğu ve kadınlara kimin Kur'an öğreteceği; oğlunu mektebe göndermeyen babayı imam zorlayabilir mi; öğretmenlerin öğrencilerden alacakları ücret (Kâbisî, 1995: 60-72) gibi hususlar hakkındaydı.

3. BURHANEDDİN EZ-ZERNÛCÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

3. 1. Zernûcî'nin Yaşadığı Ülke

Zernûcî'nin doğum yeri olarak tahmin edilen Mâverâünnehir toprakları günümüzde Özbekistan ve Türkmenistan'la Kazakistan'ın bazı kesimlerini içermektedir (Özgüdenli, 2003: 180). Doğum yeri olduğu sanılan ve I-XV. yüzyıllarda mevcut olduğu bilinen Zernûc (Zernuk/Zürnuk), bugünkü Kazakistan'ın güneyinde Kızılkum ilçesinin Mayakum köyünden kuzeye doğru 5 km. uzaklıkta bulunmaktaydı (Tetik, 1991: 310). Orta Asya'da cumhuriyet, batıda Hazar denizi kıyılarından Orta Asya dağlarına (Doğu'da Altay dağları, Güneydoğu'da Tien Şan) kadar uzanır. Yüzölçümü 2 715 000 km², ülke nüfusu 2020 itibarıyla 19.001.000'e (Wikipedia) ulaşmıştır (*Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, 2019: 6568).

Orta Asya'nın kuzey-batısında yer alan Kazakistan, Türkiye'nin 3,5 katı büyüklüğüne denk gelen bir coğrafi yapıya sahiptir. İşlenmemiş toprakların tarıma açılması sayesinde büyük bir tahıl ambarı haline gelmesi sağlanmıştı. Ülke, zengin petrol ve maden yataklarına da sahiptir. Sanayinin gelişimi, iyice uzmanlaşmış, aralarında güçlü bağ bulunmayan merkezlerin kurulmasına yol açmıştır. Bölgesel bütünleşme çok ileri değildir (*Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, 2019: 6568).

Kazakistan Kuzeyden Rusya Federasyonu, doğudan Çin Halk Cumhuriyeti, batıdan Hazar denizi, güneyden Özbekistan ve Kırgızistan cumhuriyetleri, güneybatıdan Türkmenistan Cumhuriyeti ile çevrilmiştir. Bu coğrafi alan Kazak denilen bir Türk boyu'nun ismiyle hatırlanmaya başlanması Selçuklu egemenliği sonrasındaki gelişmelerle yakından alakalıdır. XI. yüzyıldan başlayarak Türkler'in önemli bir kısmının Selçuklular öncülüğünde batıya doğru genişlemesinden sonra Orta Asya'da kalanlar bağımsızlıklarını uzun süre sürdürememişlerse de bunu izleyen ve yaklaşık bir buçuk asır devam eden Moğol hâkimiyeti devrinde kültürlerini ve varlıklarını koruyabilmişlerdi." (Saray, 2002: 121).

Ardından Timur'un kurduğu devletin etrafında kenetlenmişler, ancak onun ölümü üzerine meydana gelen siyasî dengesizlik nedeniyle dağılmışlardır. Bunlardan bir kısmı Timur'un oğullarının yanında birleşirken bir kısmı da Fergana vadisiyle kuzeyinde dağınık bir yaşam sürmeye başladı. Bu ikinci Türk grubu Ebülhayr (1428-1468) tarafından örgütlenerek birleştirildi ve yeni bir Türk devleti kuruldu. Ancak yeni kurulan bu Türk devletini kabul etmeyen Moğullar'ın saldırıları karşısında

tutunamayan bir kısım halk ayrılıp kuzeye doğru gitti ve Kazak ismiyle anılmaya başlandı. Daha sonra Kazakistan ismi verilen İdil-Altaylar arasındaki bölgede hür olarak uzun zaman varlığını sürdürdü. Daha önce burada yaşamış Türk, Sibir ve Moğol asıllı kavimlerden geri kalanlarla zaman içinde karıştı. Böylece bugünkü Kazak halkı ortaya çıktı. Kazakistan'da yapılan kazılarda bu bilgiyi destekleyici nitelikte daha önce yaşamış olan İskitler, Hunlar ve diğer Türk kavimlerine ait kültür kalıntıları elde edilmiştir (Saray, 2002: 121).

3. 2. Zernûci'nin Yaşadığı Dönem

Milliyeti hakkında kesin bilgi olmamakla beraber Karahanlılar zamanında yaşadığı bölgenin Türk yurdu olması hasebiyle Türk asıllı bir âlim olduğu tahmin edilmektedir (Tetik, 1991: 310).

Büyük Selçuklu İmparatorluğu kuruluşundan Melikşah'ın ölümüne kadar (1072-1092) yükseliş ve azamet devrini, Sancar'ın ölümüne kadar (1118-1157) duraklama ve II. Tuğrul'un ölümüne kadar da (1157 -1194) çöküş devrini yaşayarak tarihe mal olmuştur (Turan, 2020: 145-240; Hasan, 1988: 30-82).

İslam medeniyeti, iç savaşlar, felsefî ve kelamî tartışmaları ile çok sayıda fırka mezhebinin oluşumuna rağmen, gelişmesini devam ettirmiştir. Nerede ise medeniyete zararı çok olan siyasi dalgalanmayı, Selçuklular bir şekilde sona erdirdikten ve Abbasî Halifeliği'ne (750-1258) bir ölçüde itibarını teslim ettikten sonra gelişme için sabit bir mekân oluşturmada önemli rol oynamıştır (Turan, 2020: 131-142).

Bu durum, Maverau'n-nehr, İran ve Irak dolaylarında etkisini göstermiştir. Bu nispi istikrarın kültürel güvencesi, Selçukluların, medreseler, eğitim kurumları, dini merkezler inşa gayretlerindendir. Bu inşa durumu İslam tarihinde kendi türünden ilk çalışma olarak değerlendirilebilir, Nişabur ve Bağdat'ta Nizamiye Medreseleri, ulema yetiştirilmesi, kültürel ve fikrî yayın alanında model olmuştur. İlim ve kültürün yayılması açısından şüphesiz medeniyet tarihine büyük hizmetler getirmiştir (Turan, 2020: 187-194).

İçeride siyasi çekişmeler, dışarıda haçlı saldırılarına rağmen, Selçukluların ilme yaptıkları hizmet ve ilim adamına verdikleri değer neticesinde, bıraktıkları kültürel eserler günümüze dahi ışık tutacak mahiyettedir. O dönemde yazılmış olan

Zernûcî'nin eseri, bütün bu olumsuz şartlara rağmen günümüze kadar ulaşma şansına sahip olmuştur (Tetik, 1991: 18).

3. 3. Zernûcî'nin Hayatı

İmam Burhanu'd-din Zernuci (ö.1223) h. VI. ve VII. çağlarda hayatını sürdürmüştür. Tam adı ve yaşamıyla ilgili mutlak bir bilgi mevcut değildir; Burhâneddin ve Burhânülislâm lakaplarıyla hatırlanır. Ancak bu lakabın, o devirde sahasında otorite ve ilimde öncü kişiler için kullanılması adetti (Tetik, 1991: 1). Hediyyetü'l-ârifîn'de İbrâhim ez-Zernûcî adı verilse de bu bilginin sahlılığı şüphelidir (Tütüncü, 1991: 3). Doğum yeri olduğu tahmin edilen ve I-XV. Asırlarda var olduğu bilinen Zernûc (Zernuk/Zürnuk), bugünkü Kazakistan'ın güneyinde Kızılkum ilçesinin Mayakum köyünden kuzeye doğru 5 km. uzaklıkta bulunmaktaydı. Zernûcî'nin tabiiyeti hakkında da başka bilgiler vardır. M. Plessner, onu bir Arap filozofu olarak kabul etse de bu bilgiyi hangi kaynağa dayandırdığını belirtmemektedir (Bayraktar, 2013: 294/295). Batılı araştırmacıların, ilk dönem Müslüman âlimlerin eserlerini Arapça yazdıklarından dolayı Arap deme adetleri göz önünde bulundurulduğunda bu yöndeki bilgiye temkinli yaklaşmak gerekir. O dönemlerde İslâm memleketlerinin eğitim dili çoğunlukla Arapça idi ve Zernûcî'nin bu dili iyi bilmesi ve eser kaleme alması onun Arap olduğuna kanıt sayılmaz (Bayraktar, 2013: 294-295). Bu duruma göre müellifin kesin milliyetini belirlemek mümkün olmadığı gibi Karahanlılar devrinde (226-609/840-1212) yaşadığı mıntıkanın Türk memleketi olması ve o zamanda Türk egemenliği altında bulunması dikkate alındığında onun Türk kökenli bir âlim olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir (Tütüncü, 1991: 34).

Zernûcî, İbni Sahnûn ve Kâbisî'den sonra Doğu İslam âleminde ilk defa Hanefî mezhebine göre didaktiğin (öğretim yöntemleri) kurallarına değinen, tedrisat çalışmalarını bu ilkelere göre yapan, fıkıh âlimi olarak değil eğitimci kişiliğiyle İslam eğitim tarihinde yer alan öncülerden biridir (Tütüncü, 1991: 35).

Ta'limü'l-Müte'allim Tarîka't-Te'allüm (Öğrenenlerin Öğretimi-Öğrenmenin Yolu) adlı eser tamamen eğitim için hazırlanmış 13 bölümden oluşan bir eserdir. Bundan dolayıdır ki çeşitli dillere de çevrilmiştir. Latinceye "Enchiridion Studiosi" başlığıyla 1709 da H. Reland tarafından tercüme edilmiş ve Carolus Caspari tarafından 1838'de neşredilmiştir (Dağ & Öymen, 1974: 53).

Bu esere Milli Kütüphane ve Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesinde yapılan araştırmalar neticesinde ulaşılamamıştır, fakat dijital ortamda ulaşma imkânı bulunmaktadır. H. Reland önsöz bölümünde önce kitap hakkında genel bir bilgi vermektedir. Zernûcî'nin kitabının temasının eğitim olduğundan bahsetmekte ve kitabın aynı zamanda teolojik bir çalışma olduğunu bu bilgilerden dolayı yazarın bir İslam hukukçusu olma özelliğine de sahip olduğu bilgisine ulaşılabileceğini belirtmektedir. Daha sonra kitabın çevirisine geçerken kitabın ismini *Ta'limu Müte'allim'i fi Tarikatı Muallim* “Öğrenme Eğitimi İle Öğrenmenin Bir Yolu” olarak çevirmektedir. Daha sonra çeviriye kitabın kaç bölümden oluştuğunu ve o bölümlerin ismini yazarak devam etmektedir.⁸

Daha sonra da 1947'de Von Grunebaum ve Abel tarafından yapılan İngilizce tercümesi Londra'da basılmıştır. (Dağ & Öymen, 1974: 53). 1948 tarihinde de Von Grunebaum ve Abel'in bu çevirisi hakkında iki adet inceleme yapılmıştır. İlki G. Levi Della Vida tarafından ve bir diğeri de A. S. Tritton tarafından “*American Oriental Society*” dergisinde yayımlanmıştır.

3. 3. 1. Hocaları

Zernûcî'nin eserinde nakillerde bulunduğu hocaları şunlardır:

-el-Mergînânî (ö. 593/1197): Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî, Mâverâünnehir'de Fergana mıntıkasına bağlı Mergînân şehrinin Riştân köyünde 511 yılında dünyaya gözlerini açtı. Hz. Ebû Bekir'in nesebinden olup birçok âlim yetiştiren bir aileye mensuptur. Başta fıkıh olmak üzere hadis, tefsir, Arap dili ve edebiyatı alanlarındaki bilgisiyle meşhur oldu. Kaynaklarda “imam, hâfız, muhakkik” gibi sıfatlarla anılmaktadır (Koca, 2004: 182-183).

el-Mergînânî hocalarını ve akranlarını geride bıraktı, Hanefi mezhebini yaydı ve geniş bir nüfuz sahibi oldu. Birçok kişiden hadis tahriç etti. Müellif, eserinde ondan sık sık bahsetmekte ve Hidaye sahibi Burhânüddîn' diye nitelemekte ve okuduğu şiirden alıntı yapmaktadır. Ayrıca derse başlama günü, miktarı ve tertibi

⁸ Geniş bilgi için bkz.

https://books.google.com.tr/books?id=Vq1CAAAcAAJ&printsec=frontcover&dq=inauthor:%22Burh%C4%81n+ad-D%C4%ABn+AzZarn%C5%AB%C7%A7%C4%AB%22&hl=tr&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

başlıklı 6. Bölümde hocası el-Mergînânî'in derse başlama gününden bahsetmektedir (Ez-Zernûcî, 2019: 23-36-38-53).

511 yılında doğmuş, 593 yılında vefat ederek Semerkant'ta defnedilmiştir. Fıkıhta yazdığı *Kifâyetü'l Müntehî*'den kısalttığı *el-Hidâye* isimli eseri meşhurdur. “*el-Münteka*”, “*Neşruu'l-Mezhep*”, “*et-Tecnis*”, “*el-Mezid*”, “*Menâsikü'l-Hacc*” isimli eserleri ile Miras fikhına dair yazdığı bir kitap ve hocalarının listesini içeren bir “*Meşyaha*” adlı bir eseri vardır (Alp, 2007: 10)

Mergînânî, el-Hidâye'de fıkıh konularının tasnifiyle ilgili olarak önceki Hanefî hukukçularının sistematiğine bağlı kalmakla yetinmemiş zaman zaman farklı düzenlemeler de yapmış, meselâ nafakaya dair hükümler nikâh bölümünde ya da müstakil bir bölüm halinde işlenirken Mergînânî bu konuya talâk bölümünde bahsetmiştir. Onun diğer hukukçulardan farklı görüşler benimsediği de kaydedilmektedir. Kocanın iktidarsızlığı durumunda söz konusu edilen bir yıllık bekleme süresinde güneş takviminin esas alınması gerektiği şeklindeki görüşe karşılık Mergînânî ay takvimini dikkate almıştır (Koca, 2004: 182-183).

Mergînânî'nin Eserleri şunlardır: *Hidaye, Bidaye, Kifayetü'l Mentaha, Tecnisü'l Mezid, Menasikü'l Hacc, Muhtar-u Mecma'in Nevazil*⁹ (Ez-Zernûcî, 2019: 23).

--Kıvamüddin Hammad b. İbrahim b. İsmail es-Saffar el-Ensâri (ö. 576/1180): Eğitim sürecinde nasıl bir niyete sahip olmalı adlı ikinci bölümde üstad diye bahsettiği hocasıdır. İlim ve züht içerisinde, Buhara ehlinin yanında yetişti. Babasından ders almış ve Şeyhu'l İslam olmuştur. Asıl ve fûru ilimlerde imamların imamı olmuştur. İki kere Bağdat'a gelmiş ve orada dersler okumuştur. Kadı Ebul Mahâsin, Ömer b. Ali kendisinden ders almıştır. H. 493 yılında doğmuş, h. 576

⁹ Bidâyetü'l-mübtedî: (Kahire 1355/1936). “Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin el-Câmi' u's-sağîr'i ile Kudûrî'nin el-Muhtasar'ında mevcut meselelerin bir araya getirildiği eseri Ebû Bekir b. Ali el-Hâmîlî en-Nazmü'l-mensûr (Dürrü'l-mühtedî ve zuhrü'l-muktedî) adıyla nazma çekmiş, Ebû Bekir el-Haddâd bu manzumeyi Sirâcü'z-zalâm ve bedrû't-tamâm adıyla şerh etmiştir.” (Koca, 2004: 182-183).

el-Hidâye (Kahire 1282): “Müellifin Bidâyetü'l-mübtedî üzerine yaptığı bir şerh olup Hanefî mezhebinin en meşhur ve en çok güvenilen metinlerinden biridir. Üzerinde pek çok şerh, hâşiye ve ihtisar çalışması yapılan kitap farklı dillere çevrilmiştir.” (Koca, 2004: 182-183).

Muhtârât (muhtâr)ü'n-nevâzil: “Fıkha dair olan bir eserdir.” (Koca, 2004: 182-183).

et-Tecnîs ve'l-mezîd fi'l-fetâvâ: Klasik fıkıh kitaplarının sistematiğine sahip, vâkıât türü hacimli bir eserdir (Koca, 2004: 182-183).

Kitâbü'l-Hac (Menâsikü'l-Hacc): “Kaynaklarda Mergînânî'nin hacca dair bir eserinden söz edilmekte olup çeşitli fıkıh kitaplarının hacla ilgili bölümlerini bir araya getiren, hac konusunda müstakil bir kitap olmayıp el-Hidâye'nin “Kitâbü'l-Hac” bölümünden ibarettir.” (Koca, 2004: 182-183).

Kitâb fi'l-ferâ'iz (Koca, 2004: 182-183).

yılında Semerkant'ta vefat etmiştir. Birçokları ondan hadis rivayet etmiştir. Bunlardan biri de Burhaneddin Zernûcîdir (Ez-Zernûcî, 2019: 24; Alp, 2007: 38)

-Şeyhu'l İslam Ali b. Ebi Bekir: Üstadımız diye bahsettiği bu şahsın, evine dönerken bu kitabı (Zernûcî burada kendi kitabından bahsediyor.) yazmasını emretmesi üzerine yazdığını belirtmektedir (Ez-Zernûcî, 2019: 25).

-Şerafettin Ukaylî: Zernûcî, eserinde "derse başlama, dersin miktarı" konusunu işlerken kendisinden nakilde bulunur (Ez-Zernûcî, 2019: 54).

-İmamzâde, Muhammed b. Ebû Bekir (ö. 573/1177): Zernûcî, eğitim sürecinde nasıl bir niyete sahip olmalı başlıklı olan 2. Bölümde bu şahsın kendisine bu kitabı yazması konusunda emir buyurdıklarını aktarmaktadır. (Ez-Zernûcî, 2019: 25).

Ebû'l-Mehâsin Rüknu'lislâm Sedîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm eş-Şargî el-Buhârî, Rebûlevvel 491'de (Şubat 1098) Buhara yakınlarında Semerkant yolu üzerindeki Şarg köyünde doğdu. Babasının görevinden dolayı İmamzâde lakabıyla anılmış olabilir. Nisâbü'rî'den hilâfiyat öğrendiği, Hemedânî'den tasavvuf eğitimi aldığı kaydedilmektedir. Ta'limü'l-müte'allim müellifi Burhânülislâm ez-Zernûcî, Ubeydullah b. İbrâhîm el-Mahbûbî ve Muhammed b. Abdüssettâr el-Kerderî onun yetiştirdiği talebelerden bazılarıdır. İmamzâde'nin Buhara'da müftülük ve vaizlik yaptığı, geniş bir malumata sahip edip, şair, hayır sahibi, muttaki bir zat olduğu belirtilmektedir (Cici, 2000: 210-211).

İmamzâde'nin eserleri,

Şir'atü'l-İslâm ilâ dâri's-selâm.¹⁰

'Ukûdü'l-'akâ'id fî fûnûni'l-fevâ'id (fî usûli'd-dîn / fî 'ilmi'l-keîlâm)¹¹ dır.

-Kādîhan (Ebû'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî) (ö. 592/1196): Zernûcî eserinde öğrenci-kitap ilişkisini işlerken kendisinden nakil de bulunur. İmam İbrahim b. Es-Seffari ve İmam İzzahuriddin Ali

¹⁰ "Bir ilmihal ve ahlâk kitabı olmakla birlikte ibadetler yanında gündelik hayata dair birçok husustaki sünnet ve âdâb hakkında bilgi verilmektedir. Diğer ilmihallerden değişik olarak ibadetlerle ilgili farz, vâcip vb. fikhî hükümlere değinmeyen Şir'atü'l-İslâm Osmanlı âlimleri arasında çok itibar görmüş, çeşitli şerh ve tercümeleri yapılmıştır. Şerhleri: a) Yahyâ Halife diye bilinen Yahyâ b. Bahşî (ö. 840/1436), Şerhu Şir'ati'l-İslâm. b) Seyyid Alizâde diye de anılan Ya'kûb b. Seyyid Ali er-Rûmî el-Bursevî, Mefâtîhu'l-cinân ve meşâbihu'l-cenân. c) Kurt Mehmed Efendî, Mürşidü'l-enâm ilâ dâri's-selâm. Tercümei: a) Ravzatü'l-İslâm fî tercümeti Şir'ati'l-İslâm. Âbidî mahlaslı Bahri Efendî adlı bir şair tarafından 917'de (1511) yapılan manzum tercüme olup çeşitli yazma nüshaları mevcuttur. b) Tercüme-i Şir'atü'l-İslâm. Hacı Ahmed b. Seyyid el-Bîgâvî'nin yaptığı tercümedir. c) Şir'atü'l-İslâm Tercümesi. İmam Mustafa (Mustafa Dede) tarafından 1018'de (1609) tamamlanan manzum bir tercümedir. d) Şir'atü'l-İslâm: Müslümanın Görgü Kitabı (trc. Abdülkadir Akçiçek, İstanbul 1978)" (Cici, 2000: 210-211).

¹¹ Manzum bir eserdir (Cici, 2000: 210-211).

el- Merğinanî'nin yanında ilim öğrendi Muhammed b. Abdussettar el-Kerderî ondan fıkıh aldı. Bu kimse fakih ve meseleler hakkından müçtehitir. H. 592 de vefat etmiştir (Ez-Zernûcî, 2019: 38; Alp, 2007: 70).

Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî, Mâverâünnehir'de Fergana bölgesinde bulunan Özkent (Özcend) şehridir. Bir ulema ailesine mensup olup Kâdîhan lakabıyla tanınmıştır. Kemalpaşazâde yaptığı müctehid tasnifinde kendisini "mesâilde müctehid" grubunda gösterir. Gerek Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin eserlerine yazdığı şerhler, gerekse Fetâvâ'sında Ebû Hanîfe ve talebeleriyle diğer Hanefî âlimlerinin görüşlerini ortaya koyarken yaptığı yorum ve seçimleri onun icihad ehliyetini göstermektedir (Özel, 2001: 121-123).

Kâdîhan'ın Eserleri şunlardır: *el- Fetâvâ*,¹² *el- Muhadir*, *Şerhu'l-Câmi 'i'ş-şagîr li Şeybânî*,¹³ *Şerhu'z-Ziyâdât*.¹⁴ (Ez-Zernûcî, 2019: 38).

Kaynaklarda Kâdîhan'ın ayrıca *el-Emâlî*, *Şerhu Edebi'l-Kâdî li'l-Hassâf*, *el-Vâkı'ât*, *el-Mehâdir*, *Şerhu'l-Câmi 'i'l-kebîr* adlı eserlerinin bulunduğu bilgisi vardır, Zehebî *el-Emâlî*'yi gördüğünü söylemiştir. Ancak bu kitabın, yine imlâ yoluyla telif edilen ve bazen *el-Emâlî* diye anıldığı görülen *Fetâvâ*'dan değişik bir eser olup olmadığı hakkında herhangi bir bilgi bilinmemektedir (Özel, 2001: 121-123).

-Kâsânî (ö. 587/1191): Müellif, bu âlimi de hocası olarak zikrediyor. Ebu Bekir Mesud b. Ahmed Alaüddin el-Kâsânî h. 587 yılında vefat etmiştir. *Tuhfetü'l Fukâhâ* sahibi Alaüddin es-Semerkandî'nin talebesi ve damadıdır. Hocasına ait *Tuhfetü'l Fukâhâ* isimli fıkıh kitabının şerhi olan meşhur Beda'isü's Senâî isimli fıkıh kitabının

¹² "Kaynaklarda el-Fetâvâ'l-Hânîyye veya kısaca el-Hânîyye olarak da anılan eser, Hanefî mezhebinde yazılan en itibarlı ve yaygın fetva kitaplarından biridir. Fetva verme yöntemiyle ilgili kısa bir güzergâhla başlayan ve klasik fıkıh kitaplarının sistemine göre düzenlenen eserde sıkça meydana gelen meseleler toplanmış, Hanefî imamlarıyla mütekaddimîn ve müteahhirîn ulemânın düşüncelerine yer verilmiştir. Ebû Hanîfe ile talebeleri arasındaki görüş farklılıkları kaydedilirken bir konuda müteahhirîn ulemâdan değişik görüşler nakledilmişse bunlardan yalnız bir iki tanesi zikredilmiş; sahih, kuvvetli, fetvaya esas olan, ihtiyata daha yakın sayılan görüşlere vurgu yapılmıştır. Eserde hükümlerin delillerine yer verilmemiş, diğer mezhep imamlarından Şâfiî'nin görüşleri bazen İmam Mâlik ile bir kısım tâbiîn ulemâsının görüşlerine de kısmen yer verilmiştir. Müteahhir âlimlerin görüşleri verilirken Irak, Buhara, Belh ve Semerkant gibi bölge ve şehir ulemâsına atıfta bulunulması bunların görüşleri, usul ve yöntemlerinin tespiti bakımından önem arz etmektedir. Müellifin kendi görüş ve yorumları yanında dönemindeki örf ve uygulamada tercih edilen görüşlere de işaret etmesi ve yine çevrenin etkisiyle başta nikâh, talâk, ıtk ve yemin bölümleri olmak üzere Farsça kelime ve terkiplere sıkça yer vermesi eserin dikkat çeken diğer özellikleridir. İlmi kıymeti, üslûbunun güzelliği ve içeriğinin kısa ve öz oluşu bakımından çok tutulan bir eser olma özelliğine sahip olmuştur." (Özel, 2001: 121-123).

¹³ "Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin, "zâhirü'r-rivâye" diye anılan ve Hanefî mezhebinin ilk temel kaynaklarını oluşturan eserlerinden el-Câmi'u's-şagîr'in önemli şerhlerinden biridir. Müellif Fetâvâ'da olduğu gibi Ebû Hanîfe ve talebeleri yanında diğer Hanefî âlimleri, İmam Şâfiî ve bazen de İmam Mâlik ve tâbiîn müctehidlerinin görüşlerine yer verirken kendi görüş ve tercihlerini de belirtmiştir." (Özel, 2001: 121-123).

¹⁴ "Şeybânî'nin zâhirü'r-rivâye eserlerinden ez-Ziyâdât'ın şerhidir." (Özel, 2001: 121-123).

sahibidir. Bunun dışında *es-Sultanu'l Müb'in* isimli akaid kitabı vardır (Ez-Zernûcî, 2019: 57; Alp, 2007: 10).

Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, Orta Asya'da Fergana bölgesinde Seyhun nehrinin kuzeyinde yer alan Kâsân'da (Kâşân) doğdu. Melikü'l-ulemâ" lakabıyla bilinen Kâsânî'nin asıl ünü, Alâeddin es-Semerkandî'nin *Tuhfetü'l-fukahâ* isimli kitabına yazdığı *Bedâ'i'ü's-sanâ'i* adlı şerhinden ileri gelmektedir. Bundan çok memnun kalan hocası bir fakih olan kızı Fâtıma'yı¹⁵ ona nikâhlanmış ve mehir olarak da bu eseri kabul etmiştir. Özellikle bu evlilikten sonra Kâsânî, eşi ve kayınpederinin ortak fetva vermeye başladıkları kayıtlarda geçmektedir (Koca, 2001: 531).

Farklı ilim yolculuklarına çıkan Kâsânî bir ara Konya'da Selçuklu Sultanı I. Mesud'un sarayında kalmış ve bu esnada bazı ilmî münakaşalara katılmıştır. Şa'rânî¹⁶ nisbeli bir âlimle müctehitlerin içtihatlarında isabetli kararlar alıp aladıkları konusunda yapılan bir münakaşada adı geçen zat, Ebû Hanîfe'den her müctehidin kendi içtihadında isabetli olduğu görüşünün nakledildiğini ileri sürmüş, Kâsânî ise Ebû Hanîfe'den müctehitlerin içtihatlarında isabetli oldukları gibi hata da yapabileceklerinin ve yalnız birisinin isabet edeceği naklinin olduğunu söylemiştir. Bu arada Kâsânî rakibinin görüşünün Mu'tezile'ye ait bir görüş olduğunu ileri sürmüş ve kırbaçıyla ona vurmaya kalkışmıştır. Bunun üzerine sultan Kâsânî'nin Konya'dan sürülmesini istemişse de vezirin araya girmesiyle Halep'te bulunan Nûreddin Mahmud Zengî'nin yanına elçi olarak gönderilmiştir (Koca, 2001: 531).

Kâsânî'nin eserleri şunlardır: *Bedâ'i'ü's-sanâ'i fî tertîbi's-şerâ'i'*,¹⁷ *Es-Sultanü'l Müb'in*.¹⁸

3. 3. 2. Öğrencileri

Yapılan araştırmalar sonucunda Zernûcî'nin öğrencileri hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

¹⁵ (bkz. Bolelli, *Fâtıma bint Alâeddin es-Semerkandiyye* TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt. 12, s. 225).

¹⁶ (bkz. Kaplan, Şa'rânî, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt. 38, s. 347-350).

¹⁷ Kâsânî'nin tınnmış en değerli eseridir. Eser, Alâeddin es-Semerkandî'nin Kudûrî'nin el-Muhtaşar'ına dayanan *Tuhfetü'l-fukahâ* ismindeki kitabının şerhi olarak kaleme alınmakla birlikte (Ez-Zernûcî, 2019: 57) "klasik anlamda bir şerh olmayıp yepyeni bir sistemle yazılmıştır." (Koca, 2001: 531).

¹⁸ Bu kitap Kâsânî'nin akaid üzerine yazış olduğu bir kitabdır (Ez-Zernûcî, 2019: 57; Alp, 2007: 10).

3. 3. 3. Zernûcî'nin Eserleri

Zernûcî'nin bu güne ulaşmış tek eseri olan tam adı *Ta'limü'l-Müte'allim Tarîka't-Te'allüm'dür*. Kendisinin bu eserle şöhret kazandığı bilinmektedir (Tütüncü, 1991: 44).

Ta'limü'l-Müte'allim'de öğrencilerin ilim için çaba sarf ettikleri halde istedikleri bir başarıya ulaşamadıklarını, bu hususta yöntem hatası yaptıkları için başarıyı yakalayamadıklarını belirtilir. Zernûcî, onlara hatalarını anlatmak ve kolay öğrenmenin yöntemlerine dikkat çekmek amacıyla kitaplarda gördüğü, ilim ve hikmet sahiplerinden öğrendiği bilgilerden yararlanarak eseri yazdığını, bu sebeple kitaba *Ta'limü'l-müte'allim tarîka't-te'allüm* adını verdiğini ifade etmektedir (Bayraktar, 2013: 294-295). Eserin taşıdığı özellikler dikkate alındığında öğrenme yöntemlerini pratiğe dökerek hedeflerine ulaşmak açısından önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir.

Kitap eğitim sahasındaki eksikliği doldurması, haciminin küçük olması ve akıcı ve etkileyici tarzıyla, ihtiyaca binaen âyet ve hadislerin yanı sıra tanınmış hocalardan ve edebiyatçılardan özlü sözler, hikâyeler, şiirler aktarması (Ez-Zernûcî, 2019: 8) sebebiyle meşhur olmuş ve tercih edilen bir kitap haline gelerek yaygınlaşmıştır. Nüshalarının ve şerhlerinin çok olması, öte yandan defaatle çoğaltılması onun tedrisatta sürekli faydalanılan bir el kitabı olduğu kanaatine götürmektedir (Tütüncü, 1991: 45). Bilhassa *Ta'limü'l-müte'allim'e* şerh yazarlar eserin özellikle öğrenciler tarafından ilgi çekici olduğunu bildirmişler, eser 1908'de II. Meşrutiyet'in ilânından sonra Osmanlı medreselerinde de ders kitabı olarak okutulmuştur (Bayraktar, 2013: 294-295).

On üç bölümden oluşan *Ta'limü'l Müte'allim'in* birinci bölümünde ilim ve fıkın mahiyeti ve fazileti üzerinde durulur. Her Müslümanın bulunduğu hâlin ilmini yani ilm-i hâlini bilmenin farzietinden bahsedilir. Eğitim sürecinde nasıl bir niyete sahip olmalı adlı ikinci bölümde, öğrencinin Allah'ın rızasına kavuşmak, öğrenme ve öğretme niyetiyle eğitime başlamasının gerekliliğine dikkat çekilir. Üçüncü bölümde, ilim, hoca, ders arkadaşı seçimi ve tahsilde sebat etmenin öneminden bahsedilir. Öğrencinin istediği alanı seçmesinde özgür olduğu ve tercih yaparken dikkat etmesi gereken hususlar belirtilir. İlim ve ehlini yüceltmek başlığıyla ele alınan dördüncü bölümde, ilme, hocaya ve kitaba saygı anlatılmaktadır. Beşinci bölümde, ilim

tahsilinde gayret, eğitimde devamlılık ve azim konusu üzerinde durulmaktadır. Altıncı bölüm, derse başlama günü, dersin miktarı, tertibi ve başarılı olma yöntemleri ile ilgilidir. Yedinci bölümde talebenin tam bir tevekküle sahip olması, kalbini meşgul edecek meselelere önem vermemesi konusu işlenmiştir. Sekizinci bölümde tahsil çağının beşikten mezara kadar olduğu ve ders çalışmanın verimli olduğu zamanlar üzerinde durulmuştur. Dokuzuncu bölümde ise, öğretmenin öğrencilerine karşı şefkatli olması iyilik yapması; onuncu bölümde, talebenin ilimde fazilet sahibi olması için bütün vakitlerini istifadeli bir şekilde geçirmesi gerektiği; on birinci bölümde, öğrenim sırasında günahtan sakınma/vera konusu ele alınır. On ikinci bölümde hafızayı kuvvetlendiren ve unutkanlığa neden olan tutumlar üzerinde durulur ve yararlı besinler tavsiye edilir. En son bölüm olan on üçüncü bölümde ise, rızkın bollaşması ve azalması ve ömrü uzatan ve kısaltan durumları bilmenin yetişkinler yanında öğrencilerin de ihtiyacı olduğu anlatılmaktadır.

3. 3. 4. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar

3. 3. 4. 1. Şerhleri

Ta'limü'l-müte'allim üzerine yazılmış çok sayıda şerhler bulunmaktadır.

Bu şerhleri yazanlardan birincisi: İbrahim b. İsmail'dir. Kaynaklarda hayatı ile ilgili bilgiler zikredilmemesine rağmen onuncu yüzyıl âlimlerinden (Tütüncü, 1991: 94) ve III. Sultan Murad (ö.1004/1595) zamanında adı geçen padişahın saray mensubu öğrenciler için öğretmenlik yaptığı sırada *Ta'limü'l-müte'allim* şerhi yazmış olduğu bilinmektedir. Adı geçen şerh Şeyh Abdül-Mecid b. Nasûh b. İsrail tarafından “*İrşâdü't-Tâlibin Fi Talimi'l Müteallim*” adıyla Türkçeye çevrilmiştir (Çelebi, 1941: 2, 425). Bu şerh 996/1587 tarihinde tamamlandığı bilgisi kaynaklarda yer verilmesine göre (Çelebi, 1941: 2, 420) şarihin bu yılda hayatta olduğunu göstermektedir (Tütüncü, 1991: 94). *İrşâdü't-Tâlibin Fi Talimi'l Müteallim* kitabına Milli Kütüphanenin ‘yazma eserler’ bölümünde ulaşılmıştır. Kitaba, yazma eser olduğundan ve herhangi bir zarar gelebileceği riskinden dolayı dokundurulmuyor ve resminin çekilmesine izin verilmiyor. Ancak “yazmalar.gov.tr” adresinden dijital olarak ulaşmak mümkündür. Türkçesinin de şerhin aslına bağlı kalındığı görülmüş herhangi bir ekleme yapılmamıştır.

Ayrıca yapılan araştırmalarda bu şerhin Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kütüphanesinde “278.8 OSMş V.1 C.1 yazma eserler” bölümünde

ulaşılmıştır. Ortada İbn İsmail'in şerhi, kenarlarında da Osman Pazarî'nin şerhi yazılıdır. Yapılan incelemelerde şerhin dili sade olup ve biraz Arapça'ya vakıf olanların kolaylıkla anlayabileceği bir usul ile yazıldığı görülmüştür. Şârih İbn İsmail tarafından kitabın mukaddimesinde şöyle yazdığı tespit edilmiştir:

Besmele, hamdele ve salveyle söze başladıktan sonra “*Ta’lîmü’l Mûte’allim* adlı kitabın, ilim öğretenler ve ilim öğrenenler arasında çok makbul ve rağbet edilen bir kitap olduğunu, bu kitabın gerek şiirlerinde, gerekse nesirlerinde açıklanmaya muhtaç kısımların bulunduğunu görünce, bu konuda iltimas eden bazı öğrencilerden kıyamete kadar beni hayır dua ile hatırlamaları ümidiyle, mezkûr kitabın manalarını keşf edecek, çözülemeyecek kısımlarını açıklayacak bir şerh yazmayı istedim ve bu şerhi, büyük sultan, büyük hakan, Allah’ın yeryüzündeki gölgesi, Arap ve Acem meliklerinin efendisi, Osmanlı padişahlarının on ikincisi Sultan Selim oğlu Sultan Süleyman Han’a ithaf ediyorum. Felek döndüğü, gece ile gündüz değiştiği müddet Cenabı Allah onun hilafet ve saltanatını devam ettirsin. Üstün keremi, kâmil ahlakı ile bu hediyemi kabul etmesini umarım. Benim başarım, yalnız Allah’ın yardımı iledir (İbn İsmail, (t.y.): 2).

Şerhte eğitim yöntemi bakımından herhangi bir ekleme yapılmamış Zernûcî'nin amacının dışına çıkılmamıştır. Ayrıca bu şerhin ilk sayfasında İstanbul'da Bosnevî el-Hac Muharrem Efendinin matbaasında yazıldığı bilgisinin notu düşülmüştür. Fakat hangi tarihte yazıldığına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Tütüncü ve Tetik'in Serkis'ten aktardıklarına göre: “Bu şerhin değerli bir şerh olup, II. Sultan Murad Han adına telif edildiğini ve 1301/1883 senesinde Muhammed Mustafâ Matbaası'nda- elli iki sayfa; Yemeniyye Matbaası'nda da 1311/1893 yılında *Ta’lîmü’l-Mûteallim* hâmişli altmış iki sayfa olarak basıldığını bildirmektedir (Tütüncü, 1991: 94; Tetik, 1991: 20). Serkis'in kitabına ulaşamadığı için kaynak olarak ikincil kaynaklar gösterilmiştir.

Kâtib Çelebi (ö. 1607/ 1656) ise bu şerhin Nev'î'ye ait olduğunun söylendiğini bildirmektedir (Çelebi, 1941: 420).

El yazması ve matbu olarak çok sayıda mevcut olan bu şerhin ilk yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Aşir Efendi bölümü 296 numarada kayıtlı müstensihî belli olmayan 1003/ 1594'de ta'lik yazıyla yazılmış şerhtir. İlk baskısı ise 1273/ 1856'da İstanbul Şükrü Matbaası'nda yapılmıştır (Tütüncü, 1991: 95).

Zernûcî'nin eserine yazılan şerhlerden ikincisi: Yahya b.Ali b.Nasûh er-Rûmî (ö. 1006/ 1599) tarafından kaleme alınmıştır.

Nev'î diye meşhur olan bu zat Tuğra kasabasında 940/1533 yılında doğmuş ve tahsilini İstanbul'da tamamlamıştır (Tütüncü, 1991: 94).

Padişah Sultân Murad Han'ın çocuklarının eğitim-öğrenim işi kendisine verilmiş olan bu şahsın *Ta'limü'l-Müteallim* şerhi yanında birçok Arapça eserleri de vardır (Kehhâle, 1957/1967: 215).

Nev'î 1007/ 1599 senesinde İstanbul'da vefat etmiştir (Kehhâle, 1957/1967: 215).

Üçüncü şerh ise: Osman b.Sened el-Basrî (v. 1242/ 1826)'ye aittir.

Edebiyatçı, kâtip, şair ve çeşitli ilimlerde söz sahibi bir zat olup, aslen Necid'lidir. Bağdat'ta vefat etmiştir (Kehhâle, 1957/1967: 255).

Tütüncü yine Serkis'ten aktardığına göre "*Ta'limü'l-Müte'allim'e* şerh yazanlar arasında anılmaktadır Şerhinin adı "*Tefhîmü'l-Mütefehhim Şerhu Ta'lîmi'l-Müte'allim*"dır (Tütüncü, 1991: 96).

Dördüncü şerh: İsmâil b.Osman b.Bekr b.Yûsuf el-Pazârî (ö. 1312/1894)'nin şerhidir. Niyazi Şeyh İsmail Efendi de denir. Bir Türk yazarıdır. Bulgaristan'ın Şumnu kasabasının Kara Ahadlar köyündendir. Medrese öğrenimi yaparak dinî konularda çalışmıştır (Meydan Larousse, 1986: 17. 8686). Osmanpazarı kasabasının ilk müftüsüdür (Yavuz, 2010: 21).

Ta'limü'l-Müte'allim şerhi olan "*Tefhîmü'l-Mütefehhim Alâ Ta'lîmi'l-Müte'allim*" isimli şerhi eserleri arasında kaydedilmektedir. Osmanpazarı kasabasına defnedilmiştir. Eserlerinin başlıcası: *Şerhu İzhar, Şerhu Kâfiye ile Muharici Hurufu, kuşların ve hayvanların seslerine tatbik yolunda risaleyi (Tecvid), Şerhi vasiyetnameyi Birgivî ve Şerhu Talimil-Müteallimdir* (Tahir, 2016: 1, 420).

Osman Pazârî'nin şerhine Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesinde ulaşılmıştır. Müellif şerhin baş tarafına şöyle yazdığı görülmektedir.

Ta'limü'l Müt'eallim Tarîku't-Teallüm" adlı eserin öğretmen ve öğrenciler arasında makbul bir kitap olduğunu görüp gerek metinde gerekse şiirlerde açıklanmaya muhtaç kısımlar bulunduğunu görünce, Rahim olan Allah'tan bu şerhi rağbet edilen, amel edecekler tarafından kabul edilen bir iş olmasını ve kıyamet gününde kurtuluşuma sebep olmasını ümit ederek şerh etmeyi, kapalı kısımlarını açıklamayı istedim. Kitabın tamamlanması bana nasip olduktan sonra ona '*Tefhimu'l-Müfehhim Alâ Talimuü'l-Müteallim*' adını vermeyi arzu ettim (Pazârî, (t.y.): 2).

Beşinci şerh ise: İshak b. İbrahim er-Rûmî (ö. ?)'ye aittir.

Hayatı ve ölüm tarihi hakkında herhangi bir bilgi tespit edilemeyen bu zat “*Mir’âtü’t-Tâlibin Li Husûli’l-Müşâhedeti Ale’n-Nâzirîn*” (el-Bagdâdî, 1945: 460) adlı *Ta’lîmü’l-Müte’allim* şerhini yazmıştır (Tütüncü, 1991: 98).

3. 3. 4. 2. Tercümeleri

- Lütfi Ahmed Efendi¹⁹ (ö. 1325/ 1909)’nin eserleri arasında “*Tefhîmü’l-Mu’allim*” adlı “*Ta’lîmü’l-Müte’allim*” tercümesi vardır (Tahir, 2016: 3, 1077).

- H. Reİand tarafından “*Enchiridion Studiosit*” başlığı altında Latinceye tercüme edilmiştir. Bu tercüme, daha sonra 1838’de Caspari tarafından neşredilmiştir (Dağ & Öymen, 1974: 53).

- Von Grunebaum ve Abel tarafından İngilizceye tercümesi Londra’da basılmıştır (Dağ & Öymen, 1974: 53).

- Dr. İbrahim Selâmet Ta’lîmü’l-Müte’allim’in bölüm başlıklarını ve bazı görüşleri tercüme etmiş, daha sonra bu kitap İbn Salama tarafından İngilizceye tercüme edilmiştir (Hatipoğlu, 1964: 23).

- Mehmet Hatiboğlu Eğitim Hareketleri Dergisi’nde bazı bölümlerini özet olarak Türkçeye tercüme etmiştir (Hatipoğlu, 1964: 75).

- H. Mustafa Özcan 1966 yılında “*Din Öğrencilerine Rehber*” başlığı altında müstakil bir Türkçe tercümesini yapmıştır (Tütüncü, 1991: 99).

- Denizden Bir Katre Külliyyatı Muhtar-ı Nâim’den Kitap 11 serisinde “*İlim Öğrenme Âdabı*” başlığı altında Birecik Naim Şener tarafından bir tercümesi daha yapılmıştır. Dilek Matbaası tarafından 1979’da basılan bu tercümede beyitlerin tercümesi yapılmamıştır (Tütüncü, 1991: 99).

- Yûnus Vehbi Yavuz da Osman Pazârî ve İbn İsmail’in şerhlerinden faydalanmak üzere kendi yorumlarıyla birlikte eserin bir tercümesini yapmıştır. Çağrı yayınları tarafından 1980 yılında neşredilen bu eserin son kısmına ayrıca bir de *Ta’lîmü’l Müte’allim’in* metni eklenmiştir.

¹⁹ Tarihçi, faziletli bir zat olup İstanbulludur. Çeşitli makamlarda güzel hizmetlere muvaffak olmuştur. Mevlevî tarikatına bağlılığı, şiir sanatına yatkınlığı vardır. Aksaray civarında Sofular Câmii avlusuna defnedilmiştir (Tahir, 2016: 3, 1077).

Mikail Adıgüzel (2012) ve Ali Kara (2008) tercüme yapmışlardır.

Bir diğeri ise Taha Alp (2007) tarafından yapılan tercümedir.

Ayrıca bu çalışmada en çok faydalanılan bu kitap Ömer Faruk Kasadar (2019) tarafından “*Öğretmen-Öğrenci İlişkileri*” adı ile çevrilmiştir.

3. 3. 5. Ta’limü’l Mûte’allim’in Yazılış Gayesi

Zernûci eserinin yazılış sebeplerini ortaya koyarken şöyle dile getirmektedir: Dönemindeki birçok talebenin ilim öğrenmek için çaba sarf ettiğini, fakat istedikleri ilime ulaşamadıkları gibi amel gibi faydalı meyvelerinden de mahrum kaldıklarını ve ilim yolunda hata yapıp bu yolun koşullarını terk ettiklerini gördüğünü dile getirmektedir. Gerçekte yolda hata yapan herkes yoldan sapar. İsteddiği ilmi dereceye az da olsa çok da olsa varamaz. İlim talebelerinin bu gibi yanlışlarını görünce, kitaplardan okuduğu, ilim ve hikmet sahibi hocalarından dinlediği yöntem üzere, talebelere ilim elde etme yöntemini açıklamaya çalıştığını ifade etmektedir. Bunu da Allah’tan hayırlı olanı istedikten, bu konunun isteklilerinden, ihlasla başarıya ulaşmak, din günü kurtuluşa ulaşmak isteyenlerden ve kendi için dua temenni ederek yaptığını söylemektedir. Bu kitabının ismini “*Ta’limü’l Mûte’allim fî Tariki’t-Teallim*” diye isimlendirdiğini aktarmaktadır (Kasadar, 2019: 11).

4. KÂBİSÎ VE ZERNÛCÎ'NİN EĞİTİM GÖRÜŞLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Onuncu yüzyılın sonu ve 11. yüzyılın başında yaşamış olan Kâbisî'nin ve 13. yüzyılda yaşamış olan Zernûcî'nin eğitim görüşleri incelenerek aradaki zaman ve mekân farklılığına bağlı olabilen değişimler tespit edilmeye çalışılmıştır. Karşılaştırmalı olarak görüşlerinin değerlendirilmesi bu âlimlerin dönemlerinin genel yapısı ve eğitim özellikleri hakkında da fikir sahibi olmayı sağlayabilir. Ayrıca farklı zaman ve mekânlara ait şartlarda eğitimle ilgili görüşlerini ortaya koymuş iki âlimin birleştikleri veya ayrıştıkları görüşleri tespit edilerek yaşanmış olan herhangi bir değişim veya gelişim olup olmağı tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın alt sorularından hareketle belirlenen aşağıdaki başlıklarda her iki âlimin eğitim ile ilgili görüşleri farklılıklar veya benzerlikleri ile değerlendirilmiştir.

4. 1. Kabisi ve Zernuci'nin Eğitim-Öğretim ile İlgili Kullandıkları Kavramlar

Kavramlar düşünce yapımızı, olaylara, olgulara ve fikirlere bakışımızı temsil ve ifade eden, tefekkürün inşasına katkı sunan araçlardır. Burada incelenen düşünürlerin eğitim hakkındaki görüşlerinin değerlendirilmesinde kullandıkları kavramların bütüncül bir biçimde görülmesi onları daha iyi anlamaya yardım edebilir. Ayrıca kullandıkları eğitim ile ilgili ortak kavramlar, eğitim öğretime yükledikleri anlam ve temel amaçları hakkında da fikir verebilir.

Her iki müellifin eserlerinde eğitim-öğretimle ilgili kullandıkları kavramların hemen hemen aynı olduğu görülmüştür. Sadece Kâbisî 'mektep'²⁰ ile birlikte 'küttâb' kavramını da kullanırken Zernûcî 'medrese'²¹ kavramını; hocaları için ise, Kâbisî 'şeyh' kavramını, Zernûcî 'üstad ve şeyh' kavramlarını kullanmıştır. Öğretmen için 'muallim' kavramı, talebe için ise Kâbisî 'sıbyân' (çocuklar) kelimesini, Zernûcî

²⁰ Mekteb, harfleri birbirine eklemek suretiyle yazmaktır (Rağıb el- İsfihani, 2006:2; Firuzabadi, 2014: 1, 628). Ketb kökünden ismi mekân olan mekteb (çoğulu mekâtib) tâ'lim olunan mekân (Firuzabadi, 2013: 1, 630; İbn Manzur, 1990: 299) manasındadır; daha çok mektebe şeklinde kütüphane, kitabevi, kırtasiye (el-Mu'cemu'l-Vasit, 1989: 775) için de kullanılmaktadır. Hz. Peygamber döneminden beri okuma yazma veya Kur'an öğretilen okullara küttâb denilmiştir. XIX. yüzyıldan sonra mektep kavramı, yaygın manada ve günümüzdeki okul karşılığında hemen hemen bütün eğitim kurumlarının başına konularak kullanılmıştır (Bozkurt, 2004: 5-6).

²¹ Medrese, sözlükte "Ders okutulan yer."dir (İbn Manzur, 1990: 80). Bilgi öğretme, ders verme işini yapana ve okutmaya çok meşgul olana müderris (muallim), (el-Mu'cemu'l-Vasit, 1989: 280) denir. Sözlükte "okumak, anlamak, bir metni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlamak" (el-Mu'cemu'l-Basit, 1989: 279; İbn Manzur, 1990: 80), manasına gelen ders (dirâse) kökünden bir ismi mekândır.

‘talebel ilim’ (ilim talebesi) isim tamlamasının yanında tek başına ‘talebe’²² kavramını da kullanmıştır. Öğrenen için ‘müteallim’²³ kavramını kullanmışlardır. Kâbisî müteallim (öğrenen) ve muallim (öğreten) kavramlarını, öğrenen ve öğretenin faziletlerinden bahsederken kullanmakta, öncelikle bu hususta meşhur ve yaygın olan “Sizin en hayırlınız Kur’an’ı öğrenen ve öğretenidir.” hadisini beyan ederken kullandığı görülmektedir (Kâbisî, 1995: 62).

Bunlarla birlikte Kâbisî, okutulması gereken ilimler bahsinde fıkıh, feraiz²⁴, şiir, nahiv (Arapça dilbilgisi (gramer) ilimleri), kitâbet²⁵, Kur’an’ın i’râbı²⁶ gibi eğitimle ilgili kavramlar (Kâbisî, 1995: 89-90-91) da kullandığı tespit edilmiştir. Ayrıca Kâbisî, Kur’an’ın manalarını pekiştirecek olan ve hat²⁷ gibi konuların öğretilmesi için öğretmen tutulmasının caiz olduğunu, isterlerse onlara hitâbet²⁸ de öğretilebileceğini dile getirir (Kâbisî, 1995: 90). Kâbisî, öğretmenin çocuklara hesap²⁹ öğretmesini iyi karşılar ama bunun kendisine vacip olmadığını belirtir.

²² Talebe: İstedi, elde etmeye yakın durdu, elde etmek istedi. Örneğin, felan şeyi istedi, talep etti (el-Mu’cemu’l-Vasit, 1989: 561) gibi anlamlara karşılık gelir. Firuzabadi de benzer şekilde mana vermiştir: İstemek, meyl ve râğbet etmek manasındadır (Firuzabadi, 2013: 1, 522). Rağib el-İsfahani ise, ‘İster maddî/somut, ister manevî/soyut olsun bir şeyin varlığını araştırmaktır. Yine ayetlerden örnek vermektedir: ‘أَوْ يَصْنَعُ مَاؤُمَا غَوْرًا فَلَنْ تَسْتَطِيعَ لَهُ طَلْبًا’ ‘Yahut bağının suyu dibe çekilir de bir daha onu aramaya bile gücün yetmez.’ (Kehf, 18/41). الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ. İsteyen de âciz, kendinden istenen de! (Hac, 22/73). (Rağib el-İsfahani, 2007: 2, 132).

²³ Müteallim (teallum): bilgi öğrenene denir (el-Mu’cemu’l-Vasit, 1989: 280). Ve ayrıca Firuzabadi ‘öğrenmek’ manasını vermiştir (Firuzabadi, 2014: 6,5122).

²⁴ Ferâiz: Farz kelimesinden oluşan fariza’nın çoğuludur. Farz masdar olarak “bir şeyi belirlemek, takdir etmek, kesinleştirmek, açıklamak” manasına gelir. İsim olarak farz ve fariza kelimeleri “takdir ve tayin edilmiş şey, belirlenmiş pay” demektir (Bardakoğlu, 1995: 362).

²⁵ Kitâbet: Sözlükte yazmak demek sülâsiden mastar olan kitabet kökünden türeyen mukâtebe, yazışmak ve mektuplaşmak manasına gelir (Atar, 2020: 530). Köle veya cariyenin özgürlüğüne kavuşması için efendisi ile anlaşmasını ifade eden bir fıkıh terimidir (Firuzabadi, 2013: 631).

²⁶ İ’râbü’l Kur’an: “Kur’an âyetlerini cümle yapısı yönünden inceleyen ilim dalı ve bu alanda yazılan eserlerin ortak adı. Sözlükte “bir şeyin aslını ve hakikatini ortaya çıkarmak, açıklamak” anlamına gelen i’râb kelimesi terim olarak “Arap dilinin söz dizimini (nahiv/sentaks) incelemek” demektir. Kur’an ilimleri arasında yer alan i’râbü’l-Kur’ân’da da âyetler cümle ve terkip yapısı bakımından incelenir.” (Birişik, 2000: 376).

²⁷ Hat: “Arap harflerinden doğarak İslâm medeniyetinde müstakil ve olağan üstü bir mevki kazanan güzel yazı sanatı. “Yazmak, çizmek; kazmak; alâmet koymak” anlamlarındaki Arapça hatt masdarından türeyen ve “yazı, çizgi; çığır, yol” gibi mânalara gelen hat kelimesi (çoğulu hutût ve ahtât), terim olarak “Arap yazısını estetik ölçülere bağlı kalıp güzel bir şekilde yazma sanatı (hüsnü’l-hat, hüsn-i hat)” anlamında kullanılmıştır. Arap harflerinden doğarak İslâm medeniyetinde müstakil ve sıra dışı bir konum kazanan güzel yazı sanatıdır.” (Derman, 1997: 427).

²⁸ Hitâbet: “Etkili ve güzel konuşma sanatı, retorik. Arapça aslı hatâbe olan kelime “hutbe okuma, güzel söz söyleme, vaaz ve nasihat etme” gibi anlamlara gelir. Terim olarak “bir gruba bir amacı anlatmak, bir düşünceyi açıklamak, tembihlemek, bir görüşü kabullendirmek, bir fiile teşvik etmek gibi amaçlarla yapılan güçlü ve etkileyici konuşma veya güzel konuşma sanatı” anlamında kullanılır. Konuşan kişiye hatîb, yaptığı konuşmaya da hitâbe denir.” (Kaya, 1998: 156).

²⁹ Hesap: “Sayıların çeşitli matematik işlemlerindeki kullanımını konu alan ilim. Hesap kelimesinin aslı Arapça hisâb olup “sayı saymak” anlamında masdar, “sayı, yeterli ölçüde çok olan şey” anlamında da isim olarak kullanılmaktadır.” (Süveysî, 1998: 242).

Ancak öğretmesi konusunda bir şart konulmuşsa öğretme zorunluluğu ortaya çıkar (Kâbisî, 1995: 92).

Zernûcî ise talebeye ilk olarak tevhid³⁰ ve marifet³¹ ilmini öğrenmelerini tavsiye etmiştir. Çünkü bu ilimlerin Allah'ı delilleriyle bilmesini sağladığını ve taklidi iman geçerli olsa da delilleriyle öğrenmediği sürece günahkâr olacağını dile getirmektedir (Ez-Zernûcî, 2019: 29). Bunlardan başka öğretilmesi gereken ilimler bahsinde fıkıh, güzel yazı (hat) (Ez-Zernûcî, 2019: 29-38-43) gibi kavramları kullandığı görülmektedir.

Kâbisî ta'lim³² kavramını iki manada kullanmaktadır. Birinci manası ile "Tâ'lim (öğretim) muallimin (öğretmen) geçimini temin ettiği bir sanattır." (Kâbisî, 1995: 76). İkinci olarak da bir yöntem olarak ele almaktadır: Talim ve arz (öğretim dinleme) yönteminden bahsederken öğrencilerinin okumalarını kontrol etmesi bağlamında bu kavramı kullandığı görülmektedir (Kâbisî, 1995: 105).

Ayrıca Zernuci de eserinde ilmin ve fıkıhın tanımını yapmaktadır: "İlim³³, sahibine mezkûr olan şeyin ortaya çıkmasını sağlayan bir vasıftır. Fıkıh ise ilmin inceliklerini bilmektir." (Ez- Zernûcî, 2019: 18) dedikten sonra Ebu Hanife'nin

³⁰ Tevhid ilmi: "Allah'ın zâtı ve sıfatları açısından birliği başta olmak üzere inanç esaslarını genellikle Selef akîdesi çerçevesinde ele alan ilimdir." (Sinanoğlu, 2012: 26).

³¹ Firuzabadi Rağıb el-İsfihani'nın bu konudaki beyanını şöyle aktarmaktadır: 'Marifetin karşıtı inkâr, ilmin karşıtı da cehildir' (Firuzabadi, 2013: 5122). "Bu sebeple ilim kelimesi her zaman mârifetin yerini tutamaz." (Uludağ, 2003: 54). Marifet, "Allah ve O'nun sıfatları, fiilleri, isimleri ve tecellileri hakkında mânevî tecrübeyle doğrudan elde edilen bilgi anlamında bir tasavvuf terimidir. Sözlükte masdar olarak "bilmek, tanımak, ikrar etmek", isim olarak "bilgi" anlamına gelen ma'rifet (irfân) kelimesi ilimle eş anlamlı olmakla birlikte aralarında bazı farklar vardır. İlim tümel ve genel nitelikteki bilgileri, mârifet tikel, özel ve ayrıntılı bilgileri ifade eder." (Uludağ, 2003: 54)

³² Ta'lim: Rağıb el-İsfihani tâ'limi, 'Manaları/kavramları tasavvur etmek için nefsi uyandırmak, teallum ise nefsin, manaları/kavramları tasavvur etmek için uyanmasıdır.' (Rağıb el-İsfahani, 2006: 2, 236) şeklinde tanımlamıştır. Ayrıca bu tanıma Kur'an'dan örnekler de vermektedir: الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ 'Rahman Kur'an'ı öğretti.' (er-Rahman, 55/1-2). وَعَلَّمْنَاهُ مَا لَمْ تَعْلَمُوا وَلَوْلَا أَتَاؤُكُمْ 'Sizin ve atalarınızın bilmediği şeyler size öğretilmiştir.' (el-En'am, 6/91), الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ 'O, insana, kalemle yazmayı öğretti.' (el-Alak, 96/4), (Rağıb el-İsfahani, 2006: 2, 237). Firuzabadi aynı şekilde 'öğretmek' manasını vermiştir (Firuzabadi, 2013: 6, 5122)

³³ İbn Manzur eserinde ilmin, cehaleti nakz (örtmek, gidermek) ettiğini dile getirmektedir (İbn Manzur, 1990: 624). İlim, bir şeyi hakikatiyle idrak etmektir (el-Mu'cemu'l Vasıt, 1989: 624; Rağıb el-İsfahani, 2006: 2, 236). Rağıb el-İsfihani bunun iki şekilde olacağını dile getirmektedir: "1. Bir şeyin zatını/kendisini idrak etmek. 2. Bir şeye, kendisi için var olan bir şeyin varlığıyla hükmetmek veya bir şeye, kendisi için var olmayan bir şeyin var olmamasıyla hükmetmek. Başka açıdan da ilim iki kısma ayrılır: Nazarî ve amelî. Nazarî ilim: Bilindiği zaman kişinin kendisiyle kemâle erdiği ilimdir: Âlemdeki varlıkları bilmek gibi. Amelî ilim: Yerine getirilmediği sürece tamamlanmayan ilimdir: İbadetlerle ilgili ilim gibi" (Rağıb el-İsfahani, 2006: 2, 236-237). Firuzabadi de 'bir şeyin hakikatini bilmekten ibarettir.' Burada Rağıb'ın beyanını da aktararak şöyle demiştir: 'Marifetin karşıtı inkâr, ilmin karşıtı da cehildir' (Firuzabadi, 2013: 5122)

“Fıkıh kişinin lehine ve aleyhine olan şeyleri bilmesidir.” tanımını da aktarmaktadır (Ez- Zernûcî, 2019: 19).

Burada vurgulanması gereken şey tüm bu eğitim ile ilgili zikredilen kavramların İslam inanç esasları ve yaşam tarzının bir yansıması olmasıdır. Başka bir deyişle öğretmene verilen addan öğrenciye verilen ada, müfredat içeriklerinde belirtilen tüm derslere kadar hepsi Müslümanca düşünme ve yaşamının doğal olarak oluşturduğu bir müktesebatın sonucudur. El-Alim’in bilgisine götüren tüm ilimler bunun için ve aynı zamanda yeryüzünü imar için görevlendirilen insan için bir araçtır. İşte bu ilme talip olan talebe için bu ilimleri ta’lim edebilmesine aracı olan kişi ise muallimdir. Bu sebeple parçalanmış bölünmüş bir zihin yapısı ile savrulan bir zihinden ziyade kendi anlam bütünlüğü içinde tutarlı ve birbirini besleyerek geliştiren bir kavram ağının kullanıldığı söylenebilir. Böyle olunca da bu kavram ağıyla düşünmenin sonucu olarak kendi mefkûresini/amaçlarını ve bu doğrultuda içeriğini oluşturan bu yaklaşım bugünün tabiriyle kendi eğitim felsefesini oluşturmakta ve uygulamaktadır.

4. 2. Kâbisî ve Zernûcî’ye Göre Eğitiminin Muhtevası

Kâbisî kitabında öncelikle girişte Kur’an’ı yani nassı esas alarak, Kur’an’ın faziletini ele almıştır. Kur’an’ın faziletini anlamak için de onun yüce Allah’ın kelamı olduğunu, kelamın ise mahlûk olmadığını bilmek gerektiğini vurgulamaktadır (Kâbisî, 1995: 60). Kur’an öğrenen ve öğretmenin faziletlerine “Sizin en hayırlınız Kur’an-ı öğrenen ve öğretenidir.” (Tirmizî, Fedâilü'l-Kur’ân, 15) hadisiyle dikkat çekmiştir (Kâbisî, 1995: 62). Kur’an okurken tertil (ağır ağır ve anlayarak okumak) ile kulağın, gözün ve fehmin iştiraki ile huzurlu okumayı tavsiye etmektedir (Kâbisî, 1995: 67). Görülmektedir ki Kâbisî, Kur’an’ın İslam dininin şiarı olması hasebiyle Kur’an öğretimini hayatın merkezine koymaktadır. Akabinde de ilimlerin öğretilmesini gerekli, caiz ve uygun olmayan şekilde tasnif etmektedir. (Kesgin, 2016: 405-406). Kâbisî İbni Sahnun’un “Kur’an’ın i’rabını öğretmesi gereklidir.” görüşünü de aktararak öğretmenin Kur’an’ın i’rabını öğretmesini gerekli bulmaktadır. Kitabet ve hat gibi konuların öğretilmesi ki bunlar –Kur’an’ın manalarını takviye etmesi açısından- önemlidir; şekil, hece güzel yazı, tertil ile güzel okumayı öğretmesi lazımdır. Ayrıca abdesti, namazı, namazda okunması gereken sureleri, namazın içindeki ve dışındaki şartları, cenaze ve bayram namazını, istiskâ

(yağmur duası), husuf namazı (Ay tutulmasında kılınan namaz) gibi sünnet namazlarını öğretmesi gereken konular arasındadır. Öğretmen velilerin isteği üzerine Arapça, nahiv, hesap, içinde fuhuş olmayan şiir, Arap sözlerini ve hikâyeleri öğretebilir (Kâbisî, 1995: 90-91). Bu konu seçmeli derslerin 11. Yüzyılda hatta Kâbisî'nin İbn Sahnûn'un eserini kaynak aldığı düşünülürse 9. Yüzyılda öğrenilmesi gerekli dersler yanında caiz-uygun olan dersler arasından velilerin isteğinin dikkate alınarak seçim yapılması dikkat çekicidir. Eğitim alması düşünülen öğrenci için içeriğin tümüyle öğretmen tarafından belirlenmesinden ziyade velinin görüşü alınarak içeriğin oluşturulması, çocuğunun eğitimi konusunda veliye sorumluluk ve yetkinin tanınması anlamında da yorumlanabilir. Böylece bu durum seçmeli ders uygulamasının ilk örneklerinden birisi olarak değerlendirilebilir.

Müellif, Ebcedin³⁴ öğretilmesini doğru bulmadığını çünkü şeytanın isimlerinden biri olduğunu; Kur'an'ın makamla okutulmasını İbn Sahnûn'un, Mâlikî'nin onaylamadığını söylediğini aktarır. Çünkü bunun şarkıya götürdüğünü ve şarkının mekruh olduğunu belirtir (Kâbisî, 1995: 95). Müellifin ebce ilmine olumsuz yaklaşmasının izahını ortaya koymak gerekirse o dönemin toplumsal yapısından kaynaklanan bir tercih olduğu söylenebilir. Zira bu konuyu Uzun şöyle izah etmektedir: Şuayb Peygamberin toplumundan olan ve Arap yazısını icat eden altı Medyen hükümdarının veya altı şeytanın isimlerinden bir isim olacağı hususundaki bilgilerin ilmi bir değer taşımadığını dile getirmektedir. Ayrıca ebce hakkında söylenen hadislerin de ravileri İbn Teymiyye tarafından tenkit edilerek güvenilir olmadıklarını söyleyerek ortaya koymuştur (Uzun, 1994: 68-70). Dolayısıyla ebce ile ilgili olarak dinen caiz olduğuna dair bir delil olmaması sebebiyle uzak durmayı tavsiye etmiş olabileceği söylenebilir. Kâbisî'nin Hicaz ekolü/ehli hadis ekolü mensubu olduğu düşünüldüğünde musikiye dair olan yaklaşımı daha anlamlı bir biçimde değerlendirilebilir.

Kâbisî, çocuklara Kur'an öğretiminin farz olduğu, bu farziyeti yerine getirecek olanın da babası olduğunu belirtmektedir. Eğer baba bu sorumluluğu yerine getiremeyecekse bu vazifeyi öğretmene gördürmesi gerekmektedir. Kâbisî bu görevi parasız, fahri olarak yapmayacaklarını, bu öğretim yapılmazsa çocukların cahil

³⁴ (bkz: TDV İslam Ansiklopedisi "EBCED")

kalacağını dile getirerek öğretmenliğin bir meslek haline gelmesinde rol oynamıştır (Kâbisî, 1995: 80).

Zernûcî, eserine ilmin ve fıkıhın mahiyeti ile başlar.³⁵ “İlim öğrenmek her Müslüman erkek ve kadına farzdır.” (İbn Mâce, Sünnet, 17) hadisi şerifi ile başlamıştır. Burada kastedilen mana, Müslüman olan erkek ve kadına ilimlerin tamamının değil, sadece ilm-i hâlin farz olduğudur. Ayrıca “ilimlerin en faziletlisi ilm-i hâl, amellerin en faziletlisi iyi hâli muhafazadır”(Ez-Zernûcî, 2019: 15) sözüne yer vermektedir. Bir Müslüman hangi durumda bulunursa o durumda meydana gelen işlerle ilgili bilgileri öğrenmesi farzdır. Zernûcî’nin eserine şerh yazan İbrahim b. İsmail şerhinde bu konuyu ele alarak açıklığa kavuşturmuştur:

Baliğ olan her Müslümanın namaz ve temizlik bilgilerini bilmesi farzdır. Namazın farzlarını yerine getirecek kadar şart ve rükünlerine ait bilgileri öğrenmek onun için farz olur. Vacibi yerine getirmesi için gerekli bilgileri edinmesi (namazda bir uzun ya da üç kısa ayet okuması gibi) vacib olur. İctihat ve fıkıh bilgilerine ulaşmak farz-ı kifayedir. Bir belde ehlinde birisinin bunları bilmesi diğerlerinden bu farzı düşürür. İlmi hâlden kast edilen, insanda meydana gelen küfür mü yoksa iman mı gibi durumu ayırt etmek olduğu gibi hac, zekât, oruç ilmini bilmesi gerekir. Bir Müslümanın ticaret hususundaki haram, faiz ve şüphelerden kurtulmak için ticaret ilmini bilmesi gerekir (İbrahim b. İsmail, (t.y.): 12-13).

Başka bir deyişle farzı yerine getirmeyi sağlayacak bilgi farz, vacibi yerine getirmeye sebep olan bilgi de vacip olur.

İnsan hangi şartlarda, hangi makamda, hangi rütbede olursa olsun istikametten şaşmıyorsa durumunu muhafaza ediyorsa bu onun için ammellerin en iyisidir demektir. İşte gerçek Müslüman, her zaman durumunu koruyabilen ve doğru yoldan hiçbir zaman ayrılmayan kimsedir. Böyle kimselerin amelleri en faziletli amel oluyor (Yavuz, 2010: 9).

Zernûcî’nin ilmi hâli yorumlayış biçimi temel ibadetlerle sınırlayıcı olmaması bakımından daha kapsamlı ve esnek bir değerlendirme olarak görülebilir. Çünkü kişinin bulunduğu halin, koşulların, mesleğin, zamanın özellikleri ve ihtiyaçlarını dikkate alarak Müslümanca yaşamanın ve helal daire içerisinde rızık kazanmanın yollarını bilmek zorundadır. Sadece iyi hale erişmek değil bu iyi hali sürdürmek vazifesini de vurgulayarak zımnen çağının gereklerini, çağını Müslümanca anlamayı ve yorumlamayı gerektirecek bilgiye de işaret etmektedir denilebilir. Çünkü

³⁵ Kitabının girişinde yer verdiği hususun ilim ve fıkıh olması, ehli rey görüşünü yansıtmaktadır.

Müslüman sadece kendisinden ve kendi yaşamından mesul değil bütün insanlığın hayrına yeryüzünde hakkı ve adaleti üstün tutacak bir nizam kurmakla da görevlendirilmiştir. Bunun için için de bulunduğu iyi hali muhafaza ederek istikamet sahibi olması gerekir. Müslüman hangi mevkide ve hangi şartlar altında olursa olsun dosdoğru yolda kalabilmenin yollarını öğrenerek uygulamak ve böylece bulunduğu iyi hali bu manada korumak zorundadır (Yavuz, 2010: 9).

Kâbisî'nin gerekli, caiz ve uygun olmayan diye tasnif ettiği ilimleri, Zernûcî de benzer biçimde farz, vacip ve haram olarak tasnif etmiştir. Zengin de ilimlerin tasnifi konusunda şöyle bir bilgi akatarmaktadır: Bilginin kaynağı bizzat Allah'tır. Dolayısıyla ilimlerin tasnif edilmesi bilginin kaynağındaki farklılığı değil, birbiriyle yakından ilgili olanları birlikte zikredilmesiyle daha kolay anlaşılmasına yardımcı olmak üzere gruplamayı tasvir etmektir (Zengin, 2020: 19).

Müslümanların hangi hâlde bulunursa bulunsun, o hâlin ilmini öğrenmesinin farz olduğunu belirttikten sonra, namazdan başlayarak oruç, hac, zekât, alış-veriş, yiyecek ve içeceklerden tıp ilmine kadar her insanın kendi durumuyla ilgili ilimleri öğrenmesinin farz olduğu üzerinde durmaktadır. (Tosun, 2017). Sonrasında kalbin durumlarını bildiren tevekkül, inabe, haşyet, rıza gibi ilimleri bilmenin, ahlaki hasletleri bilmenin farz olduğunu, söylemektedir (Ez-Zernûcî, 2019: 17).

Diğer taraftan beldenin tamamının değil de, bazı kimselerin yapmasıyla, diğerlerinden sorumluluğun kalktığı farz-ı kifâye ilimleri öğrenmenin de herkese farz olduğunu belirtmektedir. Zira bunları hiç kimse yapmazsa bütün belde Müslümanları sorumlu olacaktır. Dolayısıyla o bölgedeki imamın insanlara bunu öğretmesi gerektiğini de bildirmektedir (Ez-Zernûcî, 2019: 17).

Vacibi uygulamak için gerekli bilgileri öğrenmenin vacip olduğunu belirtmektedir (Ez-Zernûcî, 2019: 15).

Kâbisî ebcet ilminin öğrenilmesini haram olarak telakki ettiği gibi Zernûcî de yıldız ilmini³⁶ haram olarak nitelendirir. Çünkü yıldız ilminin faydasının olmadığını, ama zararının olduğunu söyler. Yıldız ilminde sadece kible ve namaz vakitlerini

³⁶ “İlm-i ahkâm-ı nücûmun matematiksel ilimlerden astronomiyle farkı, yıldızların konum ve hareketlerinin bir işaret sistemi oluşturduğuna ve bu sistem sayesinde gelecek, şimdiki durum ve geçmişe dair bilgi elde etmenin mümkün olduğuna inanılmasıdır. Câhiliye döneminde yaygın olan bu ilim, yıldızlara tapınmayla ilgisinden dolayı Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır.” (geniş bilgi için bkz: TDV İslam Ansiklopedisi İlm-i Ahkâm-ı Nücûm.)

bilmenin kâfi olduğunu vurgular (Ez-Zernûcî, 2019: 19). Osman Pazârî *Ta'limü'l Mûte'allim* için yazdığı şerhte bu konuyu şöyle açıklamaktadır: “İlm-i nücûma gelince; gezegenlerin şeklini bir diğerine kıyaslayarak dünya ile olan açılarını ve mesafelerini göz önüne alarak yüz okuma ilmine dayanarak insan ve huylarına (davranışlarına) tahmini etkilerini delillendirmeye çalışma ilmidir ve bu ilim gelecekte olacakları bilmeye yöneliktir. Haramdır, çünkü bu inanç insanın tevhit inancına zarar verir. Onu kulluktan alıkoyar, faydası yoktur. Dolayısıyla faydası olmayan her ilim ve onun öğrenilmesi haramdır. Çünkü nücûm ilmi dinî (şer'î) bir maksada ulaşmaya yarayan bir araç ve davranış değildir (Pazârî, 1962: 21).

4. 3. Kâbisî ve Zernûcî'nin Temel Eğitim Felsefesinde Varlık, Bilgi ve Değer Anlayışları Nasıldır?

Kâbisî kitabının başında Allah'a hamd ile başlayarak Kur'an'ın önemine dikkat çeker. Hz. Peygambere salat ve selam ile devam eder. Sonra yüce Allah'tan niyazda bulunarak dua eder (Akyürek, 2020: 131). Allah'ı anmak, O'na şükretmek ve güzel ibadet etmek için yardım diler. Ayrıca Fatiha suresinin “Ancak Sana kulluk eder ve yalnız Senden yardım dileriz. Bizi doğru yola, peygamberlerden, siddiklerden, şehitlerden ve salihlerden nimete erdirdiğin kimselerin yoluna eriştir. Gazaba uğrayanların ve sapkınların yoluna değil” (el- Fatiha, 5/7) ayetleriyle de yardım istemektedir (Kâbisî, 1995: 42-44) Görüldüğü gibi İslam düşünce tarihinde eğitim konusu üzerinde duran çok sayıda düşünürdeki varlık eksenli paradigma, İslam düşüncesinin özünden kaynaklanmaktadır. Yukardaki paragraftan da anlaşılmaktadır ki Kâbisî'nin varlık anlayışının merkezinde Allah ve Resulü vardır. Böylece İslam uleması inançları çerçevesinde dünyaya bakış açılarına, ilime ve eğitime anlam kazandırmışlardır.

Kâbisî bilgi anlayışını, iman, İslam, ihsan ve istikamet ne olduğundan bahsederek ve salâh sıfatının keyfiyetinin ne olduğunu açıklarken ortaya koymuştur (Akyürek, 2020: 131). İmanı, Hz. Peygamberin söylediklerini ikrar etmek şeklinde tanımlamaktadır. İslam'ı da uzuvlarda farz kılınan bedenî ameller olarak beyan etmektedir. İman, Resulüllah'ın getirdiklerini kabul etmektir. Bir kişinin kalbindeki iman, ancak ikrar (dil ile söylemek) ile belli olur. İslam ise Hz. Peygamberin bildirdiklerini yapmak ve yasaklarından da sakınmaktır. İman eden kişi bunlara Rasulüllah'ın sözüyle Allah (C.C)'ın emrettiği şeylere kalben inanmış olması

gerekir. Böylece anlaşılıyor ki Kâbisî'ye göre iman, hakikatte İslam ve İslam da hakikatte imandır. (Kâbisî, 1995: 48). Eğer İslam olduğunu iddia eden kişi, bunda samimi değilse bu, İslam değil, İstislâmdır³⁷ (Kâbisî, 1995: 50). Kâbisî kitabında İstikamet nedir? Sorusunu, Allah (C.C.)'ın emrettiklerini yapmaktır, şeklinde açıklamaktadır (Kâbisî, 1995: 53). Salah (iyi hal) sıfatını da bu bölümde izah etmekte ve bu vasıflara uygun hareket eden kimseyi, salihlerin sıfatını üzerinde toplayan kişi olarak nitelemektedir (Kâbisî, 1995: 57). Böylece iman-amel ve kişilik ilişkisini açıklamaktadır. Kâbisî iman, İslam, istislâm ve istikamet, salah kavramlarının ilişkilerini ve farklarını izah ederken, bilgi-eylem, iman-amel, iman-amel-kişilik ilişkisini açıklamaktadır. Kâbisî bilgi anlayışını Kur'an'ın mahlûk olmadığını söyleyerek de ortaya koymaktadır. Bu da onun varlık anlayışının devamı olarak bilgi anlayışını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda bilgi kaynağı olarak da Kur'an-ı görmektedir. (Akyürek, 2020: 132).

Kâbisî İhsan kavramını değer³⁸ kavramıyla özdeşleştirmektedir. İhsanı, Allah'a ibadet ve itaat edenin, Allah'ın buyruklarını yerine getirme hususunda güzel yapması, Ulûhiyetin yalnız O'na ait olduğunu tastik etmesi ve Allah'a kulluk için emredildiği bütün fiilleri, Allah'a karşı yaptığı ibadet ve taatı Allah'ın gördüğünü, kendi içindekilerinin de Allah'tan gizli olmadığını bilerek, yalnız Allah için yapmasıdır (Ateş & Öymen, 1966: 13), diye açıklamıştır. Neticede Kâbisî, varlık-bilgi-değer anlayışını Cibril hadisiyle (Buhari, iman, 37) temellendirmektedir (Akyürek, 2020: 132).

Zernûci'nin de eserine, hamdele ve salvele ile başlamasıyla varlık eksenli bakış açısının merkezinde Allah ve Resulü'nün olduğunu söylemek mümkündür.

Müellif, "İlim talep etmek her Müslüman kadın ve erkeğe farzdır." hadisi şerifinde ki manayı, "Müslüman olan erkek ve kadına ilimlerin tamamının farz kılınışı değil, sadece ilm-i hâl ilminin farz kılınmasıdır." (Ez-Zernûcî, 2019: 15) şeklinde yorumlar. Bilgi anlayışını ilm-i hâl bilgisini bilmenin farziyetiyle ortaya koyarken, ilm-i hâli, bulunduğu hâlin durumunu bilmek olarak tanımlamıştır. İnsanın bütün hâllerde bilmesi gereken ilmin her gün yemesi gereken yemek hükmünde

³⁷ İstislâm: Teslimiyet göstermek, şeriatı tecelli etmek, Peygamber'in getirdiğine sınıksız sarılmak ve şerri uzaklaştırmak. (bknz: İbn Manzûr, Lisânü'l Arab, 12. Cilt: 293-294)

³⁸ "Değer: 1. Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, kıymet. 2. Yüksek ve yararlı nitelik. 3. Üstün, yararlı nitelikleri olan kimse." (bknz: TDK Tükçe Sözlük, 1. Cilt: 345)

olduğunu, bulunduğu hâlin ilmini bilmesinin de şifa bulacağı ilaç hükmünde olduğuna işaret etmektedir. (Ez-Zernûcî, 2019: 17). Ayrıca insanın ilmiyle meleklerden daha üstün olduğuna dikkat çekmektedir. Zira meleklerle insan için secde edilmesi de emredilmiştir. Dolayısıyla ilmin kıymeti, takvaya, hayra ve ebedi saadete ulaştırmasından dolayıdır (Ez-Zernûcî, 2019: 16). Dolayısıyla bilgi anlayışı ilm-i hâl bilgisine dair yapmış olduğu vurgu ile öne çıkmaktadır.

Değer anlayışı ise ikinci bölümdeki niyet kavramıyla bütünleşmektedir. Müellif, “Ameller ancak niyetlere göredir.” (Buhari, Bed’ü’l-vahy), hadisi şerifiyle değer anlayışını temellendirmektedir (Ez-Zernûcî, 2019: 23). Zira ona göre bu hadisten hareketle Allah’ın katında halis niyetle yapılan amellerin bir değer bulacağı katidir. Bir insanı değerli kılan dış görünüşü ve sahip olduğu malları değil, niyetlerindeki samimiyettir. Bu konuda Hz. Peygamberin “Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve amellerinize bakar.”(Müslim, Birr, 34) sözü bu konuyu desteklemektedir. Dolayısıyla iyi niyetin ve kalp temizliğinin amelle onaylanması gerekmektedir ki inandırıcılığı sağlanmış olsun. Bir başka deyişle niyetler ancak amelle değer bulmaktadır.

Ayrıca Zernuci niyet amel ilişkisinde niyetin önemini şu örnekle açıklar: Bazı ameller dünyalık işler gibi görünse de sahibinin niyetindeki güzellik sebebiyle ahiret ameline dönüşür (Ez-Zernûcî, 2019: 23).

Müellif eserinde ilim talebesinin niyetinin neler olabileceğini de açıklamıştır: “Allah’ın rızası, ahiret yurdu, nefsin ve başkalarını cehaletten kurtarmak, dini ihya etmek ve İslam’ı bâki kılmak olmalıdır. Zira İslam’ın bekası ancak ilimle mümkündür. Cahil bir kimsenin zühdü ve takvası itibara alınmaz.” (Ez-Zernûcî, 2019: 23).

Düşünürlerin varlık, bilgi ve değer görüşlerini anlamaya çalışırken görülmüştür ki Kâbisî daha çok iman-amel ilişkisi bağlamında ele alırken Zernûcî ilim-amel ilişkisini öne çıkarmaktadır.

İslam’da inanmak ve inanılan şeyi amele dönüştürmek asıl hedef olduğundan imanla amelin beraber bulunmasının gerektiği hususuna çok önem verilmiştir. Kâbisî’nin temel eğitim felesefesinde imanı dil ile ikrar olarak görmüş; İslam’da uzuvlarda farz kılınan bedeni amel olarak nitelendirdiği için iman-amel ilişkisinde imanın ancak amelle görülebileceği ve hayat bulacağı üzerinde durmuştur.

Zernûcî de kişinin şehadet getirdikten sonra ilim-amel ilişkisine değinerek bulunduğu halin ilmini bilmesinin zorunlu olduğunu dile getirmektedir. Örneğin, bir hekimi ele alacak olursak ancak tıp ilmini öğrendikten sonra hastalarını tedavi edebilir. Yine kişi namaz kılabilmek için namazın şartlarını ve rükunlarını bilmesi gerekmektedir. Kişi bir şey satmak veya satın almak istediğinde alış-veriş hakkındaki faiz, haram, mekruh gibi İslam'ı bilgileri öğrenmesi ona farzdır. Yine oruç, zekât, hac gibi farz olan ibadetlerin yerine getirilebilmesi için gerekli bilgiyi öğrenmek zorunda olduğu şeklinde açıklanabilir.

Zernûcî'ye göre ilim talebesi sadece kendini değil başkalarını da cehaletten kurtarmayı niyet etmesi gerekmektedir. Talebe ilmini sadece kendisi için değil emr-i bi'l mar'uf neyh-i ani'l münkeri yerine getirmesi için de kullanmalıdır. Çünkü Zernûcî "İslam'ın bekası ancak ilimle mümkündür." der (Ez-Zernûcî, 2019: 24).

4. 4. Kâbisî ve Zernûcî'nin Uyguladıkları Ve Tavsiye Ettikleri Öğretim Yöntemleri Nelerdir?

Yöntem, bir hedefe ulaşmak için izlenen, takip edilen yol, kural, düzen; bilimde belli bir sonuca ulaşmak için bir plana göre izlenen yol, metottur (Parlatır, 1998: 1643).

Başka bir tanımlama ile yöntem, herhangi bir hususta kestirme yoldan hakikate ve amaca ulaştıran bir fiili, bir eğilimi, bir yönü takip etme sitilidir. Yöntem amaca ulaştıran en kısa yoldur (Bayraktar, 2020: 166).

Öğretimde yöntem ise "Öğrencileri eğitim ve öğretim gayelerine ulaştırmak için takip edilmesi gereken en doğru, en emin yol"dur (Alıcıgüzel, 1977: 28).

Yöntemin ve özellikle eğitimde yöntemli çalışmanın önemi farklı açılardan açıklanabilir. Yöntem her sahada başarının sırrı ve şifresidir. İnsan doğru ve güvenilir yolları, metotları öğrenip ve hayatına adapte ettiği ölçüde yaptığı işi başarma fırsatı bulur. Yöntemli çalışma kişiye zaman ve enerji kazandırır, az zamanda çok verim almasını sağlar. Başarma arzusu ve isteği oluşturur, kişiye güven duygusu sağlar. Hayatını planlı ve daha düzenli yaşamasına imkân sunar. Yöntemsiz yapılan işler kişiyi başarısızlığa iter, ruh ve beden sağlığını olumsuz yönde etkiler. Yapılan işi zorlaştırır, tereddütlere düşürür ve eğitim öğretimde bu olumsuzluklar daha da çoğalır. Bu nedenle en sıradan işlerimizde, bilhassa eğitim-öğretim

faaliyetlerinde belli yöntemlere ihtiyaç zorunludur. Bir öğretmen ne kadar bilgili olursa olsun yöntem bilgisi ve pedagojik formasyonu yeterli değilse hedefe ulaşamaz. (Bayraktar, 2020: 166).

Klasik İslam eğitimcileri, organize edilmemiş fakat tecrübe edilmiş ve aynı zamanda günümüze ışık tutmuş yöntemler uygulamışlardır. Kâbisî ve Zernûcî eğitimde başarıya ulaşmak için eğitim-öğretim yöntemlerini önemsemişler ve bu yöntemleri tavsiye etmişlerdir.

Kâbisî'nin öğretim yöntemlerine bakıldığında, eğitim ve öğretimin yöntemleri açıkça ve ayrı başlıklar altında belirtmemiş olduğu görülmektedir. Ancak önemsendiği yöntemleri, kitabın satırları arasından bulup çıkarmak olasıdır. Örneğin İbn Sahnûn'dan aktardığı “talim ve arz ile talebelerini yoklaması, onların okumalarını imtihan için Çarşamba ve Perşembe günü akşamlarını belirli bir vakit olarak tayin etmesi” (Kâbisî, 1995: 105) gibi hocasının düşüncelerini onaylayarak aktarması, kendisinin de aynı düşüncede olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla konuyu öğretmenin anlatması (talim) ve sonra da öğrencilerden anladıkları kısımları veya anlayıp anlamadıklarını dinlemesi (arz) yöntemiyle ve belirli günlerde imtihan etmesiyle konunun pekiştirmesini sağlamaktadır. Böylece öğretmenin günümüzdeki takrir yöntemini kullandığı, öğrencilerden dinlemesi ise bir tür geri bildirim ve belli ölçüde eğitim sürecinde sürdürülen bir ‘süreç değerlendirmesi’ şeklinde de düşünülebilir. Öğrencilerin sunum yapması şeklinde de düşünülebilir ve günümüzdeki sunum yöntemine örnek olarak kabul edilebilir.

Takrir (anlatım) yöntemi, öğretmenin bilgilerini genelde pasif olarak dinleyen öğrencilere ilettiği, öğretmen merkezli geleneksel bir öğretim yöntemidir. Bu yönteme Yunanca'da "*Akromatik Metot*" yahut anlatma karşılığı "*Monolog öğretim Metodu*" da denir. Monolog metot denmesinin nedeni, öğretim sırasında bir kişinin konuşması, anlatması, öğrencilerin bir dinleyici durumunda kalmasıdır Takrir terimi lügatte "Bir fikrin, bir meselenin izahı için yapılan söyleyiş, anlamına gelir. Bu manada takrir bir anlatma ve hikâye etmedir (Bayraktar, 2020: 176).

Öğretmenlerin en çok kullandıkları yöntemlerden biridir. Sunuş yolu yöntemi göz önünde bulundurulduğunda, öğretmene en uygun bir yöntem de çoğunlukla düz anlatım yöntemi olabilir. Çünkü bu yöntemle bilişsel alanın bilgi, duyuşsal alanın alma ve tepkide bulunma, devinişsel alanında uyarılma safhasındaki davranışları

yerleştirebilir. Bu yöntemin başarıya ulaşabilmesi için öğrenci ve içerik analizinin titizlikle yapılması zorunludur (Sönmez, 2004: 204).

Kâbisî'nin eserinde, öğretmenin çocuklara öğretmesi için kalfa tayin etmesi durumu hakkında bilgi verirken de bazı yöntemlere işaret ettiği görülmektedir. Kâbisî, İmam Malik'in "Hocası gibi tesirliyse ve öğrencinin de menfaatineyse bunu yapabileceğini" ve İbn Sahnûn'un da "öteki öğrencilere yazdırmak için bir öğrenciyi görevlendirmekte bir mahzur olmadığını, bunun çocukların faydasına olduğunu, öğretmenin imlalarını kontrol etmesi gerektiğini" söylediğini aktarmaktadır (Kâbisî, 1995: 105). Buradan hareketle Kâbisî'nin işaret ettiği sözü edilen uygulamaların günümüzde öne çıkan ve önemsenen yöntemlerden olan işbirliğine dayalı öğrenme ve akran dayanışması yaklaşımlarını içeren yöntemler olduğu söylenebilir. Ayrıca sözü edilen âlimlerin öğrencilerin menfaatini önemseyerek buna uygun yöntemler belirleyip uygulamaları günümüzde eğitim bilimlerinde ve öğrencinin yararı ilkesi ile tanımlanmakta ve açıklanmaktadır.

Ayrıca Kâbisî toplu bir şekilde okuma yapmanın sakıncaları hakkında da tavsiyelerde bulunmuştur. Toplu olarak okumalarda hıfzı kuvvetli olan zayıf olandan ayırt edilemez. Çocuklarda da toplu okumadan dolayı gevşeklik oluşma riskini kaldırmak için herkesten ayrı ayrı ders dinlemesi gerektiğini söyler. Öğretmen de bir kusurundan ötürü çocuğu terbiye eder, korkutur, fakat dövmes (Kâbisî, 1995: 117). Buradan da anlaşılmaktadır ki müellif talebelerin eğitiminde hep birlikte koro halinde okuma vb. etkinlikler yapmakla beraber grup çalışmasındaki eksikliklere karşı öğretmeni uyarmakta ve öğrencinin bire bir bireysel gelişiminin takibinin önemini vurgulamaktadır. Böylece hoca, öğrencinin eksikleri varsa bunları gösterebilecek, tedbirleri almaları konusunda uyaracak fakat bu eksik veya kusurlardan ötürü dayağa başvurmayacaktır. Bir başka deyişle Kâbisî bireysel eğitimin önemini vurgulamakla kalmamakta ayrıca o döneme değin bir disiplin aracı olarak kullanıldığı anlaşılan dayak yönteminin kullanılmaması konusunda uyarıda bulunmaktadır.

Birlikte söyleme yöntemi, bazı derslerde, özellikle Arapça İngilizce, okuma-yazma, mûsikî ve Kur'ân-ı Kerim gibi uygulamalı olan derslerde yapılan bir yöntemdir. Yapılan gözlem, araştırma ve tecrübeler bu yöntemle istenilen sonuca ulaşıldığını göstermiştir. Sınıftaki çekingen ve sıkılğan olan çocukların toplum içinde

kendini ifade etme cesareti kazandırır. Özellikle sınıf mevcudu kalabalık olan sınıflarda aynı ders saati içinde her öğrenciye konuşma olanağı sağlar. Kitle ruhunu geliştirir, sınıftaki sosyal bağı güçlendirir. Bu yöntemin bazı sakıncaları vardır, öğrenğin; zaman zaman gürültüye yol açtığından dolayı diğer grupları rahatsız edebilir. Sınıf disiplinini menfi yönde etkileyebileceğinden, öğretmenin otoritesi sarsılabilir (Bayraktar, 2020: 189). Derse iyi hazırlanmış öğrencilerle daha zayıf hazırlanmış öğrencileri ayırt etmek zor olabilir (Kâbisî, 1995: 117).

Buraya kadar verilen bilgilerden hareketle denilebilir ki Kâbisî'nin öğretim yöntemlerini daha çok öğretmen cephesinden ele aldığı söylenebilir. Onun böylesi bir yaklaşımla değindiği ve öne çıkardığı öğretim yöntemleri şunlardır: Takrir/anlatım, sunum, işbirliğine dayalı öğrenme, akran eğitimi, koro halinde birlikte söyleme/okuma, grup çalışması, ölçme değerlendirmede sürece dayalı bire bir takip ve değerlendirme yöntemleri.

Zernûcî'nin ise yöntemleri ele alış biçiminde Kabisi'den farklı olduğu görülmektedir. Onun önerdiği yöntemler daha ziyade talebelere yani öğrenenlere yöneliktir. Başka bir deyişle öğretmeden daha çok öğrenmeye odaklanarak yöntem meselesini ele aldığı söylenebilir. Zernûcî yöntem bilmeyen kişinin gayesine ulaşamayacağını belirtmekte, döneminde öğrencilerin gayret ettikleri halde istedikleri ilme ulaşamadıklarını ifade etmekte, bunun sebebini ise, yöntem bilememelerine bağlamaktadır (Ez-Zernûcî, 2019: 11). Dolayısıyla yöntem bilmek en kısa yoldan, zaman kaybetmeden, çok yorulmadan istenilen hedefe, istenilen bilgiye ulaşmayı sağlar. Böylelikle öğrenme, öğrenilmesi gereken işleri planlamakla başlar.

Zernûcî'ye benzer bir yaklaşım, İbn Haldun'un yöntemle ilgili açıklamalarında görülmektedir. Ona göre öğrenci, sistemli bir çalışma yapabilmek için öğrenme yöntemlerini iyi bilir, öğrenme planlarını yaparsa ilimde hatırı sayılır bir seviyeye ulaşabilir. Eğer öğrencinin belli bir yöntemi olmazsa istediği bilgiyi kavramaktan uzak kalır. Bu da onun öğrenme şevkini, arzusunu kırar, ilme karşı ihmalkâr ve tembel davranır ve öğrenmekten ümidini keser (İbn Haldun, 1983: II, 1287). O halde öğrencinin öğrenme yöntemlerini bilmesi öğrenmede kolaylık ve pratiklik sağlayacağı gibi ilme olan iştiağını artıracakını da göstermektedir.

Zernûcî eserinde öğretim yöntemlerini sistemli bir şekilde anlatmamış, fasılalar halinde, yeri geldikçe, ihtiyaç hâsıl oldukça değinmiş ve önemine işaret

etmiştir. En çok bahsettiği yöntemler; bilgileri kolay hafızaya alma/ezber, kolaydan zora doğru öğrenme, takrir, soru-cevap, tekrar, yazarak not alma, müzakere ve münazara yöntemleridir.

Zernûcî, ilme yeni başlayanların kendisine kolay anlaşılır gelen ilimden başlamasını tavsiye etmektedir. Bu konuda Hocası Ebu Hanife Hazretlerinin bir sözünü aktarmaktadır:

Hocalarımız dediki: ‘İlme yeni başlayan kimsenin ders miktarı, onu iki kere tekrarladığında hafızasında tutacak kadar olmalıdır. Akabinde her gün kelime kelime arttırmalı ve bu böyle devam ettiği sürece, ne kadar artarsa artsın talebe iki defada ezberleyebilecektir. Ders miktarı arttırılırken talebeye yumuşaklıkla muamele edilmeli ve yavaş yavaş ders miktarı arttırılmalıdır. Eğer yeni başlayan bir talebe ancak on kerede zapt edeceği bir ders verilmişse, bu talebe ilminin sonuna kadar aynı usulde devam edecektir ve az bir dersi bile en az on kerede ezberleyebilecektir. Talebe, bu âdeti ise çok zor terk eder (Ez-Zernûcî, 2019: 54).

Buradan anlaşılmaktadır ki Zernûcî’nin hocasından nakille dolaylı olarak, çok uzun cümleler veya metinleri sayısı belirli olmayacak kadar çok tekrarla öğrenmeye/hıfzeta meye çalışmak yerine azar azar bilgi/metin/kelimeleri iki tekrarla öğrenmek ve yavaş yavaş üzerine yeni bilgiler ekleyerek yine iki tekrarla hatırlanabilecek veya kavranabilecek bilgileri öğrenmeye alıştırmak şeklinde bir yöntemi önerdiği görülmektedir. Böylece hocanın talebelerin içinde bulunduğu durum, düzeyi dikkate alan bir yaklaşımı benimsemesi yanında öğrenmenin verimliliği ve devamlılığını sağlayacak bir öğrenme yöntemini kazanmaları vurgulanmaktadır. Dolayısıyla, öncelikle talebeye kısa sürede ve az tekrarla bilgileri öğrenebileceği duygusu/tecrübesi yaşatılarak bunun devamını getirebileceği konusunda kendilerine güven kazanabilecekleri ve nasıl yapacaklarını bildikleri bir öğrenme yöntemi önerilmektedir. İkinci olarak da öncelikle ne kadar bilgiyle karşılaşacakları konusunda miktarı belirleyen hocalar olsa da daha sonra kendi ilmi süreçlerinde azar azar artırarak bilgileri hazmederek ilerleme usulünü kendi öğrenme süreçlerinde de uygulayabilecekleri de vurgulanmaktadır. Bu usulün tedrici yöntemin bir uygulama biçimi olduğu söylenebilir.

İmam Gazali de benzer bir biçimde meşhur eseri olan *İhyau Ulûmiddin*’de tedrici eğitimi tavsiye etmektedir. “Önce, tavsiye edilen ilimlere ait kısa metinler okunmalı ve bu suretle onlardan her birinin maksat ve gayesine vukuf kazanmalıdır.

Ondan sonra, en önemlisinden başlayarak ömrü yettiğince derinliğine tahsil yapmalıdır.” (Gazali, 2008: 119).

Bu konuda Kettaânî de eserinde (*Hız. Peygamber’in Yönetimi et-terâtîbu’l-idâriyye*) şöyle bir açıklamada bulunmaktadır: Ashabın önce anlaşılması kolay ve açık sonra da zor olandan başlayarak ve esas ilkeleri diğerlerinden önce okuyarak ilmi derece derece öğrenmek konusunda örneklik ettikleri bilinmektedir. Buhari İbn Abbas’tan şu rivayetti nakleder: “Âlim ve fakih olan rabbâniler olun.” Buhari şöyle der: “Rabbani insanlara büyük ilimlerden önce küçük ilimleri öğreten kimseye denir.” (Buhari, İlim, 10). Hafız İbn Hacer şöyle der: “İlmin küçüğünden maksat meseleleri açık ve anlaşılır olanı, büyüğünden maksat da meseleleri ince olanıdır.” Şöyle de denmiştir: Rabbâni insanlara önce ilmin külliyyatından önce cüzziyatını veya usulünden önce furûnu veya gayelerinden önce ön bilgilerini öğretir (el-Kettânî, 2003: 301).

Tedric yöntemi, bilgilerin sindirilmesine fırsat verecek şekilde azar azar ve tedrici olarak verilmesi temeline dayanır. Tedricilikte, bilgi mahiyeti insanların algılama seviyelerine, anlama ve kabullenme yeteneklerine göre belli bir tercihler nizamı içinde sindirilerek sunulur (Cebeci, 2010: 6).

Tedric yöntemi hakkında İbn Haldun’un şu tavsiyesi de dikkat çekicidir: “Bilmek gerekir ki, talebelere ilimlerin telkini, ancak azar azar ve peyderpey şeklindeki bir tedriciliğe dayanması halinde faydalı ve tesirli olur.” (İbn Haldun, 1983: 2, 1285).

Zernûcî ilme yeni başlayan kimsenin kendisine en kolay anlaşılır gelen ilimden başlaması gerektiğini vurgularken kendisinin görüşünü kuvvetlendirmek adına Hocası Şerafüddin Ukaylî’nin rivayetini de eserine almıştır. Şöyleki: “Bu konuda hocalarımız müptediler (yeni başlayanlar) için Mabsut’tan kısa kısa bölümler seçerlerdi ki bunların anlaşılması zor değildi.” (Ez-Zernûcî, 2019: 54). Görülmektedir ki Zernûcî öğretimde kolaydan zora doğru öğrenme yönteminin kullanılmasını ve faydasını yaşadığı çağda (13. Asırda) anlatmış, bunu yaparken de öğrencinin faydası ilkesini göz önünde bulundurarak talebeye yumuşaklıkla yaklaşılmasını tavsiye etmiştir.

Öğrenme sürecindeki etkinlikler öğrencilere kolaydan zora, basitten karmaşığa doğru bir yöntemle uygulanmalıdır. Çünkü öğrenci zorlanacağı konuyu iyice kavrayamayacak ve bu süreç ona yılgınlık kazandıracaktır. Oysaki kolay olanı öğrenmede öğrenci zorlanmayacağı için o konu alanında temel iyi atılmış olduğu için sağlam bilgiler edinmiş olacaktır. Bu da öğrenciye kavrama ve algılama becerisi kazandıracak, böylece karmaşıklaşan veya zorlaşan konular öğrenci tarafından daha kolay öğrenilecektir (Karabacak, 2015: 149-178).

İbn Haldun da bu konunun önemine işaret etmektedir: “Basitten mürekkebe, esaslardan teferruata ve kolaydan zora doğru gitmek ve açılmak eğitimde esastır. Dersler bu esasa göre tanzim ve tertip edilmezse, zaman ve mesai boşa gider” (İbn Haldun, 1983: 2, 1291).

Öğrencilere, başlangıçta dinî ve dünyevî sahada daha çok ihtiyaç duyulan bilgiler vermek ve istidatlarına göre hareket edip, tertibe uymak gerekir. Henüz yeni başlayana bilgiler, ayrıntısına dalmadan basit ve onu ürkütmeyecek şekilde verilmeli, öz ve kısa metinler tercih edilmelidir. Seviyeye uygun bir kitapla derse başlamak en uygun olanıdır (Bayraktar, 2020: 195).

Tedrici eğitimdeki ana ilkeler şöyle sıralanabilir:

- Kolaydan başlayıp zora doğru gitmek
- Somuttan başlayıp soyuta varmak
- Bilinenlerden hareketle bilinmeyene ilerlemek
- Her duruma münasip öncelikler tanımlayarak birbirini tamamlayan tedrici bir program uygulamak (Cebeci, 1996: 74).

Ayrıca Zernûcî de takrir yönteminin önemini öğrenci cephesinden ortaya koyduğu görülmektedir. Talebelere konuları önce hocadan dinlemelerini tavsiye etmektedir. Bunu da şöyle gerekçelendirmektedir: ‘Onlar (hocalar) duyduklarının en güzelini ezberliyorlar, ezberlediklerinin en güzelini de anlatıyorlardı.’ (Ez-Zernûcî, 2019: 81) Dolayısıyla hocaların yılların birikimi ve tecrübesi ile yaptıkları dersleri dinlemenin faydalı ve önemli olduğunu vurgulamaktadır. Adeta malumat yığınlarından süzülerek seçilmiş en özlü, gerekli ve önemli bilgileri hocaların vurgulayarak anlatmaları, örneğin farklı kitaplardan veya kaynaklardan okuyarak öğrenmeye göre hem daha verimli hem de güvenli bir öğrenme ortamı sağlamaktadır

Öğretmenler tarafından en çok kullanılan bu yöntem, en çok bilgi aktarılan ve konuşmaya dayalı olan bir yöntemdir. Öğrencilerin dikkatlerini çekmek, güdülemek, motivasyonlarını canlı tutmakta öğretmenlerin kendi yöntemlerini de işin içine katmasıyla, kalabalık sınıflarda, eğlenceli ders işlemede ve en çok bilgi aktarımında kullanılan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Dikkat edilmesi gereken husus yerinde ve dengeli bir şekilde bu yöntemi uygulamaktır (Sünbül, 2011: 281).

Zernûcî, öğrenci merkezli bir ders işlemek ve dersi sıkıcılıktan uzaklaştırmak, dersi daha cazip ve verimli hale getirmek için soru-cevap yöntemiyle ders işlemeyi önermektedir (Ez-Zernûcî, 2019: 7-8).

Soru cevap yöntemi Kur'anı Kerimde belli hususları hafızalara iyice yerleştirmek için sık sık kullanılmaktadır (Cebeci, 2010: 6-7). “Karia, bu Karia nedir? Karia'nın ne olduğunu bilir misin? O gün insanlar çırpınarak etrafa savrulan kelebekler gibi olurlar. Dağlar da didilip darmadağın edilmiş renkli yünler gibi olurlar. Kimin tartıları ağır gelirse işte o, memnun olacağı bir hayata kavuşur. Kimin de tartıları hafif gelirse onun barınağı Haviye'dir. Onun ne olduğunu bilir misin? Kızıışmış bir ateştir.” (Karia, 101/1-11) Görüldüğü gibi Yaratıcı konunun önemini vurgulamak için Kur'an-ı Kerim'de daha birçok yerde soru sorarak dikkatleri celb etmektedir.

Peygamberin hadislerinde de soru cevap yönteminin kullanıldığı görülmektedir. Meşhur Cibril Hadis'inde Cebrail Peygambere “İman nedir?”, “İslam nedir?”, “İhsan nedir?” diye sormuş ve sonra cevaplarını vermiştir. (Buhari, İman, 37).

Zernûcî soru-cevap yönteminin önemine daha da dikkat çekmek için Ebu Yusuf'un “Bu kadar ilmi nasıl elde ettin?” diye sorulduğunda: ‘İstifade konusunda çekimser kalmadım, ifade konusunda da cimri davranmadım’ cevabını göstermektedir. Burada Ebu Yusuf öğrenmede aktif bir rol almanın yanında zımnen soru-cevap yöntemine de işaret etmektedir.

Buna benzer bir durumu İbn Abbas örneğini vererek de göstermiştir. İbn Abbas'a ‘ilmi nasıl elde ettin?’ diye sorulduğunda şöyle cevap verdi: “Çok soru soran bir dil ve düşünen bir kalple.” (Ez-Zernûcî, 2019: 57-58). Böylelikle müellif, ilmi seviyeyi yükseltmenin, kolay öğrenmenin bir yolu olarak soru-cevap yöntemi ile öğrenmede aktif olmayı vurgulamaktadır. Ayrıca Zernûcî ilk devirlerde talebenin

isminin “mâ takûl/ne dersin” olduğunu belirtmektedir. Talebeye bu ismin verilış nedeninin ise, onların âlimlere sık sık “Mâ takûlu fî hazihi”l mesele/Bu konu hakkında ne dersiniz?” diye sormaları olduğunu açıklamaktadır (Ez-Zernûcî, 2019: 58). Bu durumda soru sormanın öğrenci olmanın gereği, olmazsa olmazı, doğal ve beklenen bir özelliği olarak değerdendirilmesi bakımından dikkate değerdendir.

Zernuci’nin önemsediğ bir diğer öğrenme yöntemi ise kalıcı öğrenmeyi sağlayacak olan tekrar yöntemidir. Her nekadard tedriciliği vurgulamak için yer verdiği Ebu Hanife’nin görüşünde az tekrara alıştırmaktan söz edilse de kendisinin kısmen hocasından farklı düşündüğünü anlaşılmaktadır. Ona göre az konu ve çok tekrar verimli öğrenmeyi sağlayacaktır. Bu görüşünü řu sözle “Denilmiştir ki: başlangıç bir harf ve bin tekrarla olmalıdır. Yani az ders çok tekrar yöntemi en uygun yöntemdir.” (Ez-Zernûcî, 2019: 54) dile getirmiştir.

İbn Haldun da ilimlerde takip edilmesi gereken yöntem olarak üç tekrar yöntemini şöyle açıklamıştır: Ona göre öğretmen ilk önce anlatacağı konunun bir bölümünü kısa ve özet bir şekilde açıklama yoluyla zihne yaklaştıır. İkinci tekrarla ilmi ayrıntılarıyla açıklayarak kısa kesme ve özetleme sınırını aşar. Böylece öğrencinin zihninde yer etmesi sağlanır. Son olarak da öğretmen bir tekrar daha yapar ve konuyu biraz daha genişleterek öğrencinin kafasındaki kapalı ve kilitli olan şeyleri kendisine açar. Konu ve ilim dalı hakkında umumi ve istikrarlı bir fikir oluştuktan sonra teferruata ve tafsilata geçer. Anlamadığı bir şey bırakmaz. Böylelikle öğrenme hâsıl olur ve o ilimde meleke kazanması sağlanmış olur (İbn Haldun, 1983: 1285-1286). Görüldüğünü gibi aslında yapılan her bir tekrarın birbirinden farkı vardır. Amaç ve kapsam açısından oluşan bu farklılıklar öğrenmeyi kalıcı hale getirme, bilginin künhüne vakıf olma, varsa eksiklikleri giderme gibi faydalara hizmet etmektedir. Dolayısıyla tekrar denilince sadece bilginin ezberlenmesinin anlaşılmaması gerekir.

Ashabın anlamadıkları bir bilgiyi duyduklarında onu anlayıncaya kadar tekrar ederek bu konuda da örneklik ettikleri bilinmektedir: “Hz. Aişe bilmediği hiçbir şey duymadı ki onu anlayıncaya kadar (öğrendiğ kimseye) başvurmaya devam etmesin.” (Buhari, İlim, 36).

Zernûcî talebenin öğrendiklerini sık sık tekrar etmesinde fayda sağlayacağı görüşündedir. Ona göre talebenin dünün dersini beş kere, iki gün önceki dersi dört

kere, üç gün önceki dersi üç kere, dört gün önceki dersi iki kere, beş gün önceki dersi bir kere tekrar etmesi gerekir (Ez-Zernûcî, 2019: 61). Böylece Zernûcî, belleme ilkelerinden olan çok tekrar kuramını psikolojik bir kavrayışla birçok batılı bilginlerden çok daha önce belirlemiştir (Tütüncü, 1991).

Tekrar yöntemi, metindeki ya da herhangi bir konudaki cümleleri sık sık tekrar etme, içten bir cümleyi başka bir cümleyle bir araya getirme, yazılı bir konunun cümlelerini veya ayrıntılı konuları kavrama, okuma, tanımlama ve iyice pekiştirme stratejisidir. Witrock (1990) bu konuyla ilgili öğrencilerin öğrenme faaliyetlerini aktarım, yeniden düzenleme ve yeni anlam verme gibi zihinsel süreçlerine katkı sağladığını söylemektedir (Sünbül, 2011: 131).

Bunların yanında Zernûcî, talebinin dersi iyice ezberledikten sonra notlar almasının ezberini daha da kuvvetlendireceğini önermektedir. Ayrıca o talebinin ilmi gelişimine mani olacağı ve vaktini boşa harcayacağından dolayı anlamadığı şeyi yazmaması gerektiğini de söylemektedir (Ez-Zernûcî, 2019: 54). Bir başka ifadeyle o anlayarak ve muhakeme ederek not almanın, yazmanın önemine ve gereğine işaret etmektedir. Çünkü not alma kalıcı öğrenme yöntemlerindendir.

Zernûcî talebelerin münazara ve müzakere yöntemini de elden bırakmaması gerektiğini söylemektedir. Bu esnada birbirlerine karşı son derece insafli ve sakin olup, düşünerek cevap vermeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Talebelerin birbirlerine kızmaktan ve kuru gürültü yapmaktan kaçınmaları gerektiği görüşündedir. Eserinde münazaranın bir tür istişare olduğunu ifade etmekte ve münazaranın hakkı izhar için yapılması gerektiğini belirtmektedir. Ona göre müzakere ise ancak doğru olan neticeye ulaşmaktır. Bu amaca ulaşmak için müzakerenin kızarak ve laf çatışması yaparak değil, düşünerek ve insafli olarak gerçekleştirilmesi gerekir (Ez-Zernûcî, 2019: 55).

Ayrıca müzakerenin, dersi sadece soyut olarak tekrar etmekten çok daha fazla faydalı olduğunu, “Bir saatlik müzakere, bir aylık tekrardan daha iyidir.” (Ez-Zernûcî 2019: 56) sözleriyle dile getirmektedir. Bir meseleyi farklı vechelerden görebilmeyi, düşünebilmeyi sağlayan bu yöntem ile hem kalıcı öğrenme sağlanmakta hem de daha derinlemesine bir kavrayış mümkün olmaktadır. Buradaki yöntemin günümüzdeki tartışma yöntemiyle aynı olduğu söylenebilir.

“Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır, onlarla en güzel şekilde tartış” (Nahl, 16/125) ayeti kerimesinde ifade edilen tartışma yöntemi; öğrencilerin öğretmenin gözetimi altında öğrencilerin gruplara ayrılarak bir konu veya bir problem üzerinde tartışmak, fikir alış-verişinde bulunmak ve bu konu hakkında çıkarımlara ulaşmak yöntemidir. Böylelikle öğrenci tartışmanın sonunda nesnel sonuçlara ulaşabilmeyi, çıkarım yapmayı öğrenmeyi, farklı görüşlere saygılı olmayı, dinlemeyi ve değerlendirmeyi, kendi düşüncesini başka görüşlerle kıyaslama becerisi kazanır. Bu kazanım öğrencide dengeli ve uyumlu bir şahsiyet kazandırması bakımından önem arz etmektedir (Cebeci, 2010: 9).

Parlamenter eğitim yöntemi de denilen bu yöntemde gaye, konular üzerinde bilgi toplayıp, tartışma yapmak suretiyle öğrencilere bilgi kazandırmaktır. Bu yöntemle çalışırken öğrenciler, konu hakkında öğrendiklerini söyler, ileri sürülen kanıtlar ve düşünceler üzerinde konuşur, tartışır. Bu tartışmaya öğretmen de katılır ve dersin sonunda konu hakkında bilinmesi gereken bilgiler tespit edilerek konu işlenmiş olur (Bayraktar, 2020: 173-174).

Bu yöntemle bilinenden gidilerek, bilinmeyene ulaşılmaya çalışılır. Bu yöntem öğrenciye araştırma ve inceleme yapmayı, sebep-sonuç ilişkisi kurmayı, sonuçları kaydetmeyi, bir hususla ilgili ayrıntılı düşünmeyi sağladığı gibi hem öğretmen hem de öğrenci alıcı ve verici konumundadır. Öğretmen sadece kayıtları kontrol eden bir rehber değil kendisi de o konu hakkında araştırma yapmak zorundadır (Bayraktar, 2020: 174).

Tartışma yöntemi soru- cevap gibi öğretmen merkezli bir yöntem olmayıp öğrencilerin kendi aralarında karşılıklı fikir alış veriş yapacak şekilde etkileşimde bulunmalarını sağlayan bir yöntemdir. Burada dikkat edilmesi gereken husus tek bir cevabı olan ya da tartışılması olanaksız olan bir konu değil, birden çok çözümü olan esnek ve değişik yapıları olan konular seçilmelidir. Bu bakımdan dinin temel ilke ve kuralları hakkında değil, dinin duygu ve ahlaki konularını pekiştirmek amaçlı, aktif ve kalıcı öğrenmeler sağlayacak konular tercih edilmelidir. Kur'an'da doğruyu bulma ve gerçeğe ulaşma hususunda uygun bir usul ile tartışma yapılması emredilmiş olarak da karşımıza çıkmaktadır. (Cebeci, 2010: 10). “Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır, onlarla en güzel şekilde tartış.” (Nahl, 16/125).

Zernûcî'nin eğitim görüşlerine bakıldığında takrir yöntemi, kolaydan zora doğru öğretim, sunum yöntemi, soru-cevap yöntemi, münazara ve müzakere yöntemi, problem çözme yöntemi gibi yöntemler dikkat çekmektedir.

Kâbisî de ise, takrir/anlatım, sunum, işbirliğine dayalı öğrenme, akran eğitimi, koro halinde birlikte söyleme/okuma, grup çalışması, ölçme değerlendirmede sürece dayalı birebir takip ve değerlendirme yöntemleri olduğu görülmektedir. Kâbisî'nin Zernûcî'den ayrılan bir yönü de münazara ve müzakere yöntemini kullanmayışıdır. Bir diğer görülen farklılık ise Kâbisî sözkonusu yöntemleri öğretmen cephesinden ele alırken, Zernûcî öğrenci cephesinden bakarak değerlendirmekte ve tavsiye etmektedir.

Her iki müellif aktif öğrenme stratejileri, akran eğitimi, örnek ahlakî eğitim yöntemleri, eğitimde sevgi yaklaşımı, öğretmenlik mesleğinin etiği gibi konuları yaparken normatif düşünce bakış açısını etkileyen Kur'an ve sünnete dayalı eğitim kavramlarıyla ortaya koymuşlardır.

4. 5. Kâbisî ve Zernûcî'nin Eğitimlerinde Tatil Günleri Ne Zamandır?

Kâbisî, çocukların tatil gününün Cuma günü olduğunu belirtmektedir. Bu konuda İbni Sahnûn'un görüşünü de rivayet etmektedir. Perşembe günü ikindi namazından sonra başlar, Cumartesi sabahı erkenden okula gelirler. Ders programı şu şekilde olur: Çarşamba günü akşamı, Perşembe günü sabahı çocuklar yazı yazma zamanına kadar hiziplerini (Öğrencinin Kur'an'dan okuduğu miktar.) okur ve öğretmene dinletirler. Evlerine dönecekleri zamana kadar serbest çalışma yaparlar. Bu; güzel, faydalı, öğretmen ve öğrenciler için uygun bir usuldür. Ramazan bayramı için de bir gün izin verir, fakat üç gün izin vermesinde bir mahzur yoktur. Kurban bayramında üç gün izin verir, beş gün izin vermesinde bir mahzur yoktur. Bunun şefkatte orta yol olduğunu belirtir. İbni Sahnûn'a bir- bir buçuk gün kadar öğretmenin, çocuklara izin vermesi görüşü sorulur. O da hatim için bir-bir buçuk gün kadar tatil etmenin halkın yapa geldiği bir örf olduğunu hatırlatır. Ayrıca bir de bayramlarda izin verildiğini, bütün babaların müsadesi olmadan bundan fazla izin verilmeyeceğini söyler. Öğretmene hediye veren çocuklar için fazladan tatil vermesini de uygun görmez (Kâbisî, 1995: 108-109). Dolayısıyla denilebilir ki Kabisi de hocasının görüşünü benimseyerek haftalık tatil gününün Cuma günü

olduğunu belirtir. Haftalık tatil Perşembe ikindi namazından sonra başlar, Cumartesi sabahı öğrencilerin okula dönmeleriyle biter.

Burhaneddin ez-Zernûcî eserinde tatil gününü ele almadığı görülmüştür. Her ne kadar Müslümanlar için Cuma günü en faziletli bir gün (Ebu Dâvûd, Salât, 200-201), içerisinde Cuma namazının bulunduğu adeta haftalık bir bayram ve eğitim geleneğinde de öğrenciler için dinlenme günü olarak kabul edilse de Zernuci buna değinmemektedir.

Bu konuda Bayar Dodge, 1962 yılında yazmış olduğu *Muslim Education in Medieval Times* adlı eserinde tatil gününe değinmiş olup şöyle ifade etmiştir: “Salı öğleden sonraları ve Perşembe sabahları çocuklar yazdıklarını kontrol eder ve düzeltirlerdi. Cuma dinlenme günüydü ve bayramlar için tatiller de vardı. Öğretmene aylık veya yıllık olarak ödenen öğrenim ücreti kadılar tarafından belirlenirdi” (Dodge, 1962: 4).

4. 6. Kâbisî ve Zernûcî’nin Kız Çocuklarının ve Kadınların Eğitimine Bakış Açısı

Kâbisî kız çocuklarına, kadınlara Kur’an ve ilim öğretilmesini güzel ve faydalı bulmaktadır. Ancak (Müslüman) hanımlara “teressül (mektup yazımı kuralları), şiir ve benzeri şeylerin öğretilmesini tehlikeli bulmaktadır. Onlara faydası umulan ve fitnesinden emin olunan şeyler öğretilmelidir ve yazı öğrenmemesi en emin yoldur. Öğretilmesinden korkulan şeyin öğretilmemesi onlar için daha iyidir.” (Ateş & Öymen, 1966: 32), der. Bunu da şöyle izah etmektedir. “Çünkü onları idare eden onların çobanıdır ve onlardan sorumludur.” (Ateş & Öymen, 1966: 33). Burada ifade edilen görüşler dönemin toplumsal şartları ve eğitimin henüz bugünkü manada kurumsallaşmamış ve yaygınlaşmamış olduğu gerçeği ile birlikte değerlendirilmelidir. Çocukların ve burada konu edilen özelde kız çocuklarının eğitimi ile ilgili olarak onların eğitiminden sorumlu olan velileri/ebeveynleri ve hocalarının ortak kararı ile eğitim içeriği belirlenmektedir. Müslüman toplumlarda erkek egemen düşünüş ve yaşama geleneği içerisinde kadınların fitne/kötülüğe sebep olmamaları veya maruz kalmamaları için çeşitli tedbirlerin alınmaya çalışıldığı görülmektedir. Alacakları eğitimin muhtevası belirlenirken de buna özen gösterilmiştir. Kız çocuklarına yazının öğretilmesi konusundaki çekince de bu bakış açısını yansıtmaktadır, denilebilir. Bugünden bakıldığında çok anlamsız görünen bu

tedbir için bugün çocukların eline tüm sosyal medya ve iletişim imkânlarının sınırsız ve denetimsiz sunulmasındaki sakıncaları belirtmemiz gibi anlaşılabilir. Ancak buradaki fark kız veya erkek çocuk ayırımı yapmaksızın bu tehlikeye işaret etmek ve gerekli tedbirleri almak konusundaki duyarlılıktır.

Buradan anlaşılmaktadır ki Kâbisî, kız çocuklarının öğrenim görmesine karşı değil, onlar için fayda vermeyecek şeylerin öğretilmesini uygun bulmamaktadır. Ayrıca kız çocuklarına neler öğretilmesi gerektiğini de kız çocuklarının ailesinin tercihinine bırakmaktadır. Bu bağlamda J. J. Rousseau *Emile*'de aynı düşüncüyü ortaya koymaktadır: “Kadınların çok şey öğrenmeleri gerekir, ama yalnızca bilmeleri uygun olan şeyleri öğrenmelidir.” der (Rousseau, 2009: 219). Ayrıca J. J. Rousseau *Emile*'in beşinci bölümünde daha konuya başlar başlamaz *Emile*'in eşi olacak Sophie'nin tam bir kadın olması, kendi cinsinin gerektirdiği sıfatları, kişiliği taşıması gerekliliğinden bahseder ve kadın eğitiminin erkek eğitiminden farklı olması gerektiğini dile getirir (Rousseau, 2009: 213-220).

Ayrıca Kâbisî, kız ve erkeklerin birlikte okutulmasını uygun görmemektedir. Ayrı okutmanın onların salâhından (iyi hal) ve güzel nezaretten sayıldığına hükmetmektedir. İbni Sahnûn'un “öğretmenin kız ve oğlanları karıştırarak okutmasını iyi görmem, çünkü bu, kızların bozulmasına sebep olur” görüşünü de kendi görüşünü desteklemek babından zikreder (Kâbisî, 1995: 105). Yukarıda ifade edilen erkek merkezli düşünme ve bunu destekleyecek bir dil üslubun burada da kullanıldığı görülmektedir. Aynı şekilde bu durumun kız ve erkeklerin bozulmasına neden olacağı birlikte ifade edilebilirdi. Eğitimciler arasında eskiden beri her iki cinsin eğitiminin ayrı ayrı olması gerektiği üzerine fikir ortaya koyanlar ve bu düşüncelerini gelenekleştirerek yıllarca böylesi okullar kurup uygulayanlar olmuştur. Günümüzde de bu tür okulların örnekleri bulunmaktadır. Yine şimdilerde karma eğitimin olumlu-olumsuz etkileri konusunda çalışmalar yapılmaktadır. Örneğin bu çalışmalardan birinde ortaya konulan tespitlerden bazıları şunlardır:

Yapılan araştırmaların çoğu ölçülebilir akademik başarılar açısından kız-erkek ayrı eğitimin pozitif etkileri olduğunu göstermektedir. Yapılan çalışmaların çoğunluğu yükseköğretime devam etme arzusu konusunda ayrı eğitimin daha başarılı olduğunu ortaya koymuştur. Ayrı eğitim veren kurumların, özellikle kız öğrenciler için yükseköğretim beklentilerini artırdığı sonucuna varmıştır. Öğrenci adaptasyonu ve sosyal ve duygusal gelişim açısından ayrı eğitim daha başarılıdır. Bunun tek istisnası, yeme bozukluklarının ayrı eğitim veren kurumlarda daha yüksek düzeyde olmasıdır. Ayrı eğitim veren kurumlardaki

hem erkek ve hem de kız öğrenciler görünüm ve paradan çok notlara ve birbirlerine önderlik etmeye önem vermektedir (Turhan, 2012: 44-46).

Zernûcî eserinde, ilmin mahiyeti ile başladığı ilk bölüme “İlim öğrenmek her Müslüman kadın ve erkeğe farzdır.” (İbn Mâce, Mukaddime, 17) hadisiyle başlar ve onun bu hadise yer vermesi, ilmin elde edilmesi bakımından kız erkek ayırımına gitmediğini, eğitimde herkesin eşit hak ve sorumluluklara sahip olduğuna işaret etmek istediğini gösterir. İlmi vesilesiyle insanoğlunun meleklerden daha üstün olacağına da ayrıca vurgu yapmıştır (Ez-Zernûcî, 2019: 16). Netice itibariyle Zernûcî de kadınların eğitimini kesinlikle önermektedir. Fakat eserinde ‘kadınlara ne tür bir eğitim verilmeli?’ sorusunun cevabını karşılayacak ve ‘karma eğitim’ hakkındaki düşüncelerinin neler olduğuna dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

Zira öteden beri bilinmektedir ki eğitilmiş kadın eğitilmiş toplumu oluşturmaktadır. Toplumun içinde aldığı görevlerle sorumlulukları paylaşan kadınlar, hayırlı bir toplumun inşasında İslam dininin vermiş haklar ve saygın konum ile var olabilir/katkı sunabilir ve bunun için kendilerini ilimle donatabilirler. Dolayısıyla hayata yönelik her ilmi faaliyette kadının yeri vardır. Bu hakkı onlara İslam dini vermiştir. Bunun örneğini Hz. Peygamber’in sünnetinde ve sahabenin yaşantısında görmek mümkündür.

Hiz. Peygamber (s.a.v.) de kadınların toplumdaki konumlarının iyileştirilmesine ve eğitime katılmalarına özel bir ihtimam göstermiştir. “Allah Resûlü’nün eğitim öğretim amacıyla tertip ettiği meclislere erkeklerin yanı sıra hanımlar da yoğun biçimde katılmıştır. Hatta hanımlar mescitte erkeklerden yer ve fırsat bulamayınca, ‘Allah’ın sana öğrettiğinden bize de öğret.’ diyerek kendilerine özel bir gün tahsis edilmesini istemişler, Hiz. Peygamber de özel bir gün belirleyip onlara vaaz ve nasihat ederek eğitimleriyle meşgul olmuştur.” (Buhari, İ’tisâm, 9).

Haftanın bir gününü tamamen kadınlara ayırıp, o günde sadece onlara hitap etme ve onların sorularına cevap vermeye çalışmıştır. Peygamber zevcelerini de bu görev ve mesaide vazifelendirmiştir. Bilindiği gibi Hiz. Hafsa okuma yazma bilmekteydi. Yine Peygamberin bir diğer eşi AyiŖe, İslam hukuku alanında yüksek bilgi sahibi olup, daha sonraki dönemlerde dahi en âlim erkek hukukçular kendisinin üstün hukuk bilgisinden faydalanmak üzere ziyarete gelip istiŖari mütalaalarda bulunurlardı. Aynı şekilde AyiŖe “Ŗiir”, “tıp”, “Arap tarihi” (eyyâm’ul-arab) ve Arabistan kabilelerinin “ensâb” şecereleri vs. üzerinde de üstünlük sağlamıştı.

Kur'an-ı Kerim de, bizzat Peygamberin hanımlarına eğitimle iştigal olmaları için vazifeler yüklemişti (Hamidullah, 2003: 773). "Ocak ve yuvalarınızda Allah'ın ayetlerini ve hatta Hikmetini hatırlayıp zikrediniz. Allah Latif ve (her şeyden) haberdardır (Ahzâb, 33, 34) ayeti kerimesi bu hususa işaret etmektedir. Sahabi kadınlar arasında 20 kadar kadın hukukçunun adı sayılmaktadır (Hamidullah, 2003: 773).

Peygamberin kızı Ümmü Gülsüm de yazı yazmasını biliyordu. Sa'd'ın kızı Ayşe babasının kendisine okumayı öğrettiğini söylüyor, Ummu Seleme yazıyı bilmemekle birlikte, okuyabiliyordu. Kur'an'ın ilk yazılı metin haline getirilmesi teşebbüsüne girişildiği zaman ele alınan sûrelerin Peygamberin karısı Hafsa'nın sakladığı örneklerden alındığı ileri sürülmüştür (Dağ & Öymen, 1974: 163).

En- Nevevî (ö. 1278), *Kitâb Tehzib el-Esmâ* adlı biyografik sözlüğünün bir bölümünde hadis nakleden kadınlar da bulunuyordu. Bu kadınlar arasında Ebû Bekr'in kızları Ayşe ve Esmâ da yer almaktadır. Ayşe'nin doğrudan doğruya Peygamberden 1000 hadis rivayet ettiği söylenir. 56 kadar hadis de Esmâ'ya atfedilir. Esmâ, Abdullah b. Zübeyr'in annesidir. Yermuk harbine (m. 634) kocasıyla birlikte katılmıştır. Oğlunu el-Haccâc'a meydan okumaya tenbih ederek şöyle demiştir: "Oğlum! Şerefle yaşa ve şerefle öl (iş kerimen ve mut kerimen)." (Dağ & Öymen, 1974: 163).

Burada işaret edilen hususlardan hareketle denilebilir ki kız çocuklarının/kadınların yazmayı öğrenmeleri konusundaki çekinceli tavrın doğrudan İslam'la, Hz. Peygamberin ve sahabenin uygulamalarıyla bir ilgisi yoktur. Ortaya konulan görüş Kâbisi'nin ve hocasının yaşadığı dönemki toplumsal yapının ve oluşturulan geleneğin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. İslam toplumlarında nasıl böylesi bir gelenek oluşturulmuş ve sürdürülmüş bu konunun ayrı bir araştırmanın konusu olarak derinlemesine araştırılıp tartışılması gerekir.

"Öte yandan ilk defa Hz. Ömer tarafından Medine'de iki kâri (imam) tutulduğu, bunlardan birinin kadınlara, diğerrinin erkeklere namaz kıldırıldığı rivayet edilmektedir. Ayrıca Hz. Ali'nin de cemaatleri ayırıp, bunlara ayrı ayrı imam tayin ettiği, "İmâmu'n-Nisâ" olarak Arfece'yi vazifelendirdiği belirtilir." (Canan, 1977: 346).

Gerek Peygamber zamanında ve gerekse ilk halifeler döneminde kadınlar, camilerde kendilerine mahsus mekânlarda erkeklerle birlikte ibadetlerini yapmışlar, camilerde yapılan dini eğitimi dinleyerek ve izleyerek dinlerini öğrenmişlerdir. Ender günlerde kendilerine özel gün ve imam ayrılmıştır (Canan, 1977: 347).

Müslüman toplumların eğitim geleneğinde her ne kadar genellikle kız ve erkek çocukların ayrı ayrı okutulması söz konusu ise de bundan farklı uygulamaların da olduğundan söz edilmektedir. Kız çocukların erkek çocuklarla birlikte öğretim gördükleri hakkında rivayetler vardır. M. IX. asırda Kûfe'de okullara kız çocukların da gittiği bildiriliyor. Kûfe'de Banû Abs mahallesinde bir okul vardı ki bu okula sürekli gidenlerden biri kızdı. Sadece kız çocuklar değil, genç kadınlar da okula devam etmişlerdir. Emevî halifesi el-Velîd b. Abd el-Melik'in bir defasında aralarında Kur'ân öğrenen cariyelerin de bulunduğu çocukların öğretim gördüğü bir yerin yanından geçtiği söylenir (Dağ & Öymen, 1974: 163). Bu da bu konudaki görüşün zamandan zamana ve bölgeden bölgeye değişebildiğini göstermektedir, denilebilir.

4. 7. Kâbisî ve Zernûcî'nin Eğitim-Öğretiminde Çocuk Eğitiminin Önemi

Çocuk eğitiminden bahsetmeden “çocuk kime denir” sorusunun cevabına bakmak gerekir. Çoğunlukla fiziksel ve zihinsel açıdan bakıldığında 0-16 yaş aralığında bulunan insanoğluna çocuk denildiği bilinmektedir. Bu yaş aralığı her zaman ve her şartta geçerli olmayabilir. Bazı bilim adamları 0-14 yaş grubunu çocukluk dönemi olarak almaktadırlar. Çocuğun tanımı toplumdan topluma, kültürden kültüre değişmektedir. Filipinler'deki çocuk yaşı ile İngiltere'deki çocuk yaşı bir olmadığı gibi Afrika ülkelerindeki çocukluk yaşı farklılık göstermektedir. Çocuk kavramına bakılacak olursa, iki yaşından balığ dönemine kadar büyüme çağı içinde bulunan insan yavrusu; henüz balığ çağına ulaşmamış kız ve erkek olarak tanımlanabilir (Yalçın & Aytaş, 2017: 13).

Kâbisî'nin çocukluk anlayışı hakkındaki bakış açısını, ikinci bölümde “öğretmenin çocuklara nasıl davranmalı?” sorusuna verdiği cevaptan anlayabiliyoruz. Kâbisî eğitiminde genellikle öğretmen cephesinden ele aldığı için öğretmenlerin çocuklara şefkat ve merhametten ayrılmaması gerektiğini, onlara güzel davranmasını, onları kollayıp gözetmesini tavsiye etmektedir. Çünkü öğretmen babaları yerindedir. Onlara karşı daima asık suratlı olması, sevimsiz kaba davranış

olarak nitelenmektedir. Çocuklar bu kabalığa alışırsa artık öğretmenine karşı saygılı olmazlar. Ama öğretmen her zaman değil de terbiye etmeyi gerektirdiği zaman surat asarsa, çocuklar öğretmenin, kendisine kızdığını ve cezalandıracağı düşüncesine kapılır, öğretmenin kendilerini cezalandıracağını anlar. Böylece çocuklar bu duruma alışmazlar. Eğer çocuklar terbiyeyi hak ederlerse dövmeden, sadece surat ekşiterek bazen de suçun gerektirdiğine göre hem kızarak hem de döverek terbiye etmeye çalışmalıdır, ne sürekli surat asarak nefret ettirmeli ne de çocuklarla laubali olmalıdır, der (Kâbisî, 1995: 102). Kâbisî'ye göre çocuk terbiyesi öğretmen üzerine vaciptir. Onlara nasihat etmesi, koruyup, gözetmesi terbiye etmekten kaynaklanmaktadır (Kâbisî, 1995: 91). Buradan anlaşılmaktadır ki Kâbisî'nin çocuk anlayışında çocuğa karşı şefkat ve merhamet temel prensiptir. O dönemde sadece İslam coğrafyasında değil dünyanın birçok farklı bölgelerinde de çocukların terbiye ve disiplinlerinde bedenî cezaların en son başvurulacak bir çare yöntemi olduğu bilinmektedir. Hatta dayak ceza için olduğu kadar, çocukların cesur ve dayanıklı olmasını öğretmek için de başvurulacak bir disiplin yöntemi idi (Dağ & Öymen, 1974: 241; Dodge, 1962: 4).

Modern eğitim bilimlerinin verilerine göre de, eğitim esnasında karşısındaki kişiye şefkat ve merhametle yaklaşım, öğretmen ve öğrenciye de ferahlık kazandırır ve mutluluk verici bir bilim dalı meydana getirir. Baskı, dayak, şiddet, korkutma gibi cezalandırıcı davranışlarla ise, sevgi ve güven ortamı yaranılır veya yok olabilir (Erden & Akman, 2001).

Zernûcî'nin eserinde çocuk anlayışı ve görüşü doğrudan karşımıza çıkmamaktadır. Müellif'in çocuk anlayışını ancak eserinde Hz. Peygamber'in fitrat hadisine yer vermesinden çıkarmak mümkündür (Ez-Zernûcî, 2019: 32). Bilindiği üzere fitrat hadisi "Her doğan çocuk fitrat üzere doğar. Sonra ana babası onu Yahudi, Hristiyan veya müşrik yapar." (Müslim, Kader, 23).

Zernûcî'ye göre çocuk doğarken hiçbir bilgiye sahip değildir. Ne küfür ne de şer üzeredir. Her iki tarafa da eğilim gösterebilecek bir kabiliyete sahiptir. Her türlü ilme, iyi ve kötü ahlaka potansiyeli vardır. Doğarken davranışları biçimlenmiş değildir. Tecrübelerle elde ettiği bilgi yoluyla davranışları biçimlenecektir. Çevreden etkilenen bir istidadı vardır (Tütüncü, 1991: 110).

Kâbisî eserinde, eğitim-öğretim konusunda çocuk eğitime yönelik bilgiler vermiştir. Çocuğun öğretiminde birinci derecede babayı yükümlü tutmuştur. Eğer Kâbisî'ye göre çocuğun malı varsa babası ya da vasisi (babası ölmüşse) onu okula göndermek zorundadır. Eğer yetimin malı yoksa Müslümanların hâkiminin; hükümdarın olmadığı yerde salih kişilerin çocuğun eğitimini temin etmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla o devlet veya toplum çocuğun eğitimini sağlamalıdır. Müslümanlardan her kim bu görevi yerine getirir, çocuğun ilim öğrenmesini sağlarsa sevabı o kazanır. Eğer öğretmen bu çocukları ücret almadan okutursa onun sevap kazanacağını, söyler ve ekler, “Çünkü öğretmek, öğretmenin geçimini temin ettiği bir san’atıdır.” (Kâbisî, 1995: 75-76) şeklinde belirtmektedir. Buradan da anlaşılmaktadır ki çocuğun eğitiminden mutlak olarak sorumluluğu babasına, vasiye, yöneticiye ve öğretmenlere bunlar da yoksa devlete bu görevi yükleyerek çocuk eğitiminin önemli olduğunu göstermeye çalışmıştır ve hiçbir şekilde çocuğu öğretmensiz/eğitimsiz bırakmamıştır. “Bu görüşü ile ‘Çocuk Esirgeme Kurumu’ gibi bir kurumun kuruluş fikrinin öncüsü sayılabilir.” (Bayraktar, 2020: 104). Bunun da ötesinde bu görüş, son yüzyılın ürünü olan mevcut Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesi’nde (madde 28) ve Çocuk Koruma Kanunu’nda (Koruyucu ve Destekleyici Tedbirler: Madde 5, b) yer bulan haklardan biri olan çocuğun her koşulda eğitim hakkının korunması ilkesine o dönemlerde gösterilen hassasiyet ve önemi fark etmemizi sağlamaktadır.

Zernûcî eserinde tahsil çağına sekizinci bölümde değinmiştir. “İlmin beşikten mezara kadardır.” denildiğini vurgulamaktadır. Ayrıca İmam Ebu Hanife’nin öğrencisi olan Hasan b. Ziyad’ın (ö. 204/819)³⁹ seksen yaşındayken fıkıh ilmine başladığını ve kırk sene de fetva verdiğini bildirmektedir. Ardından ilim tahsil yaşının en verimli zamanının ilk gençlik çağı olduğunu belirtir. Ders çalışma vaktinin de seher vaktiyle, akşam ve yatsı arası olduğunu söyler (Ez-Zernûcî, 2019: 71).

³⁹ “Hasan b. Ziyad el-Lü’lü el- Kûfî, rivayetleri iyi bilir, güzel ahlaklı, faziletli bir kişiydi. Ebû Hanife’nin öğrencisiydi. Ebû Hanîfe ve talebelerinin görüşlerini ezbere bildiğini, ilmi yanında zühd ve takvâsıyla, ne pahasına olursa olsun gerçekleri söylemesiyle dikkati çektiğini vurgulamışlardır. Kûfe’ye kadı tayin edildi. Ayrıca talebeleri arasında dönemin muhaddislerinden İshak b. Behlûl de bulunmaktadır ki bu âlimin 50.000 civarında hadis rivayet ettiği güvenilir kaynaklarda belirtilmektedir.” Geniş bilgi için bkz. TDV. İslam Ansiklopedisi, c. 16, 361-362.

İlim talebesinin tüm vaktini ilim öğrenmekle geçirmesi ve bir ilimden sıkıldığı vakit başka bir ilimle meşgul olması gerektiğini söylemiş, bu konuda İbn-i Abbas'ın kelam ilminden sıkıldığında “Bana şairlerin divanını getiriniz” diye seslendiğini bildirmektedir. Ayrıca İmam Muhammed'in geceleri uyumadığını, defterlerini yanına alır birinden sıkıldığında diğerini okurdu ve uykusunu gidermek için yanına bir bardak soğuk su alır ve “Uyku hararetten ileri gelir, onu soğuk su ile gidermek gerekir.” dediğini belirtmektedir (Ez-Zernûcî, 2019: 71).

Görüldüğü gibi Kâbisî çocuk eğitiminin zorunlu olduğunu ele almışken, Zernûcî eğitimi genel olarak ele almış ve her yaşta ilim öğrenilmesi gerektiğini lakin ilk gençlik yıllarının daha verimli olacağını belirtmiştir. İlk gençlik yılları ile bugünkü manada ergenlik çağına ve dolayısıyla da yine çocukluk çağına işaret ettiği söylenebilir.

İleri yaşlarda da ilim öğrenmekten vazgeçmemenin ve ilim öğrenmeye devam etmenin önemi vurgulanarak bu yönde teşvikin olduğu görülmektedir. Örneğin Buhari “İlim ve hikmetten dolayı gıpta etmek bâbı”nda şöyle der: “Allah Resul'ünün ashâbı, büyük yaşta olmalarına rağmen ilim öğrenmişlerdir.” (Buhari, İlim, 15). Bu teşvikle beraber, âlimlerin birçoğunun ittifak ettiği hususlardan birisi çocukluk döneminin ilim öğrenmede çok önemli bir yere sahip olduğudur. Örneğin, İbnü'l-Ezrak el-Gırnatî'nin *Ravdatü'l-a'lâm* adlı eserinde anlatıldığına göre âlimlerden biri şöyle demiştir: “Büyüğe öğretmek küçüğe öğretmekten daha sağlamdır. Büyük kimse, ben ezberleyemediğim için öğrenemem dememelidir, Çünkü ashap ileri yaşlarda oldukları halde öğrendiler, ilimle meşgul oldular. Onlar ilimde derya idiler”. Turtûşî'nin *Sirâcü'l mülûk*'unda da şu bilgiye rastlanır: “Resûlullah'ın ashâbı genç ve yaşlı oldukları halde İslamiyet'i kabul ediyor, ilim, Kur'an ve sünneti öğreniyorlardı. Onlar ilim denizleri, hikmet ve fıkıhın ulu dağları idiler. Ancak şu var ki küçük yaşta ilim tahsili, esaslara vukuf bakımından daha köklü, buna bağlı teferruatta ise daha mahir olmayı sağlar.” (Kettânî, 2003: 302).

Din eğitimi çocukların esas erdemleri kazanmasında, bireysel ve sosyal bozulmalarda dengesizlik ve ölçüsüzlüğün giderilmesinde, toplumun kültürel yapısına ayak uydurmada ehemmiyetli görevler yüklenir. Bu manada eğitimin hedeflerine çocuğu yaklaştıracak okul öncesi eğitimin başlıca öğelerinden birisi olarak din eğitimi ele almanın gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Ayhan, 1985: 68-69).

Sahip olduğu becerilerin birini veya bir kaçını geliştirip diğerklerini ihmal etmek kişinin iç dünyasında üzüntüler yaşamasına neden olmakla birlikte topluma faydalı bir birey olmasını da engeller. İşte bu noktada din eğitimi genel eğitime destek sağlamak zorundadır (Yılmaz, 2003: 71). Okul öncesinde sağlanan dini eğitim çocuğun hurafe ve batıl inançlardan uzak kalmasını ve bilimsel esaslara dayanmasını sağlarken, bunu sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesi için bilişsel, duygusal ve fiziksel özelliklerinin iyi bilinmesinin yanında onların dini gelişim niteliklerinin bilinmesi ve eğitim sürecine dâhil edilmesi gerekmektedir (Dam, 2010: 64).

Bu durumda okul öncesi eğitimde din eğitimi önem kazanmaktadır. Tarihi sürece bakıldığında toplumun her kesiminde kendi ihtiyaç ve beklentileri, günlük yaşantıları, kurumsal yapısı eğitim anlayışının şeklini, yönünü ve yöntemini şekillendirmektedir. Bu bağlamda modern ve klasik dönemlerdeki okul öncesi eğitimle değişik biçimlerde karşılaşmak mümkündür. (Oruç, 2011: 19). Modern dönem okul öncesi eğitimi XVIII. asırda psikoloji ve pedagoji sahasında yapılan incelemelerin bir sonucu olarak J.H.Pestalozzi (1746-1827), F.Fröbel (1782-1852) ve M.Montessori (1870-1952) gibi lider isimlerin araştırmaları sonucunda geliştirilen erken çocukluk eğitimi girişimi şeklinde yorumlanmıştır. İslam dünyasında ise çocuk eğitimi yaklaşık 3-4 yaşlarından itibaren teorik temellerin yanısıra okul öncesi eğitimi de içeren takriben altı yaşına kadarki çocukların devam etmesi sağlanan sıbyan veya küttab denilen eğitim kurumları inşa edilmiştir (Yorulmaz, 2014: 16).

Çocuklar küttab’da, Kuran, namaz, okuma, yazma, Arapça derslerini zorunlu dersler olarak görmüşler, matematik, şiir, tarih, sarf, nahiv gibi dersleri ise seçmeli dersler olarak tahsil etmişlerdir (Ehvânî, 1955: 46). Öyleyse küttab kendi içerisinde farklı yaş gruplarını içine alan ve farklı gelişim dönemlerindeki çocukların eğitim için devam ettikleri kurumlar olmakla birlikte, hem kalem tutma, çizgi çizme, sayı sayma gibi, günümüz okul öncesi okulların işlevini yüklenmiş hem de ilk önceliği Kur’an eğitiminin yapıldığı okullara çevrilmiştir (Yorulmaz, 2014: 16).

Ülkemizde böyle mekteplere sıbyan mektebi denilmiştir. Cumhuriyet döneminde böyle mekteplere kız ve erkek çocuklar devam etmişler öyle ki her mahalle arasında açıldığı için “Mahalle mektebi”, hatta çoğu taştan yapıldığı için de “Taş mektep” ismiyle anılmıştır (Bayraktar, 2020: 90). Özetle bu okullar bugünkü

anaokulu ve ilkokul evresini içeren kurumlar olarak hizmet vermişlerdir (Yorulmaz, 2014: 17).

Aslında İslâm eğitiminde esas kural insan ömrünün tüm kademesi bir eğitim, bir öğrenim dönemi olmasıdır. Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: “Beşikten mezara kadar ilim öğreniniz.”⁴⁰ Bu hadis halk arasında çok yaygın ve kıymetlidir. İnsan beş-on yıl tahsil görmekle ilmin her nevini öğrenemez. Aslında insan okulda, ancak ilmin nerede olduğunu ve ilmin sonunun olmadığını öğrenir. Hiçbir okul, âlim yetiştirmemiş, ancak ileride âlim olacak insanlar yetiştirmiştir. Zaten örgün eğitim sonucunda öğrenciye verilen diploma ilim hazinesinin anahtarı olarak bakılmıştır (Bayraktar, 2020: 237).

Gerçekten İslâm âlimleri beşikten mezara kadar ilim tahsil etmişlerdir. Nitekim İbnu'l-Mubârek: 'Ne zamana kadar ilim tahsil edeceği' sorusuna "Ölünceye kadar İnşallah" karşılığını vermiştir (Bayraktar, 2020: 237). Yine Zernûcî'nin rivayetine göre Ebû Hanîfe'nin Öğrencilerinden Hasan b. Ziyâd, seksen yaşında iken fıkıh tahsiline başlamış, üstün çabası ve başarısı sonucu fetva makamına yükselmiş ve kırk yıl fetva vermiştir (Ez-Zernûcî, 2019: 71).

Bütün dünyada ve hemen hemen bütün çağlarda küçük değişikliklerle aynı yaş eğitim dönemi olarak uygun bulunmuştur. Örneğin, Çin'de: 7-12; Amerika'da: 6-14; İngiltere'de: 5-11 yaşları ilkokul devresi olarak kabul görmüştür (Canan, 1977: 104).

İslâm terbiyecileri çoğunlukla 5-7 yaşlarını okula başlama yaşı olarak uygun bulunmuşsa da beş yaşına basar basmaz mektebe verme düşüncesini ortaya koyanlar da olmuştur. İslâm eğitimcileri derse başlamak üzere herkes için geçerli belli bir yaş şartı koştuktan ziyade, çocuğun olgunluk ve istidadını dikkate almışlardır (Canan, 1977: 104). Bu açıdan 3-4 yaşlarında bile öğretmene, mektebe gönderme olaylarına rastlanmak da mümkündür (Bayraktar, 2020: 238).

Belli dönemlerde çocuk, evde uygun bir şekilde eğitildikten sonra yedi yaşında okula gönderilirdi. Yedi yaşında okula gönderme konusunda İslâm âleminin kanıt olarak aldığı hadis şöyledir (Bayraktar, 2020: 238): “Çocuklarınıza yedi

⁴⁰ İbrahim Canan Hadisçilerden çok terbiyeciler tarafından “hadis” olarak rivayet edildiğini belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Canan İ. 1977: 104.

yaşından itibaren namazı öğretiniz, on yaşına vardıklarında kılmazlarsa hafifçe dövünüz (zorlayınız) (Ebû Davud, Salât, 25).

Tercih edilen görüş, çocukların yedi yaşında namaza alıştırmaya başlanması ve okula gönderilmesidir. Fakat zeki çocukları beş-altı yaşlarında da okula göndermek mümkündür (Bayraktar, 2020: 238). Bu konuda Kâbisî "Uygun olan, öğretmenin yedi yaşında çocuklara namazı emretmesi, on yaşına gelince kılmayı, hafifçe dövmesi gereklidir ve Mâlikî de böyle dedi" der (Kâbisî, 1995: 91). Kâbisî'nin eğitim sisteminde dayağı tavsiye etmediğini daha önce görmüştük. Fakat "Çocuk, gevşeklik gösterdiği, hocaya gelmeyi ihmal ettiği, ezberlemesinde gevşek davrandığı, hizbinde veya tahtasını yazmakta, harfleri noksan okuduğu veya yazdığı, kötü hecelediği, kötü yazdığı, noktalarında yanlışlık yaptığı veya buna benzer hataları çoğalttığı zaman birkaç defa tenbih edildiği halde yine aynı hataları işlemeye devam ederse o zaman çocuk dövülür. Bil ki bu dövme birden üçe kadardır ve fazlasını vurmamak için çok dikkatli davranınsın (içtihatını kullansın)." (Kâbisî, 1995: 103) diyerek o dönemdeki bir disiplin cezası olan dövmeye sınırlandırma getirmesi de dikkat çekicidir.

Bu bağlamda gerçek şudur ki ilim öğrenmenin belli bir yaşı yoktur. Mesele, çocuğun babası buna rıza göstermeli ve onaylamalıdır. Çocuk, temyiz⁴¹ ve bazı hususları ayırt etmeye başlayınca babası onu okula göndermelidir.

Kettani de *et-Terâtibu'l- idâriyye* kitabında çocuk eğitim yaşı hakkında şöyle buyurmaktadır: "Amr b. Selîme el-Cermî'nin Şa'rânî tarafından zikredilen kıssasına Hâfız el-isâbe'deki biyografisinde işaret ederek şöyle der: Onlar Amr b. Selîme'yi, küçük olmasına rağmen imamlığa geçirdiler. Çünkü o, kendilerinin Kur'an'ı en çok bileniydi." (Kettânî, 2003: 367).

Kastallâni, "Çocuklara Kur'an'ı öğretme bâbı"nda şöyle der: "Süfyân b. Uyeyne dört yaşındayken Kur'an'ı ezberlemişti." (Kettânî, 2003: 367).

Müsellemü's-sübût'un şerhi Fevâtihu'r-rahamût'ta şu bilgi verilir: "İmam Şafii beş yaşındayken Muvatta'yı ezberlemişti." Sonuç olarak ya bu durumun beceri ve ilgi alanlarına göre çeşitlilik gösterdiği veya *Keşfü'l-ğumme*'de verilen bilginin, onların

⁴¹ Temyiz için ayrıntılı bilgi için bkz. Canan, 1977: 102.

söz konusu yaşta Kur'an'ın bütünü ezberledikleri konusunda sarîh olmayıp bazı bölümlerini ezberledikleri manasına geldiği söylenebilir (Kettânî, 2003: 367).

Eğitim daha çocuk dünyaya gözlerini açar açmaz başlar. Medreselerde, uzun yıllar hafızlık eğitimi dört yaşından beri verilmekteydi. Böylelikle eğitim devresi çok erken bir yaşta başlamış oldu. Ebu Râfî (ra) anlatıyor: “Hz, Fatîma (ra), oğlu Hasan (ra)’ı doğurduğu zaman, Rasûlullah (sav)’ı kulağına ezan okurken gördüm” (Ebû Davud, Edeb, 116), (Tirmizî, Edâhî, 17). Bu hadiste de görüldüğü gibi çocuk eğitimine dünyaya gelir gelmez başlamış olmaktadır. İlk bilgiler bir kulağına ezan öteki kulağına kamet okunarak ona verilmiş olmakta ve böylelikle eğitim beşikte başlamış olmaktadır. Burada amaç, bilinçaltına müteveccih bir eğitim verilmesinin kast edilmesidir (Er, 2016: 111).

Buraya kadar araştırılan bilgiler göstermiştir ki, eğitim-öğretimin yaşı için belli bir sınır konulmayıp çocuğun kabiliyetine göre ve hadisten hareket edilerek 4 yaşında başlanabileceğidir. İnsanoğlu dünyaya gelir gelmez aklı ve duyuları sayesinde öğrenmeye adım atmıştır. Öğrenme yaşını çocuğun kapasitesi ve ebeveynlerin yönlendirmesi belirlemektedir. İslam eğitimcilerinin görüşlerinin bu doğrultuda olduğu görülmektedir.

4. 8. Kâbisî ve Zernûcî’nin Eğitim-Öğretim Anlayışlarında Öğretmen ve Öğrenci İlişkisi Nasıl Olmalıdır?

Kâbisî ve Zernûcî’nin öğretmen, öğrenci ve bunlar arasındaki ilişkiye dair görüşlerine geçmeden önce bu kavramların muhtevası ve eğitim tarihindeki karşılıkları hakkında bir açıklama yapmakta fayda vardır. Öğretmen; ahvalinden konuşmasına kadar öğrenciler tarafından büyük bir ilgi ve merak ile takip edildiği için onun öğrencilerine örnek olacak vasıfta olması beklenir. Böyle bir öğretmenin öğrencileri üzerindeki etkisi kaçınılmaz olacaktır. Bu açıdan İslam eğitim tarihimizde öğretmenlik mesleğine önem verilmiş öğrencilerin en iyi seviyede eğitim almaları için öğretmenliğe hassasiyet gösterilmiştir.

Öğrencilerin yetişmesinde ve gelişiminde en büyük rolü oynayanlardan biri de öğretmendir. O, gençleri geleceğe hazırlayan yüce bir insandır. Öğrenciler için küçük yaştan beri en büyük örnek odur. Onun kişiliği, öğrencinin düşünce yapısında ve şahsiyetinin gelişmesinde büyük bir öneme sahiptir. Öğretmen karakteri ile çocukların kalbinde taht kurabilirse en çok etkilendikleri kişi olur. Okulda günün

belli bir kısmında birlikte zaman geçirirler, ona özenirler, davranışlarını örnek alırlar ve onun gibi olmak isterler (Bayraktar, 2020: 122).

İlköğretimden başlayarak yükseköğretime gelinceye kadar bilgi edinmede öğretmenin büyük bir rolü olduğu, öğrencilere kitaplarda yazılı olanlardan çok daha fazla şeyler kazandırdığı kesindir. İslâm eğitiminde bir öğreticiye ya da imama ihtiyaç duyulduğu önemsenmiş bu konu üzerinde hassasiyetle durulmuştur. Peygamberler de kendilerine vahy edilen öğretileri etrafındakilere bildiren bir öğreticidir. Mus'ab b. Zübeyr'e göre, "İnsanlar öğrendiklerinin en iyisinden söz eder, yazılanların en iyisini öğrenir ve işittiklerinin en iyisini yazarlar. Dolayısıyla bilgi elde etmek istiyorsan, onu o bilginin sahibinden al ki, böylece seçme bilgi elde edesin." Şâfiî ise aynı konuda şunları söylüyor: "Kim kitaplardan bilgi elde ederse istenen başarıya ulaşamayacaktır." İhvân es-Safâ ise risâlelerinde şunları yazıyorlar: "Kendi çabalarıyla bilgi elde etmeye çalışmak her insanın kabiliyetinin ötesinde bir şeydir; bundan dolayıdır ki öğrenci; öğrenim, karakter, inanç ve ameller için bir öğretmen ve rehber muhtaçtır." (Dağ & Öymen, 1974: 193).

İslâm dünyasında çeşitli seviyelerde öğretim görevini yüklenen başlıca üç çeşit öğretmen türü ayırt edilebilir: **a) Küttâp Muallimi (Mu'allim Küttâb):** Bunlar küttâp okullarında çocuklara sadece Kur'an ve okuma-yazma öğreten bir grup öğretmenlerdi. **b) Müeddibler:** Bunlar halife ve halife çocuklarının olduğu kadar yüksek kesim çocuklarının da öğrenimleriyle uğraşan bir gurubun temsilcileriydi. Meşhur el-Kısâ'î, Harûn er-Reşid'in çocuklarının müeddibi idi ve dolayısıyla bu guruba dâhildi. **c) Yükseköğrenim müderrisleri:** Bunlar mantık, matematik, hitâbet ve hukuk öğretiminde yetkinleşmiş kimselerdi. Bunların dışında sadece Kur'ân okuma öğretimiyle meşgul olan bir takım kişiler de vardı ki bunlara el - Kurrâ, el - Kârî ya'da el - Mukrî adı verilirdi (Dağ & Öymen, 1974: 196).

Bunlara ek olarak bir de Râvîler vardı ki bunlar hadis, bedevî şiirler, methiyeler, Atasözleri, Peygamber ve sahabeleri hakkında hikâyeler rivayet eden kişilerdi (Dağ & Öymen, 1974: 196).

Üstat ise müderris anlamına gelen Farsça bir kelimedir ve İslam literatüründe yaygın bir kullanımı vardır (Dağ & Öymen, 1974: 203).

Ayrıca İslam dünyasında İmam kavramı kullanılırdı ve genellikle namaz kıldırان lider anlamına gelmekteyken daha sonra akademik bir anlam kazanmıştır.

Birine imam dendiği vakit bundan önemli bir otorite olduğu anlaşıldı. Örneğin: İmam Gazali, İmam el-Haremeyn'e imam unvanı verildiği gibi (Dağ & Öymen, 1974: 203).

Öğrenci; öğrenim görmek amacıyla herhangi bir öğretim kurumunda okuyan kimse, talebe, şakirt anlamına gelmektedir (Parlatır, 1998: 2, 1131). Öğrenci kavramı öğrenmekten gelmektedir. Öğrenme işine talip olan veya öğrenen demektir. Talebe kelimesi talep etme, isteme anlamlarına gelmektedir ki öğrenci ilmi talep ettiği için bu kelime kullanılmıştır (Er, 2016: 70).

Dağ ve Öymen de öğrenci hakkında şöyle bir açıklamada bulunmaktadır:

Arap dilinde öğrenci çoğunlukla 'talip el-ilim' olarak isimlendirilir. İlim talep eden, ilim arayan anlamına gelen bir azim ve kararlılık hâkimdir. Ayrıca öğrenci anlamında 'el-fakîh' ve 'tilmîz' kelimeleri de kullanılmıştır. Tilmîz kelimesi tâlip'teki azim ve kararlılıktan yoksundur. Okula ilk başlayan öğrenciye 'el-mübtedî', yükseköğrenim yapan bir öğrenciye 'el müfid' ve daha yüksek dereceden bir öğrenime yönelen kimseye de 'el-müntehî' dendiği biliniyor (Dağ & Öymen, 1974: 219).

Öğretmen ve öğrenci kavramları hakkında bilgi verildikten sonra öğrenci-öğretmen ilişkileri ele alınabilir. Öğrenci-öğretmen ilişkilerinin temelini sevgi-saygı ve karşılıklı güven oluşturmaktadır. Temel ne kadar köklü olursa, yapının da o derece sağlam olacağı şüphesizdir. Sevgi ve saygı, eğitim-öğretim binasının inşasında kullanılan iki esas husustur, Çünkü öğretmen, öğrenciyi sevmedikçe ona istenilen şekilde bilgi vermeyeceği gibi, öğrenci de öğretmeni saymadıkça arzulanan düzeyde bilgi alamaz (Bayraktar, 2020: 268). İslâm eğitimcileri "Bil ki ilme, ilim adamına ve öğretmene saygı ve hürmet göstermedikçe, bilgi elde edemeyeceği gibi, bilgidен de faydalanamaz." (Ez-Zernûcî, 2019: 35) diyerek bu gerçeği dile getirir.

İmam Gazali'nin *İhya-u ulûmid-din* eserinde öğrencilerin öğretmenlerine karşı son derece saygılı olmaları konusunda öğütleri vardır. İlim talebesi, ilme karşı büyüklük taslamamalı ve hocasına karşı ukalalık etmemeli her vakit emre hazır bir tutum içinde beklemelidir. Hocasının söylediklerini dikkatli bir şekilde dinlemeli adeta kendisini hocasına tamamen bırakmalıdır. Nasıl ki bir hasta hasta olduğunda doktoru canı gönülden dinliyorsa, tembihlerini tek tek uyguluyorsa, ilim öğrenen talebenin durumu da aynen bilgisiz bir hastanın bilgin ve şefkatli doktorun önündeki durumuna benzemelidir. Talebe, hocasının önünde bir şey bilmiş konumuna düşmemelidir; yalnızca dinleyip öğrenmek için gayret göstermelidir. Hocasına daima

alçak gönüllü olarak davranmalı, hocasına hizmet etmeyi kendisi için en ulvi bir görev olarak kabul etmelidir (Gazali, 2008: 116).

Kâbisî'ye göre öğretmen- öğrenci münasebetinde her şeyi “öğrencinin yararı” ilkesiyle ele aldığı için muallimin hep fedakâr olmasını istemiştir. Muallimin talebelerini koruyup gözetmesini, mukayyet olmasını tavsiye etmiştir. Hatta muallim görevini layıkıyla yerine getirmeyip, öğrencileri ihmal ederse görevden alınmalıdır, görüşünü savunmaktadır (Kâbisî, 1995: 119).

Ayrıca “öğrenci yararı” ilkesiyle hareket eden Kâbisî, muallimin derste başka işlerle ilgilenmesini, muallimin eğitim dışında bir işe gitmesi gibi durumlarla öğrenci yararı ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle izin vermez (Kâbisî, 1995: 112).

Zernûcî'ye göre öğretmen- öğrenci münasebeti, genellikle öğrencinin öğretmene karşı göstereceği saygı üzerine bina edilmiştir. Yani talebe muallime karşı oldukça saygılı olmalı ve ilim ehlini yüceltmelidir. Muallime saygı ilme saygıdan dolayıdır. Müellif bu konuda Hz. Ali'nin şu sözünü rivayet etmektedir: “Bana bir harf öğretenin kölesi olurum. İsterse beni hizmetine alıkoyar, isterse salıverir.” (Ez-Zernûcî, 2019: 35).

Zernûcî bazı talebenin bazı hallere dikkat ederek âlime saygıyı ortaya koyduğundan da bahsetmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır: Muallimin önünden yürümek, oturacağı yerde oturmamak, izni olmadan yanında söze başlamamak, yanında çok konuşmamak, morali bozuk olduğunda çok soru sormamak, evine gideceği vakit gözetip gitmek ve evden çıkana kadar kapıyı çalmamak, zorunlu olmadıkça muallime yakın oturmamak, talebe muallimin hoşlanmadığı şeylerden uzak durmak (Ez-Zernûcî, 2019: 36-40).

Zernûcî'ye göre muallim talebesine karşı hür ve serbesttir. Talebelerine karşı davranışlarından sorumlu değildir. Talebe mualliminin davranışlarını eleştiremez ve denetleyemez (Tütüncü, 1991: 152). Ancak talebe kendisine verilen emirlerde Allah'a isyan söz konusu olunca ona itaat etmez (Ez-Zernûcî, 2019: 36).

Bunların dışında Zernûcî muallimin talebesine karşı şefkatli ve iyiliksever birisi olmasını (Ez-Zernûcî, 2019: 75), talebenin en bilgili ve en muttaki ve en yaşlı hocayı seçmesini tavsiye eder (Ez-Zernûcî, 2019: 29).

Yukarıda ayrıntılı ve karşılaştırmalı olarak betimlemeye çalışılan görüşlerinin daha somut bir şekilde anlaşılması için aşağıdaki tabloyu incelemek faydalı olacaktır.

Tablo 1.1

Müelliflerin öğretimdeki öncelikleri	Kâbisî	Zernûci
Gerekli (Kâbisî) Farz (Zernûci)	Kur'an, abdest, namaz, namazda okunması gereken sureler, namazın içindeki ve dışındaki şartlar, cenaze ve bayram namazı, istiskâ, husuf namazı gibi sünnet namazları, Kur'an'ın i'rabı.	Kur'an, ilm-i hâl, namaz, oruç, hac, zekât, alış-veriş, yiyecek ve içeceklerden tıp ilmine kadar her insanın kendi durumuyla ilgili ilimleri öğrenmesi, kalbin durumlarını bildiren tevekkül, inabe ("dönmek", Samimi bir şekilde Allah'a yönelmek ve tövbe etmektir.), haşyet (Kulun işlediği günahlar sebebiyle veya Allah'ın celal sıfatlarının kendinde tecelli edeceği düşüncesiyle kalbinde duyduğu endişe), rıza gibi ilimler, ahlaki hasletleri bilmek.
Caiz (Kâbisî) Vacip (Zernûci)	Kitabet ve hat, Arapça, nahiv, hesap, içinde fuhuş olmayan şiir, Arap sözleri ve hikâyeler.	Vacibi uygulamak için gerekli bilgileri öğrenmek.
Uygun olmayan (Kâbisî) Haram (Zernûci)	Ebced, Kur'an'ın makamla okutulması.	Yıldız ilmi
Eğitim-Öğretimde kullandıkları kavramlar	Mektep Sıbyân Muallim Fıkıh, feraiz, şiir, nahiv (Arapça dilbilgisi (gramer) ilimleri), kitâbet, hat (güzel yazı), hitabet, hesap, Kur'an'ın i'rabı	Medrese Talebe Muallim Tevhid ve marifet ilmi, Fıkıh Güzel yazı (hat)
Temel Eğitim Felsefesinde Varlık, Bilgi ve Değer Anlayışları	İman-amel ilişkisi.	İlim-amel ilişkisi.
Uyguladıkları Ve Tavsiye Ettikleri Öğretim Yöntemleri	ÖĞRETMENLER İÇİN Ta'lim ve arz, takrir, sunuş, işbirliği, akran eğitimi, birlikte söyleme ve grup çalışması yöntemleri.	ÖĞRENEMLER İÇİN Kolaydan zora doğru öğrenme, takrir, soru-cevap, tekrar, yazarak not alma, müzakere ve münazara yöntemleri.

Eğitimde Tatil Günleri	Perşembe günü ikindi namazından sonra başlar, Cumartesi sabahı erkenden okula dönerler. Ramazan bayramı bir gün, fakat üç gün izin verilebilirdi. Kurban bayramında üç gün, beş gün izin vermesinde bir mahzur yoktu.	Burhaneddin ez-Zernûcî esrinde tatil gününü ele almadığı görülmüştür.
Kâbisî ve Zernûcî'nin Kadın Eğitime Bakış Açıları	Güzel ve faydalı bulmakla beraber, onlar için fayda vermeyecek şeylerin öğretilmesine gerek duymamaktadır.	Kız erkek ayırımına gitmemiş, eğitimde herkesin eşit olduğuna dikkat çekmiştir.
Çocuk eğitiminin önemi	Çocuğun eğitiminden mutlak olarak sorumluluğu babaya, vasiye, yöneticiye ve öğretmenlere bunlar da yoksa devlete bu görevi yükleyerek çocuk eğitiminin önemli olduğunu göstermeye çalışmıştır.	Eğitimi genel olarak ele almış ve her yaşta ilim öğrenilmesi gerektiğini lakin ilk gençlik yıllarında daha verimli olacağını belirtmiştir.
Çocuğa bakış açıları	Çocuk anlayışı, çocuğa karşı her zaman şefkat ve merhamet temel prensiptir.	Çocuk anlayışı ve görüşü direkt olarak karşımıza çıkmamaktadır.
Öğretmen öğrenci ilişkisi	Öğretmen-öğrenci münasebetinde her şeyi “öğrencinin yararı” ilkesiyle ele aldığı için öğretmenin hep fedakâr olmasını istemiştir.	Öğretmenin öğrencisine karşı şefkatli ve iyiliksever birisi olmasını, öğrencinin ise en bilgili ve en muttaki ve en yaşlı öğretmeni seçmesini tavsiye eder.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

İslam dininde bilgiye, bilginin kaydedilmesi ve yayılmasına önem verilmiş ve bilgili olanlar övülmüştür. İnsanları eğitime konusunda Yaratıcı bu görevi önce peygamberlere vermiş sonrasında da bu görev âlimer tarafından devam ettirilmiştir. Bu görev yerine getirilirken de erkek-kadın, genç-yaşlı, zengin-fakir, köle-hür ayrımları yapılmamış eğitimde fırsat eşitliği tanınmıştır. Dolayısıyla bilginin yaygınlaşması ve aktarılması İslam eğitimcileri tarafından önemsenen bir ilke haline gelmiştir. Bunun için zamanla eğitim kurumları tesis etmişler ve bu kurumlarda eğitimin daha verimli hale gelebilmesi için de eğitime dair görüşler ortaya koymuş ve eserler kaleme almışlardır⁴². Bu âlimler eserlerinde eğitimin önemi, amacı ve ilkeleri İslam'ın bilgiye verdiği değer, öğretmenlere saygı gösterilmesinin gerekliliği, ana-babaların çocuklarını eğitime sorumlulukları gibi konulara dair dönemin ilmî hayatının pratiklerine doğrudan işaret eden kıymetli bilgiler vermişlerdir. Başka bir deyişle bu bilgiler, hem kendi dönemindeki ilmi hayatın işleyişini anlamaya, hem de daha geniş manada İslam ilim geleneğinin pratik işleyişine dair genel bir fikriyat oluşumuna katkı sağlamaktadır.

Klasik İslam eğitimcilerinden olan ve bu araştırmaya konu olan her iki müellifin ortak amacı genelde insanları özelde çocukları eğitmek konusundaki sahip oldukları bilgi ve tecrübeyi içeren ilmi mirası ortaya koyarak bunları iyileştirme yolunda öneriler ortaya koymaktır.

Ünlü bir hadisçi ve fıkıhçı olan Kâbisî'nin yaklaşık on beşi bulan eserlerinin çoğu İslam inancı, ibadeti ve fıkıh konularını ele almakla beraber bu eserlerinin arasında bulunan *Er-Risalatü'l Mufasssala* eseri eğitim üzerine yazılmıştır ve bu eser İslam eğitimcileri arasında yer almasını sağlamıştır. Bu çalışmaya konu olan diğer bir eser ise üçüncü yüzyılda yaşamış olan Buhaneddin Ez-Zernûci'nin *Ta'limü'l Mûte'allim* eğitime dair yazdığı eseridir.

⁴² El-Câhiz (ö. 225/869)'in *Risaletü'l Muallimin'i*, İbn-i Sahnûn (ö. 240/870)'un *Adabü'l-Mu'allimin'i*, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Halef el-Meâfirî el- Kayrevânî el-Kâbisî (ö. 403/1012)'nin *er-Risâletü'l-mufaşşala li-aḥvâli'l-mûte'allimîn ve aḥkâmî'l-mu'allimîn ve'l-mûte'allimîn'i*, İbn-i Cemâa (ö. 733/1333)'nin *Tezkiretu's-sami ve'l mutekellim-fî-Edebi'l-âlim va'l-mûte'allim'i*, Taşköprizâde (ö. 968/1561)'nin *Risâle fî İlmi'l-Edeb'i*, aslen Türkistanlı olan Ez-Zernûcî (ö. 1223)'nin *Ta'limu'l Mûte'allim fî Tariki't-Te'allüm'i* dir.

Bu araştırmanın amacı, sözü edilen müelliflerin eserleri tahlil edilerek bu iki âlimin eğitimle ilgili görüşlerini mukayese ederek değerlendirilmesidir.

Bu araştırmanın problemi, “Kâbisî ve Zernûcî’nin eğitim-öğretim alanında ortaya koyduğu görüşleri karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde eğitime dair ortaya çıkan sonuçlar nelerdir?” sorusudur. Bu soru çerçevesinde alt başlıklar oluşturulmuş ve bu alt başlıklar üzerinden karşılaştırmalar yapılmıştır.

Tez çalışmasında âlimlerin yaşadıkları coğrafyalar hakkında da bilgiler verilmiştir. Kâbisî Tunus’ta Kayravan’da yaşamış ilk dönem İslam eğitimcilerindendir. Onun zamanı siyasi çalkantılara ve tartışmalara denk gelmiş ve bunların dışında kalmak için bir müddet hadis eğitiminden kendini uzak tutmuştur. Daha sonraları Kayravan’da Malikilik ve Eş’arîlik mezheplerinin yayılmasını sağlayan bir otorite haline gelmiştir.

Zernûcî Türkmenistan’da doğduğu tahmin edilen ve Türk asıllı olarak bilinen ilk dönem İslam âlimlerindendir. Onun zamanı da siyasi çekişmelere denk gelmiştir. İçeride siyasi çekişmeler, dışarıda haçlı saldırılarına rağmen, Selçukluların ilme yaptıkları hizmet ve ilim adamına verdikleri değer neticesinde, bıraktıkları kültürel eserler günümüze dahi ışık tutacak mahiyettedir. O dönemde yazılmış olan Zernûcî’nin eseri, bütün bu olumsuz şartlara rağmen günümüze kadar ulaşma şansına sahip olmuştur. Zernûcî de Hanefîlik mezhebinden olup görüşlerini bu doğrultuda ele almış bir âlimdir.

İlk dönem İslam âlimlerinden olan Kabîsi’nin eğitim anlayışı Kur’an merkezli olup diğer ilimleri (kitabet ve hat gibi konuları), insanların Kur’an-ı daha iyi anlamalarını sağlayacak birer araç hükmünde olarak görmüştür. Buradan hareketle ilimlerin öğretilmesi konusunda farz, mübah ve caiz ve caiz olmayan ilimler olarak sınıflandırmıştır. Öğretmenin; öncelikle öğretmesi gereken ilimler Allah inancı, Kur’an ve tilavetidir. Tilavet de tertil üzere olmalıdır. Çünkü Kabîsi’ye göre tertil üzere okumak, âlimin anlayışını diriltir. Öğretmen velilerin isteği üzerine hesap, yazı, Arapça, nahiv, içinde fuhuş olmayan şiir, Arap sözleri ve hikâyeleri de öğretebilir. Görülmektedir ki çocuklara öğretilecek içeriğin Kur’an’ı yüzüne ve ezbere okumak, yazı yazmak gibi zorunlu olan temel dini bilgiler ve Arapça, nahiv, içinde fuhuş olmayan şiir, Arap sözleri ve hikâyeleri de isteğe bağlı olan eğitimi ikiye ayırmakta, bu eğitimlerin baba ile öğretmen arasında yapılan antlaşmayla

sağlanabileceğine dikkat çekmektedir. Kâbisîye göre caiz olmayan ilimler ise, ebce ve Kur'an'ın makamla okunmasıdır.

Her iki müellifin eğitim-öğretim için kullandıkları kavramların, birkaç farklılığın dışında hemen hemen aynı olduğu tespit edilmiştir. Zira bu İslam eğitim geleneğine has bir özelliktir.

Kâbisî 'mektep' kavramıyla birlikte 'küttap' kelimesini kullanırken, Zernûcî 'medrese' kavramını kullanmış; hocaları için ise, Kâbisî 'şeyh' kavramını, Zernûcî 'üstad ve şeyh' kavramlarını kullandıkları görülmüştür. Öğretmen için 'muallim' kavramı, talebe için ise Kâbisî 'sıbyân' (çocuklar) kelimesini kullanıyor olması Kâbisî'nin eğitimini daha çok çocukların eğitimi hususunda ele almakta olduğu şeklinde yorumlanabilir. Zernûcî ise talebe kavramını kullanmaktadır. Bundan hareketle ve öğrencilere verdiği tavsiyelerden hareketle onun daha çok ilk gençlik dönemine yönelik olarak görüşlerini ortaya koyduğu düşünülebilir. Öğrenen için her iki müellifin 'müteallim' kavramını kullandıkları tespit edilmiştir.

Bunlarla birlikte Kâbisî fıkıh, feraiz, şiir, nahiv, kitâbet, hat, hitabet, hesap, Kur'an'ın i'rabı gibi eğitimin muhtevasını gösteren ders isimlerine yer verdiği tespit edilmiştir. Zernûcî ise tevhid ve marifet ilmi, fıkıh, güzel yazı (hat) gibi ders isimlerine işaret etmektedir. Bu bakımdan Kâbisî'nin daha fazla derse eserinde yer verirken Zernûcî'nin daha az ders ismine yer verdiği görülmektedir. Bu durum, Zernûcî'nin döneminde daha az ilim öğretiliyordu şeklinde yorumlanırsa bu yorum çok makul olmaz. Çünkü Zernûcî'nin kişinin bulunduğu halin ilmini bilmelidir şeklindeki genel ve esnek ilim anlayışı ile tezat teşkil eder. Ayrıca Kâbisî öğretmen cephesinden meseleye baktığından uygulanan programlara daha çok yer vermiş olabilir. Zernûcî de öğrenci cephesinden baktığı için daha çok öğrenci cephesinden öğrenmeyi kolaylaştırıcı önerilere odaklanıldığından daha az derse değinilmiş olabilir.

Kâbisî temel eğitim sistemini varlık, bilgi ve değer anlayışıyla ortaya koyduğu görülmektedir. Kâbisî'nin varlık anlayışının merkezinde Allah ve Resulü vardır. Bilgi anlayışını, iman, İslam, ihsan ve istikamet ve salâh sıfatının keyfiyetinin ne olduğunu açıklarken ortaya koymaktadır. İmanı, Hz. Peygamberin söylediklerini ikrar etmek şeklinde tanımlarken İslam'ı da uzuvlarda farz kılınan bedenî ameller olarak beyan etmektedir. İman, Resulullah'ın getirdiklerini kabul

etmek şeklinde tanımlarken bir kişinin kalbindeki iman, ancak ikrar (dil ile söylemek) ile belli olacağını, İslamı da Hz. Peygamberin bildirdiklerini yapmak ve yasaklarından sakınmak şeklinde tanımlamaktadır. Böylece anlaşılıyor ki Kâbisî'ye göre iman, hakikatte İslam ve İslam da hakikatte imandır. Kâbisî İhsan kavramını değer kavramıyla özdeşleştirmektedir. Kişi Ulûhiyet'in yalnız Allah'a mahsus olduğu idraki içinde, O'nu görüyormuşçasına ibadet ve taatını yapması ve kalbindeki gizliliklerin de Allah'tan gizli olmadığını bilmesi olarak tanımladığı tespit edilmiştir.

Zernûci'nin de eserine, hamdele ve salve ile başlamasıyla temel eğitim felsefinde varlık eksenli bakış açısının merkezinde Allah ve Resulü'nün olduğunu söylemek mümkündür. Bilgi anlayışını "İlim talep etmek her Müslüman kadın ve erkeğe farzdır." hadisiyle ortaya koymuş, Müslüman olan erkek ve kadına ilimlerin tamamının farz kılınışı değil, sadece ilm-i hâl ilminin farz kılınması şeklinde bir yaklaşım ortaya koymaktadır. İnsanın bütün hâllerde bilmesi gereken ilmin her gün yemesi gereken yemek hükmünde olduğunu, bulunduğu hâlin ilmini bilmesinin de şifa bulacağı ilaç hükmünde olduğuna işaret ederek çok çarpıcı bir tespitte bulunduğu görülmektedir. Değer anlayışını da, "Ameller ancak niyetlere göredir." hadisi şerifiyle bağdaştırarak ele almaktadır. Zira ona göre bu hadisten hareketle Allah'ın katında halis niyetle yapılan amellerin bir değer bulacağı katidir.

Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki Kâbisî daha çok eğitim görüşünü iman-amel ilişkisi üzerinden temellendirmiştir. İslam'da inanmak ve inanılan şeyi amele dönüştürmek asıl hedef olduğundan imanla amelin beraber bulunmasının gerektiği hususuna çok önem verilmiştir. Kâbisî'nin temel eğitim felsefesinde imanı dil ile ikrar ettikten sonra; İslam'da uzuvlarda farz kılınan bedeni amel olarak nitelendirdiği için iman-amel ilişkisinde imanın ancak amelle görülebileceği ve hayat bulacağı üzerinde durduğu görülmektedir. Zernûci ise ilim-amel ilişkisine odaklanarak istikamet üzere kalacak bir amel için öncelikli olarak bunun bilincine sahip olmak olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre kişi şahadet getirdikten sonra bulunduğu halin ilmini bilmek zorundadır.

Kâbisî'nin tatil günlerinden de bahsettiği görülmektedir. Tatil Perşembe günü öğleden sonra başlar, öğrencilerin cumartesi sabahı mekteplerine dönmeleriyle bittiğini, ayrıca Ramazan bayramı için de bir günden üç güne kadar, Kurban

bayramında üç günden beş güne kadar izin verilebileceğini bildirdiği görülmüştür. Zernûci'nin eserinde tatil günleri hakkında bir bilgi olmadığı tespit edilmiştir.

Kâbisî kadınların eğitimini önemsemiş ve teressül, şiir ve yazı öğrenmenin haricinde eğitim yapmalarını gerekli ve faydalı bulmaktadır. Eğitimde hariç tuttuğu durumlar hakkında gerekli bilgi ayrıntılı bir şekilde yukarıda bir başlık halinde ele alınmıştır. Zernûci ise kadın-erkek ayrımını yapmadan ilim öğrenmenin herkesin hakkı olduğunu dile getirdiği görülmüştür.

Kâbisî'nin gerekli, caiz ve uygun olmayan diye tasnif ettiği ilimleri, Zernûcî de benzer biçimde farz, vacip ve haram olarak tasnif etmiştir. Bir Müslümanın bulunduğu hâlin ilmini yani ilmi-hâlini bilmesinin farz olduğunu belirtmiştir. Zernûcî aynı zamanda namazdan başlayarak oruç, hac, zekât, alış-veriş, yiyecek ve içeceklerden tıp ilmine kadar her insanın kendi durumuyla ilgili ilimleri öğrenmesinin farz olduğu üzerinde durmaktadır. Farz-ı kifâye ilimleri öğrenmek de herkese farzdır. Fakat bir kısım Müslümanın yapısıyla diğer Müslümanların üzerinden sakıt olan bir farziyettir. Zira bunları hiç kimse yapmazsa bütün belde Müslümanları sorumlu olur. O bölgedeki imamın insanlara bunu öğretmesi gerektiğini de bildirmektedir. Vacibi uygulamak için gerekli bilgileri öğrenmenin vacip olduğunu belirtmektedir.

Kâbisî'nin çocukların temel dini bilgiler ve ilmihal bilgilerini öğrenmelerini hedeflediği görülmektedir. Fakat bunun yanında temel dini bilgilerden oruç, hac ve zekât konularına değinmediği görülmektedir. Bu durum ilkokul seviyesindeki çocukların eğitiminde bir ayrıma gittiği şeklinde yorumlanabilir.

Kâbisî'nin, ebcet ilmini öğrenmenin caiz olmadığını -ki bu, o dönemin toplumsal yapısından kaynaklanan bir tercih olduğu söylenebilir- belirtmesi gibi Zernûcî de yıldız ilmini öğrenmeyi haram olarak kabul etmektedir. Sadece kıbleyi ve namaz vakitlerini bilmenin yeterli olduğunu düşünmektedir.

Klasik İslam eğitimcileri olan Kâbisî ve Zernûcî'nin eserleri incelendiğinde, o güne değin almış oldukları eğitimin ve kendi öğretme tecrübelerinin bir sonucu olarak farklı öğretim yöntemlerini ortaya koyarak önermişlerdir. Kâbisî ve Zernûcî Kur'an ve hadislerden beslenerek bir eğitim sistemi oluşturmuşlar, takrir, sunum, soru-cevap, tekrar, grup çalışması, problem çözme gibi yöntemler kullanmışlardır. Ayrıca Zernûcî'de farklı bir yöntem olarak zihni faaliyetleri aktif tutma ve

öğrencilerin öğrendiklerini zihne iyice yerleştirmek adına meleke haline gelebilmesi için müzakere, münazara yöntemlerinin kullanılması gerektiği üzerinde durmuştur.

Kâbisî, çocuklara Kur'an öğretiminin farz olduğu, bu farziyeti yerine getirecek olanın da babasının sorumluluğu altında olduğunu belirtmektedir. Eğer baba bu görevini yerine getiremeyecekse bu vazifeyi bir öğretmen tutarak yerine getirmesi gerektiğini önemle belirtmektedir. Kâbisî bu görevi parasız, fahri olarak yapmayacaklarını, bu öğretim yapılmazsa çocukların cahil kalacağını dile getirerek öğretmenliğin bir meslek haline gelmesinde rol oynamıştır. Ayrıca çocukların ilim sahibi olmaları hususunda ne kadar ihtimam gösterdiği anlamına gelmektedir.

Kâbisî'de eğitim Kur'an merkezli olup, fikhın eğitime uygulanması olarak nitelendirilecek çalışmalara imza atmıştır. Dolayısıyla eğitime fikhî çerçeveden baktığı için sistematik bir eğitim çalışması ortaya koyamamış, fakat görüşleri günümüz din eğitimi açısından ufuk açıcı olarak kabul edilebilecek bir mahiyette olmuştur. Kâbisî öğretmenliği bir sanat olarak ve bir emek olarak görür. Dolayısıyla veli ile öğretmen arasında yapılan hukuki antlaşmayla, öğretmen verdiği eğitimin içeriği ve niteliğine göre ücret alır. Kâbisî'ye göre öğretmene "talim ücreti değil, te'dib ücreti verilir." Bu, o dönemde Kur'an eğitiminin ücret karşılığı verilip verilemeyeceği tartışması konu edilirken bu düşüncesiyle net bir duruş sergileyerek öğretmenlik mesleğinin temellerini attığı görülmektedir.

Ayrıca "öğrenci yararı" ilkesiyle hareket eden Kâbisî, öğretmenin derste başka işlerle ilgilenmesini, öğretmenin eğitim dışında bir işe gitmesi gibi durumlarla öğrenci yararı ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle izin vermez. Elbetteki bu karar eğitim üzerinde olumlu bir etki yarattığı gibi eğitimin ciddi bir müessese olduğu düşüncesini de desteklemektedir. Başka bir deyişle eğitimin kurumsallaşması, erken dönemdeki birçok bireysel çabadan sonra gerçekleşmiştir, denilebilir.

Kâbisî'nin eserinde akran eğitim yöntemine de dikkat çektiği görülmüştür. Öğretmenin çocuklara öğretmesi ve yazı yazdırması konusunda kalfa tayin etmesinde bir mahzur görmemiş, bilakis çocukların faydasına olduğunu dile getirmiştir. Buradan hareketle işbirliğine dayalı yöntemler ve akran dayanışması kullanıldığı görülmektedir. Ve öğrencinin yararı ilkesi göz önünde bulundurulduğu da anlaşılmaktadır.

Ayrıca toplu şekilde okumalar hakkında da tavsiyelerde bulunmuştur. Toplu olarak okumalarda hıfzı kuvvetli olan zayıf olandan ayırt edilmesi mümkün olmadığı için ve çocuklarda toplu okumadan dolayı gevşeklik oluşma riskini kaldırmak için öğretmenin herkesten ayrı ayrı ders dinlemesi gerektiğini söyler. Buradan hareketle öğrencilerin istidatları ve farklılıkları göz önünde bulundurularak bireysel eğitimin önemini vurgulamakta ve grup çalışmasındaki eksikliklere karşı öğretmenleri uyarmaktadır. Dolayısıyla bireysel gelişim programlarının takip edilmekte olduğu da anlaşılmaktadır.

Kâbisî'nin eserinde öğretmene, öğrencisinin bir kusurundan ötürü çocuğu terbiye etme konusunda nasihati önemli bir yer tutmakla beraber, dayağa da bazı durumlarda yer verilmiştir. Fakat dayağın çocuğun tahammül sınırını aşmamasına özellikle dikkat edilmesi gerektiği de belirtilmiştir. O zamanın bir disiplin eğitimi olan dayağa sınırlama getirdiği de görülmektedir.

Zernûcî öğretim yöntemlerini sistemli bir şekilde anlatmamış, zaman zaman yeri geldikçe değinmiştir. Bunlardan birisi kolaydan başlayıp zora doğru bir eğitim sistemi oluşturması açısından öğretmenlere tavsiyelerde bulunmaktadır. Soru-cevap yöntemi, öğretmenin öğrencilere, öğrencilerin de öğretmene soru sorma yöntemine denir. Soru-cevap yöntemiyle ders yapma tavsiyesiyle, öğrencileri derse çekmeyi, dersi zevkli hale getirmeyi ve sıkıcılıktan kurtarmayı hedeflediği bulgusuna ulaşılmıştır.

Zernûcî esrinde öğrencinin, sistemli bir çalışma yapabilmek için öğrenme yöntemlerini iyi bilmesi ve öğrenme planlarını yapması gerektiğine dikkat çekmektedir. Aksi takdirde öğrencinin belli bir yöntemi olmazsa istediği bilgiyi kavramaktan uzak kalacağını, bu durum da onun öğrenme şevkini, arzusunu kıracağını, ilme karşı ihmalkâr ve tembel davranacağını ve öğrenmekten ümidini keseceğini belirtmektedir. O halde öğrencinin öğrenme yöntemlerini bilmesi öğrenmekte kolaylık ve pratiklik sağlayacağı gibi ilme olan iştiyakını artıracaklarını da göstermektedir.

Zernûcî öğrencilere takrir yöntemini kullanmalarını söylemektedir. Başka bir ifadeyle konuları önce hocadan dinlemelerini, tavsiye etmektedir. Günümüz eğitim sisteminde bu yöntem neredeyse bütün derslerde kullanılan bir yöntemdir. İlk ders başlangıcında, konular arası geçişlerde, öğrencilerin dikkatlerini çekmede,

öğrencileri güdülemede, kalabalık sınıflarda, öğrencilerde merak oluşturmada kullanılan geleneksel bir eğitimidir. Anlatım uzun sürerse öğrencilerin sıkılma gibi durumları göz önüne alınarak onları da derse çekmek adına aralarda öğrencilere sorular yöneltilebilen bir yöntemdir.

Zernûcî talebenin öğrendiklerini sık sık tekrar etmesi gerektiği görüşündedir. Ona göre talebenin dünün dersini beş kere, iki gün önceki dersi dört kere, üç gün önceki dersi üç kere, dört gün önceki dersi iki kere, beş gün önceki dersi bir kere tekrar etmesi gerekir. Böylece Zernûcî, belleme ilkelerinden olan çok tekrar kuramını psikolojik bir kavrayışla birçok batılı bilginlerden çok daha önce belirlemiştir.

Zernûcî her yaş grubunun eğitimini önemsemiş ama özellikle ilk gençlik yıllarındaki öğrenimi tavsiye etmiş ve cehaletin eğitim yolu ile yok olacağını savunmuştur. Özellikle herkesin kendi mesleki durumu için ve başkalarına muhtaç olmadan ibadetlerini kendi başlarına yapabilmeleri için ilim öğrenmenin farz olduğunu belirtmiştir, bu açıdan da eğitimde fırsat eşitliğini savunmuştur.

Ayrıca Zernûcî'nin eğitim sisteminde müzakere ve münazara yöntemleri son derece önem arz etmektedir. Eserinde münazaranın bir tür istişare olduğunu ve münazara yalnızca hakkı izhar için yapılması gerektiğini ifade eder. Ona göre müzakere ise ancak doğru olan neticeye ulaşmaktır. Bir saatlik müzakere, bir aylık tekrardan iyidir. Bu amaca ulaşmak için ise müzakerenin kızarak ve laf çatışması yaparak değil, düşünerek ve insaflı olarak gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Zernûcî “İlim talep etmek her kadın ve erkeğe farzdır.” hadisinden hareketle ilmin insana kazandırdığı üstünlük sayesinde ebedi saadete ulaşacağını vurgulamaktadır. İlmi tanımlarken de Ebu Hanife'nin: “Fıkıh kişinin lehine ve aleyhine olan şeyleri bilmesidir.” tanımına yer vermiş, “ilim öğrenmek ancak amel etmek için olmalıdır.” diyerek ilim-amel ilişkisine değinmiştir.

Zernûcî'nin eğitiminde niyet çok önemlidir. Kişinin niyetindeki güzellik sebebiyle dünya ameli olarak görünen işler ahiret ameline dönüşerek bir değer kazanır. Yani niyet bir nevi kişinin kurtuluşa ermesinin gerekli ön şartıdır denilebilir.

Zernûcî eserinde öğrencilerin yetişmesinde ve gelişmesinde en büyük rolü olan öğretmende bulunması gereken nitelikleri belirtmiş; bilgili, kültürlü, tecrübeli ve

özellikle takva sahibi olması gerektiğini vurgulamıştır. Dolayısıyla öğretmen, bir toplumun değerlerine bağlı nitelikli bireyler yetiştirerek topluma kazandırılmasında ve o toplumun terakkisinde önemli rollere sahip itici bir güçtür.

Zernûcî'nin eğitim görüşlerine bakıldığında takrir yöntemi, kolaydan zora doğru öğretim, sunum yöntemi, soru-cevap yöntemi, münazara ve müzakere yöntemi, problem çözme yöntemi gibi yöntemler dikkat çekmektedir.

Kâbisî de ise, takrir/anlatım, sunum, işbirliğine dayalı öğrenme, akran eğitimi, koro halinde birlikte söyleme/okuma, grup çalışması, ölçme değerlendirmede sürece dayalı birebir takip ve değerlendirme yöntemleri olduğu görülmektedir. Kâbisî'nin Zernûcî'den ayrılan bir yönü de münazara ve müzakere yöntemini kullanmayışıdır. Bir diğer görülen farklılık ise Kâbisî sözkonusu yöntemleri öğretmen cephesinden ele alırken, Zernûcî öğrenci cephesinden bakarak değerlendirmekte ve tavsiye etmektedir.

Bu araştırmada Kabisi ve Zernuci'nin aralarındaki mekân ve zaman farklılıklarına rağmen eğitimde kullandıkları kavramlar ve tavsiye ettikleri yöntemler bakımından çoğunlukla ortak görüşlere sahip oldukları görülmüştür. Bu benzerliğin özünde eğitime bakışlarındaki İslam anlayışının ve İslam âlimlerinden tevarüs ettikleri ilmi birikimin etkili olduğu ifade edilebilir. Ayrıca var olan küçük farklılıkların ise yaşadıkları bölgede yaygın olan ve mensup oldukları mezhepsel farklılıklara dayalı olarak oluştuğu da söylenebilir. Burada vurgulanması gereken şey tüm bu eğitim ile ilgili zikredilen ortak kavramların İslam inanç esasları ve yaşam tarzının bir yansıması olmasıdır. Başka bir deyişle öğretmene verilen addan öğrenciye verilen ada, müfredat içeriklerinde belirtilen tüm derslere kadar hepsi Müslümanca düşünme ve yaşamının doğal olarak oluşturduğu bir müktesebatın sonucudur. El-Alim'in bilgisine götüren tüm ilimler bunun için ve aynı zamanda yeryüzünü imar için görevlendirilen insan için bir araçtır. İşte bu ilme talip olan talebe için bu ilimleri ta'lim edebilmesine aracı olan kişi ise muallimdir. Bu sebeple parçalanmış bölünmüş bir zihin yapısı ile savrulan bir zihinden ziyade kendi anlam bütünlüğü içinde tutarlı ve birbirini besleyerek geliştiren bir kavram ağının kullanıldığı söylenebilir. Böyle olunca da bu kavram ağıyla düşünmenin sonucu olarak kendi mefkûresini/amaçlarını ve bu doğrultuda içeriğini oluşturan bu yaklaşım bugünün tabiriyle kendi eğitim felsefesini oluşturmakta ve uygulamaktadır.

İslam eğitimcilerinin eğitim adına ortaya koydukları bu düşüncelerin incelenmesi, kendi dönemlerindeki ve günümüz şartları açısından sorgulanması, din eğitimine sağlayacağı katkılar göz önünde bulundurulacak olursa bir gereklilik olarak düşünülebilir. Bu sorgulamalar neticesinde İslam eğitim modelinin de sürekli gelişeceği kaçınılmaz olacaktır.

Bu araştırma gibi İslam düşünürlerinin eğitim görüşlerinin karşılaştırmalı olarak incelendiği başka araştırmaların yapılması, eğitim tarihimizdeki İslam eğitim anlayışını bütünlüğü içerisinde ve daha kapsamlı bir biçimde anlamaya katkı sağlayabilir. Bu âlimler eğitimci kişilikleri açısından farklı çevrelerde daha fazla anlatılabilir. Bilim tarihimizin eğitim bilimleri alanına sağladıkları katkı açısından daha çok bilinerek tanınmaları sağlanabilir. Değişen ve dönüşen modern eğitim sisteminin sorunlarına çözüm ararken yenilikleri takip etmek yanında kendi köklerimiz, tarihimiz, hafızamızdan beslenen çözümler de üretebileceğimiz bilincinin kazandırılması için âlimlerimizin geçmişten günümüze tevarüs eden öğretim ilkeleri üzerinde çeşitli çalıştaylar, sempozyumlar ve araştırmalar düzenlenebilir.

KAYNAKLAR

- Abbas, Ç. (2004). Çocuk, Oyun ve Din Eğitimi, *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* sayı (9), 188-196.
- Ağırman, C. (2006). “MÜKSİRÜN”, TDV İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt. 31, s.534), İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Akyürek, S. (2020). Köylü&Koç (Ed.), *Kabisi, Klasik İslam Eğitimcileri* içinde (s. 127), İstanbul: Rağbet.
- Alp, T. (Çev.). (2007). *Açıklamalı Ta'limü'l Mûteallim Tercümesi İmam Burhaneddin Zernuci*. İstanbul: Yasin.
- Alıcıgüzel, İ. (1979). *İlk ve Orta Dereceli Okullarda Öğretim*. (4.bs). İstanbul: İnkılap ve Aka.
- AnaBritannica (1992). (C. 21, s. 217/220). İstanbul: Ana Yayıncılık.
- Arslan, M. (2017). *Öğretim İlke ve Yöntemleri* (8. bs). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Arslantürk, Z. (1999). *Araştırma Metot ve Teknikleri*, İstanbul: Emre Matbaası.
- Atar, F. (2020). “KİTÂBET” TDV İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt. 31, s. 530-532). İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Ateş, S. (1995). *İslam'da Öğretmen ve Öğrenci Münasebetlerine Dair Geniş Risale* İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Ateş, S., & Öymen, H. (1966). *İslamda Öğretmen ve Öğrenci Münasebetlerine Dair Geniş Risale*. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Ateş, S. (1992). “İslam Tarihinde İlk Pedagojik Eserlerden Bir Örnek:“Öğretmen ve Öğrenci Meseleleri”, *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 6, 25.
- Ayhan, H. (1985). *Din Eğitimi ve Öğretimi İman-İbadet*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Aydın, M. Şevki. (23-25 Ekim 2015). İslam ve Eğitimde Şiddet, *Uluslararası Din ve Şiddet Sempozyumu*, Rize.
- Bardakoğlu, Ali (1995). “FERAİZ”, TDV İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt. 12, s. 362-363), İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Başaran, S. (1991). “ASSÂL”, TDV İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt. 3, s. 503), İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Başkurt, İ. (2001). İman, Dayandığı Temel İlkeler ve Eğitim, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S:8, 201.
- Bayraktar, M. F. (2013). “ZERNÛCÎ”, TDV İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt. 44, s. 294/295). İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Bayraktar, M. F. (2020). İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri. (12.bs.) İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Beydoğan, Ö. (Tarihsiz), *Öğretimde Planlama ve Değerlendirme*, Erzurum: Eser Ofset.
- Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, İstanbul 1314, I, 7.
- Bilal, Y. (2012). Bir Din Eğitimi Aracı Olarak Dinî Müziğin Kullanımı, *Din ve Müzik Sempozyumu*, İstanbul.
- Birişik, A. (2000). “İ'RÂBÛ'l-KUR'ÂN”, TDV İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt. 22, s. 367-379), İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Bozkurt, N. (2004). *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 29, s. 10/11) İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Bozkurt, N. (2003). *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 28, s. 323/327) İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Buhârî, M. (2001). *Sahihi'l Buhari* Kahire: Cemiyetü'l-Meknezi'l-İslami.

- İmam Burhâneddin Ez-Zernûcî. (2019). *Ta'limü'l-Müte'allim Tarîka't-Te'allüm, Öğretmen Öğrenci İlişkileri*. (Çev. Ö. F. Kasadar). (3.bs.). İstanbul: Ravza Yayınları.
- Canan, İ. (2021). *Hadis Ansiklopedisi Kütübi Sitte Tercüme ve Şerhi* Ankara: Akçağ Yayınları.
- Canan, İ. (1977). *Peygamber'in Sünnetinde Terbiye*. İstanbul: Tuğra Neşriyat.
- Cebeci, S. (2010). Din Öğretimi Yöntemleri, *Değerler Eğitimi Dergisi* 8 (19), 53-69.
- Cebeci, S. (1996). *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*. Ankara: Akçay Yayınları.
- Cici, R. (2000.) *İmamzâde, Muhammed b. Ebû Bekir, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 22, s. 210/211), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Çelebî, K. (1990). *Keşfu'z-Zunûn*, I-VI, (Bağdatlı İsmail Paşa'nın; İzâhu'l-Meknûn ve Hediyyetu'l Ârifîn adlı eserleriyle beraber basım) Daru'l-Fikir, Beyrut (İstanbul Baskısından Tıpkıbasım).
- Çelebi, Ç. (1941). *Keşfu'z-Zunûn An Esmâ'l Kûtûbi Ve'l Fûnûn*, (Cilt. I-II), İstanbul: MEB. Yayını.
- Dağ, M., & Öymen, H. R. (1974). *İslam Eğitim Tarihi* (1. bs). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Derman, M. Uğur, (1997). “HAT” TDV İslâm Ansiklopedisi'nin içinde (Cilt. 16, s. 427-437), İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Dirik, M. Z. (2015). *Eğitim Programları ve Öğretim: Öğretim İlke ve Yöntemleri* (2. bs). Ankara: Pegem Akademi.
- Dodge, B. (1962). *Muslim Education in Medieval Times*, Washington, DC: Middle East Institute.
- Doğan, R., & Ege, R. (Ed.). (2020). *Din eğitimi el kitabı* (7. bs). Ankara: Grafiker Yayınları.
- el-Bağdâdî, İ. P. (1451). *Hidayetü'l-Ârifin*, İstanbul
- el-Bağdâdî, İ. P. (1945). *İzâhu'l Mekkûn fî Zeyli Ala Keşfu'z-Zunûn An Esâmî'l Kûtûbi ve'l-Funûn*. I-II, (Cilt. II, s. 460), İstanbul: MEB.
- El-Kâbisî, E.-H. A. b. M. b. H. E.-M. (2009). *Er-Risaletü'l-Mufasssala li Ehvâli'l Muteallimîne ve ehkâmî'l Muteallimîne ve'l muteallimîn* (1. bs. Tahkik: Ali b. Ahmed El-Kindi El-Merar), Müessesetu Beynune, Abudabi.
- El-Mu'cemu'l-Vasit (Arapça Sözlük)*. (1989). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- el-Kettânî, M. A. (2003). *H. Peygamber'in Yönetimi et-terâtibu'l-idâriyye* (C. 2; A. Özel, Çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Er, İ. H. (2016). *Peygamber Efendimizin Eğitim Metodu* (7. bs). Ankara: Anıl Grup Matbaacılık.
- Ez-Zernûcî, İ. B. (2019). *Ta'limü'l-Müte'allim Tarîka't-Te'allüm, Öğretmen Öğrenci İlişkileri*, (Çev. Ö. F. Kasadar). İstanbul: Ravza Yayınları.
- Fink, A. (2019). Conducting research literature reviews: *From the internet to paper* (5th ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Firuzabadi, E.-T. M. M. b. Y. b. M. (2013). *EL-OKYÂNÛSU'L-BASÎT Fİ TERCEMETİ'L-KÂMÛSİ'L-MUHÎT KÂMÛSU'L-MUHÎT TERCEMESİ* (1. Baskı, C. 1-6; Asım Efendi, Çev.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- İmam Gazali. (2008). *İhya'u ulum'id-din* (A. Karakus, Ed.; S. Güllü, Çev.). İstanbul: Huzur Yayınevi.
- Gözütok, F. D. (2020). *Öğretim ilke ve yöntemleri* (6. bs). Ankara: Pegem Akademi

- Yayıncılık.
- Hasan İ. H. (1988). *Tarihu'l-İslâm*, (Çev: İsmail Yiğit). (2.bs.), İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- İbn Haldun. (1983). *Mukaddime*, (Çev. S. Uludağ). (1.bs.), 2. İstanbul: Dergâh Yayınları,
- Hatipoğlu, M. (1964). “Ta’limü’l Müte’allim tercümesi”, *Eğitim Hareketleri Dergisi*, X (115-116), 23.
- İbni Mâce, Ebu A. (1992). *Sünen-i İbn Mâce*, İstanbul: Çağrı Yayınları: Daru Sahnûn.
- İbrahim b. İsmail, (t.y.) *Şerhi Ta’limü’l Müteallim*, İstanbul: Bosnevî el-Hac Muharrem Efendi Matbaası.
- Kâbisî, (1966). *er-Risaletü’l-Mufasssıla li-Ahvali’l-Müte’allimîn ve Ahkami’l Mü’allimîn ve’l Müteallimin*, İslâm’da Öğretmen ve Öğrenci Münasebetlerine Dair Geniş Risale, (Çev. Süleyman Ateş), Ankara: Ankara Basımevi.
- Kallek, C. (1994). “DERRÂS EL-FÂSÎ”, TDV İslâm Ansiklopedisi’nin içinde içinde (Cilt. 9, s. 183), İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Kandemir, M. Y. (1994). *Ebû Zer el-Herevî*. TDV İslâm Ansiklopedisi içinde (Cilt.10, s. 269-270), İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Karabacak, K. (2015). Öğretim ilkeleri. S. Güven ve M. A. Özerbaş. (Editörler). *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Kaya, Mahmut, (1998). “HİTABET”, TDV İslâm Ansiklopedisi içinde (Cilt.18, s. 156-158), İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Kazıcı Z., Ayhan, H. (2010). “TALİM ve TERBİYE” TDV İslâm Ansiklopedisi’nin içinde (Cilt. 39, s. 545-548), İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Kehhâle, Ö. R. (1957-1961). *Mu’cemu’l-Müellifin Teracimü Musannifi’l-Kûtûbi’l-Arabiyye*, (Cilt. VI, s. 255), Dieşk.
- Kehhâle, Ö. R. (1957-1961). *Mu’cemu’l-Müellifin Teracimü Musannifi’l-Kûtûbi’l-Arabiyye*, (Cilt. XIII, s. 215), Dieşk.
- Kesgin, S. (2016). Geçmişten Günümüze Din Eğitiminin Muhtevasının Değişimi Üzerine Bir Değerlendirme. *Journal of Turkish Studies*, 11 (Volume 11 Issue 17), 405-430. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.10069>, (Erişim tarihi: 10.05.2021).
- Koca, F. (1997). “HAVLÂNÎ, EBÛ BEKİR”, TDV İslâm Ansiklopedisi içinde (Cilt. 16, s. 537/538), İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Koca, F. (2004). “MERGİNÂNÎ”, TDV İslâm Ansiklopedisi içinde (Cilt.29, s. 182/183), İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Koca, F. (2001). *Kâsânî, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 24, s. 531), İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Köylü, M - Koç, A (ed.). (2020). *Klasik İslâm Eğitimcileri*, (2.bs) İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Küçükahmet, L. (1997). *Eğitim Programları ve Öğretim (Öğretim İlke ve Yöntemleri)*, (8.bs). Ankara: Gazi Kitabevi.
- MEB, Mesleki Eğitim ve Öğretiminin Güçlendirilmesi Projesi (MEGEP), (2007). *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Müzik Etkinlikleri*, Ankara: MEB Yayınları.
- MEB. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Ortaöğretim Kurumları Haftalık Ders Çizelgesi* https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_02/21173451_ort_ogrtm_hdc_2018pdf (Erişim tarihi: 10.10.2021).
- Meydan Larousse, (1986). *Sözlük ve ve Ansiklopedi*, 1-24. (Cilt. 17, s. 8686),

- İstanbul: Milliyet Gazetecilik A.Ş.
- Muhammed Fethali Hani Ali Rıza Fasihzade. (2017). *Müslüman Alimlerin Eğitim, Öğretim ve Temelleri Üzerine Görüşleri* (C. 1; Çev. N. Altun), İstanbul: el-Mustafa.
- Müslim, Ebu'l H. (2007). *Sahih-i Müslü*, Beyrut: Daru'l-İhya'l-Turas'l-Arabi.
- Nesai, Ebu A. (1990). *Sünenü'n-Nesai* Beyrut: Daru'l-Maarif.
- Ocak, G. (Ed.). (2020). *Öğretim İlke ve yöntemleri* (12. bs). Ankara: Pegem Akademi.
- Oruç, C. (2011). *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Özafşar, M. E. (ed.), (2020). *Hadislerle İslâm: (5.bs)* İstanbul; Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Öz, Y. (2012). "TEZKİRE", TDV İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt. 41, s. 69-73), İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Özel, A. (2000). "İBYÂNÎ", TDV İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt. 21, s. 378), İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Özel, A. (2001). "KÂDÎHAN", TDV İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt. 24, s. 121-123), İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Özgüdenli, O. G. (2003). "MAVERAUNNEHİR", TDV İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt. 18, s. 180), İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Parladır, S. (2011). "KÂBİSÎ", TDV İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt. 24. s. 41), İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Rağıb el-İsfahani. (2006). *El-Müfredat Kur'an Istılahları Sözlüğü* (1. Basım, C. 1-2; G. Abdalbaki & M. Yolcu, Çev.). İstanbul: Çıra.
- Parlatır, İ. vd. (Ed.). (1998). *Türkçe sözlük* (9.bsk.) (Cilt. 2, s. 1643), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu.
- Pazârî, O. (t.y.). *"Tefhîmü'l MütefhehimAlâ Ta'limi'l Müteallim"*, İstanbul: Bosnevî el-Hac Muharrem Efendi Matbaası.
- Rousseau, J.-J. (2009). *Emile: Bir Çocuk Büyüyor* (Ü. Akgündüz, Çev.). İstanbul: Selis Kitaplar.
- Şafak, A. B. (1992). "BERÂZÎ", TDV İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt. 5, s. 476), İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Saracaloğlu, A. S., & Küçüköğlü, A. (Ed.). (2015). *Öğretim İlke ve Yöntemleri* (4. bs). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Sarı, İ. (2018). *Türklerde Eğitim: Türklerin Eğitime verdiği Önem*. <http://www.noktaekitap.net>
- Saray, M. (2002). "KAZAKİSTAN", TDV İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt. 25, s. 121). İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Sinanoglu, M. (2012). "TEVHİD İLMİ", TDV İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt. 41, s. 26-27). İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Sönmez, V. (2004). *Program Geliştirmede Öğretmen Elkitabı*, (11.bs.), Ankara: Anı Yayıncılık.
- Sünbül, A. M. (2011). *Öğretim ilke ve yöntemleri: (5.bs.)*, Konya: Eğitim Akademi
- Süveysî, M. (1994.) "EBÜ İMRÂN el-FÂSÎ", TDVİslam Ansiklopedisi içinde (Cilt. 17, s. 242-244), İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Süveysî, M. (1998.) "HESAP", TDVİslam Ansiklopedisi içinde (Cilt. 10, s. 168-169), İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Tahir, M. (1975). *Osmanlı Müellifleri*, I-III, (Cilt. I, s. 254), İstanbul.
- Tetik, H. (1991). *Zernûcî ve Ta'limü'l-Müteallim'de Eğitim – Öğretim*, Marmara

- Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Tirmizi, Ebu İ. (1993). *Sünenü't-Tirizi*, Beyru: Daru'l-Fikr.
- Tosun, C. (05-07 Mayıs 2017). “Bir Hanefî Âlimi Burhaneddin Zernucî'nin Eğitim Görüşleri”, *IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu -Hanefilik-Mâturîdîlik-*, (Cilt.1).
- Turan, O. (2020). *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslam Medeniyeti* (23. bs). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Turhan, M. (2012). Araştırma Bulgularına Göre Karma Ve Ayrı Eğitim, *Eğitime Bakış Dergisi*, Ankara, 22, 44-46.
- Tütüncü, M. (1991). *Türk İslam Eğitimsi Zerûcî (Batılı Eğitimcilerle Mukayeseli Olarak)*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı.
- Uludağ, S. (2003). *MARİFET*”, TDV İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt. 28, s. 54-55), İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Uzun, M. İ. (1994). “EBCED”, TDV İslâm Ansiklopedisi'nin içinde içinde (Cilt. 10, s. 68-70), İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Yalçın, A & Aytaş, G. (2017). *Çocuk Edebiyatı* (7.bs). Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Yavuz, Y. V. (Çev.). (2010). *TÂLİMÜ'L MÜTEALLİM (İslam'da Eğitim-Öğretim Metodu) Metin, Tercüme, Şerh (Arapça ve Tercüme Metin)* (10. bs). İstanbul: Feyiz Yayınları.
- Yıldırım, B. (2016). *Okul Öncesi Kurumlara Devam Eden 4-6 Yaş Arası Çocuklara Din Eğitimi* (Sivas Örneği), Cumhuriyet Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.
- Yılmaz, H. (2003). *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Yiğit, İ. (2012). “TUNUS”, TDV İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt. 41, s. 397-400), İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Yorulmaz, B. (2014). *Okul Öncesi Din Eğitimi ve Tarihsel Süreci*, Diyanet İşleri Başkanlığı Öğretici Kitabı 4- 6 Yaş Grubu, Ankara: DİB Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Odabaşı Aysel
Uyruğu : Türkiye Cumhuriyeti

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Felsefe ve Din Bilimleri/Din Eğitimi	Ekim 2022
Lisans	Ankara Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Lise	Kars Ticaret Lisesi	

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
11	Ankara	Öğretmen

Yabancı Dil
İngilizce

Yayınlar

Yüksek Lisans Tez

le.ahbv.edu.tr

le.ahbv.edu.tr